

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM
LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. II PARS II

HAUNIE MDCCCLXVII.

SUMPTIBUS LIBRARIE GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TIPIB. SCHULTZIANIS.

LIPSIÆ.
APUD T. O. WEIGEL.

LONDINI.
APUD WILLIAMS & NORGATE.

PARISIIS.
APUD A. FRANCK.

ibus librariæ **Gyldendaliansæ** prodierunt:

Io. Nicolai Madvigii

opuscula academica.

Ab ipso collecta, emendata, aucta.

Vol. I ($31\frac{3}{4}$ plag.). — 2 thal. 64 sol. (mon. Danic.)

Continentur: De L. Apuleii fragmentis de orthographia nuper inventis. — De locis aliquot Iuvenalis interpretandis disputatio. — De loco Ciceronis in libro IV de re publica ad ordinis equestris instituta spectante disputatio. — De L. Attii didascalici commentatio. — Præfatio editioni orationum selectarum Ciceronis præposita. — De emendatione locorum aliquot orationum Ciceronianarum. — De locis aliquot selectarum Ciceronis orationum disputatio altera. — De inra et condicione coloniarum populi Romani questio historica. — De aliquot lacunis codicum Lucretii. — De locis aliquot Ciceronis orationum Verrinarum dissertatio critica. — De emendatione aliquot locorum orationis Tullianæ pro M. Caelio disputatio. — De emendandis Ciceronis orationibus pro P. Sestio et in P. Vatinius disputatio.

Vol. II ($24\frac{1}{2}$ plag.). — 2 thal.

Continentur: De emendandis Ciceronis orationibus de provinciis consularibus et pro Balbo disputatio. — De formarum quarundam verbi Latini natura et usu disputatio. — De emendandis Ciceronis libris de legibus disputatio. — De locis aliquot Iuvenalis explicandis disputatio altera. — De locis quibusdam grammaticæ Latine admonitiones et observationes. — De tribunis ærariis disputatio. — Præfatio editioni Haniensi Ciceronis Catonis et Lælii præposita. — Præfatio editioni repetitæ Ciceronis orationum selectarum præposita. — Miscellanea critica.

Io. Nicolai Madvigii

emendationes Livianæ.

(40 plag.). — 4 thal.

M. T. Ciceronis

Cato major et Lælius sive de senectute et de amicitia dialogi.

Recensuit et præfatus est *Dr. J. N. Madvig.* — 28 sol.

Vid. p. 3 et 4.

TTI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. II PARS II.

LIBROS A VICESIMO SEXTO AD TRICESIMUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TYPIS SCHULTHEANIS.

PRÆFATIO

IO. NICOLAI MADVIGII.

Quoniam iis, quæ in præfatione prioris partis huius voluminis de decem librorum a vicesimo primo ad tricesimum tractatione diximus, nihil nunc est quod addamus, præfandi totum negotium eo continebitur, ut, quid nostra recensio a Weissenborniana (in libro vicesimo sexto a. 1861, in reliquis quattuor a. 1858) differat, eodem, quo in superioribus partibus fecimus, modo eodemque auctoritatis annotandæ genere indicemus, subinde dissensus causa breviter significata, maxime ubi nova emendatione usi sumus. In libro XXVI Weissenbornius emendationibus nostris a. 1860 editis usus est. Codicem recentiorum testimonio persæpe dubitationis nota adscribenda fuit, quod Drakenborehii silentio credi non potest; nec quod certos aliquot codices ab edita scriptura dissentire aut ei consentire scribit, ceteros consentire aut dissentire certo ubique concludas. Est autem tota hæc res minimi ac potius nullius momenti, quoniam, cognita codicis Puteanei aut, ubi is deficit, Bambergensis et Colbertini scriptura, in ceteris id tantum quæritur, quis primus aut lapsus sit aut coniecturam fecerit, nec refert, utrum aliquid ab Italo XV sæculi in codice manu scripto an in editione aliqua ex primis emendatum sit. Errores aliquot ab operis Weissenbornii commissos, quos ipse initio scripturæ varietatis correxit, in dissensus annotatione omisimus.

Lib. XVI. Cap. I, 12 (Sicilia *Alsch.* P sicili, *supra scripto* u. *Drakenb.* Siculi *et ante Græci*) II, 2 auspicatorum (*Mg. Em.* 303. P auspiciatorum) 10 (*Supplevi lacunam Em.* 303. *Drak.* inter Ti. Sempronium? Quum ei *cet.* *Moz* minus *eleganter* hæc dicuntur: ut nemo.. esset,... essent. *Fortasse Livius scripserat:* ut nemo.. sui memor in acie, set præsidio suis... essent.) 12 (*esse, cessisse Gron. P esse. Drak.* esse, milites in

acie non stetisse, quum) III, 3 Qui autem (*codd. recc.* Qui potui servare *absolute interrogatur de servando non servandove; contra de utilitate interrogatur, quid quantumque prodesse potuerim.*) 4 non sine uncis (*Mg. Em. 303*) 9 prætoris urbis (*Mg. P pr. urb.*) IV, 3 (pedite *Gron. dubitanter, Mg. Em. 304. P Drak.* pedites) 9-10 (*Uss. fuit, et institutum*) V, 3 aptissimis (*P. Ipse aptissimus erat, quod delectos ducebat, relicto graviore agmine. Prave dicitur cum delectis quam poterat aptissimis.*) 5 vertit, præmissis namque nuntiis (*cod. un. rec., Crever.*) | sese (*P omnibesseff.*) 11 includeretur (*codd. recc.? ed. Mediol. 1505*) 13 (rupissent *Crev. P Drak.* inrupissent) VI, 1 (inferre

... cœpit *Mg. Em. 304 et ante Rupertius. P inferni.. coegit*) 2 (*Recipienda fuerat Ussingii coniectura: ibi super stragem iacentium. Cædes hominum per stragem elephantorum edita nihil est.*) 3 (iam pulsus *Forchh. cum edd. vett.*) 4 quam [quo] porta (*Gron. Drakenb. quam quod porta*) 8 (*Excidit fortasse numerus hominum captorum; Em. 267, ubi omittitur XXVII, 40, 11.*) 11 (qui habitu Italico *Weiss. e P: quihabuititalico. Drak.* qui (habuit aliquot) gnari) 16 (*suppl. Alsch. post editionem Colontensem. Drak. superesset, iis, qui nati in spem*) VII, 3 quo iam inde (*codd. 3 recc., Muret.*) 6 ad omnia agenda audendaque (*codd. recc.? edd. vett.*) VIII, 7 (si ita Romam *Alsch. e P: sietaromam. Drak. si et Romam*) 9 (ægro digrediundum *W. P ægrediundum. Drak. ægro eundum*) IX, 2 ducit sub Casinum. ibi biduo (*P. Neque per Casinatem agrum Hannibal Casinum duxit neque sub Casinum ducere h. l. recte dicitur. Uss. fortasse Sub Casino scribendum coniecit.*) | (*Suessanum Cluverius. P Drak. Suessulam*) 6 quam quod allatum erat cursus hominum (*Mg. Em. 305. P quam allatum erat cursu hominum. Wii scriptura permiram habet orationem. Omnino neque cursus hominum affingentium recte dicitur neque is urbem concitat.*) | conciverat (*codd. pauc. recc. P conciliat*) XI, 5 (duæ aliæ *Mg. Em. 305. P Drak. et aliæ*) 9 Capenates aliique accolæ eius erant. primitias (*Gron.*) 12 tanti ducis tantique (*codd. recc.? Ducis nulla facile vestigia in tali re esse poterant.*) XII, 2 namque et ** Lucanos (*W. Drak. Namque ex Lucanis*) 8 deseruerant (*codd. recc.*) 15 iam professis (*Duk. Em. 305 n.*) | tam diu (*Sigon.*) 17 fassus id (*Mg.*) 18 Et sine uncis (*Duk.*) XIII, 9 inerpiabilis execrabilisque (*codd. recc.? edd. vett.*) 11 passum 14 sperat hostis (*Mm. 2. P perat hostis*) 15 in carcere, aut ad palum (*Mg. P in carcerem aut palum, id est: at palum*) 16 stirpis XIV, 6 proconsulis (*Mg. e P procos. Venerat iam Wo in mentem. Quod Flaccus 12, 15 unus nominatur, nihil ad hunc locum valet, ubi Livius aperte*

§ 7 et 15, 1 utrumque consulem agentem inducit; deinde, ut sæpe, finita narratione, c. 16, 1 discrepantiam auctorum significat.) 9 misit (codd. rec.) XV, 1 Fulvio (codd. rec. Alterum e Fulvium; Emend. 53, 386 n. extr., 502 n. XXII, 9, 11 P ex collegio pontificum sententia.) 3 sociorum, Latini nominis, municipiorum, et num (Mg. Op. Ac. I, 239, Em. 306) XVI, 2 (quiritaret suppl. W. Drak. sed dum inter c. a. p. deligatur) XVII, 5 (insedit. Hasdrubal quum suppl. W. Drak. occupavit. Hasdrubal, ne; alii aliter. Sed longe plura exciderunt. Neque enim sola et prima illarum faucium in sessione Hasdrubal eo redactus est, ut Hispania se cessurum promitteret.) | inde missus (Mg. Em. 306. Longe aliud est convivium mittere, hoc est dimittere.) 6 (coram e P: Romam Mg. Em. 306. Drak. Romani l. conscriberent) 7 evadere saltu (codd. rec.? Hic erratur ob præcedens e, non erratur § 12.) 12 (Fuitne: mittit ad Neronem, in posterum cet.? Neque enim nuntius colloquium differt.) 13 extemplo[que] (codd. rec.?) XVIII, 3 nec tamen (Gron.; Em. 313) 4 ut populus proconsuli . . haberet (Mg. Em. 307. Quomodo W. enarrare conatur, nec comitia habere dicitur nec omnino habere, nisi ubi aliquid ab aliquo efflagitatum eique concessum significatur.) 7 (Potest etiam sic scriptum fuisse: P. Cornelius, illius, ut est in codd. rec.) 10 quidnam egissent? num favor (Mg. Em. 307. P egissent novi favor) XIX, 4 (aut ut per W. P et Drak. aut per) 6 (mos, quem per . . servabat W. P mosper . . servabat. Drak. mos, qui . . servabatur. Probabiliter Alsch. mos per . . servatus. Nam imperfectum non satis aptum; ex servatuseu factum servatuseu, tum servabat.) 8 his miraculis (Gron.) 14 virtutum XX, 3 nihil minus quam vereri (codd. pauci rec. Ut dicatur nihil aliud quam vereor pro eo quod est modo vereor, sic etiam dici nihil minus quam vereor, hoc est, minime vereor, prorsus sine ullo argumento ponitur in forma valde dissimili, nireque hic ablegamur ad III, 3, 2, ubi recte et usitate dicitur nihil minus timeri potuisse, quam ne; neque enim scriptum est: nihil minus quam timeri, ne . . , poterat.) XXI, 14 (Supplementum dubium Wü est. P Murgentiæ-terresecutæ, pagina finiente in Murgentiæ.) XXII, 2 et 3 (Supplev. Fabri et W. Edebatur ex interpolatione: iuniorum declaravit T. Manlium Torq. et T. Otacilium. Manlius, qui) 2 et 7 Veturia et Veturiam (Eadem nominis forma hic et § 10 tenenda; Veturia confirmatur lapidibus, et facile aberrabatur ad notum in hominibus nomen Veturiorum.) 7 (videretur ei Mg. Em. 307; meminisse iam edd. vett. P Drak. videretur, et . . meminisset) 8 (arserint vix verum est; Em. 308 n. P asserint, Ussing quassa sint.) 13 Marcellum sine uncis (Mg. Quum Livius utrumque consulem creatum prænomine et nomine appel-

lasset, in altero adscriptum est et pravo loco interpositum cognomen, quo in narrando appellari solet.) XXIII, 5 (Anagninæ Lov. 1, 4. *P Drak.* Anagnia) XXIV, 6 (iurisque ac dicionis non potest verum esse, nec c. 51, 8 ferendum que ac copulatum; ne et iuris et dicionis quidem dici poterat, distracta una notione in duas separatas; excidit facturum post eorum: iurisque ac d. eorum facturum.) 12 (fore *Mur. P Drak.* eorum) 15 Zacynthum — parva... nomine habet — eam... cepit, et (interpunctionem superiorum restituimus) 16 Philippum quoque (*W.*)

XXV, 2 (ab tergo *Salm. P altergo, Drak.* alterno) 3 (Sintiam, in Macedoniam *Ruben.*; *P Drak.* sitam in M.) 4 et 5 descendit: ad bellum... credebat. et relicto (*Mg. P* descendit mead. Neque interiecta sic sine particula illa sententia ad bellum cet. ferri potest neque et relicto a superioribus avulsum. *Koch.* quippe) 8 ad frangendos igitur vastare (*Mg. Em.* 308. *P* ad frangendas igitur vast.) 10 (Adversus quos *Frob.* 1531, *Mg. Em.* 309. *P* adversus quodse... imparem aut, si *Alsch.* credimus, impar; *Drak.* Adversus quod... impar) 13 adicerentque (*Mg. P* adliberentq. *Drak.* adhiberentque) XXVI, 6 edita sine uncis (*Uss.* Non solum asyndeton offendit, sed prorsus prave edita crimina commemorantur, quum nondum prolata vulgataque sint. Si, quod vulgo edebatur: edita fictaque ab inimicis accipias, quæ inimici querentibus ediderint subiecerintque, non dicitur sic edere et ordo participiorum pravus est) 10 (diuturnitatem *codd.* 2 *recc., Crev.*; *P Drak.* diuturnitate) XXVII, 4 ædis 6 incendium profiteretur (*Mg. Em.* 310) 11 hostilis sine uncis (*Uss.* Vulgo erat et hostiles. Nullæ sunt hostiles inimicitie nec *Fulvius* rem auget, se hostili modo inimicitias exercere.) 12 quia sine uncis (*Mg. Em.* 310 n. Ne *Senecam* quidem *Ep.* 97, 15 scripsisse quia vitari metus non posse, ostendit metus; neque enim pluralis numeri accusativus ibi ferri potest; scripsit possit.) 16 (secutisque *W. et Mg. P* seculisque; *Drak.* *Ætolisque*) | Romam, speciem præbuit cl. urb. excidio [ac] celeberrimis (*Mg. Em.* 309; ac *Sabellicus* iam deleverat. Rectissime dicitur formam præbuit... adducentis. Ex formam ortum, præcedente e, ornam, tum Romam. *Drak.* Romam prævit. Celebres homines dicuntur etiam VII, 21, 6.) XXVIII, 1 (Fuitne gessisset?) 3 præfuerat. consulum de prov. (*P.* Et desideratur significatio eius, a quo oratio deinde transfertur ad alia, et consulum pravo loco ponebatur.) 13 fuissent (*cod. unus rec.*) XXIX, 3 (suam quosque *Mg. Em.* 311. *P Drak.* suam quisque) | (domos suppl. *Weiss. Drak.* senatum) 7 posset (*Voss. Mg. Em.* 302 n.) 10 post adversissimas secundæ (*Mg. Em.* 312. *P* post adversæ; *Drak.* prius adversæ) XXX, 10 ne nudo (*Mg. Em.* 312) 12 habeamus.

duæ (*Uss. Apparet non iubere hoc Marcellum, ne ironice quidem, sed partem hanc esse iniquæ conditionis.*) XXXI, 2 non quid (*Mg. Em. 313, ubi tamen addendum tertium exemplum omissi in codicibus tam, XXV, 15, 9; nam in quarto XXX, 20, 7 etiam W. tam post relinquentem addidit.*) 3 desciverunt a populo Romano; hostibus aperuerunt portas, legatos (*Mg. Em. 313, P desciverunt portas legatos*) 8 (*Uss. malit acciderunt*) 10 (*necne codd. tres recc. P ne, Drak. næ*) 11 (*dimissi Siculi Alsch. e P dimississiculi; Drak. dimissis Siculis*) XXXII, 1 diu de sententiis (*Gron.*) 6 (*acta M. Marc. W. e P: etam-marcelli, Drak. decreverunt causa Marcelli. Quæ*) 8 proiecerunt orantes et obsecrantes (*codd. recc. Et ex t natum*) | pollicens hoc (*M aliq; P potensocconsul. Dixit hoc Livius ut I, 33, 5 ingenti præda potens, id est, elatus, Drak. post hæc consul*) XXXIII, 3 (*superesse Alsch. P superioresesse; Drak. superstites esse*) | propinquis iamiam cognationibus (*Mg. Em. 314. Aliter etiam ponitur iamiam cum præsentī tempore, ubi cum vehementia declaratur, quid ex mutato rerum statu sequatur, ut apud Virg. Æn. XII, 676.*) 13 populi Romani Fulvio (*Mg.*) | quosque... dedidere sine uncis (*Videntur hæc, quæ in editionibus omittebantur, ex dittographia et correctione, quum scriptum esset quosque pro quæque, orta esse. Agitur de certis hominibus et eorum rebus. Male aliorum hominum significatio interponitur.*) 14 plebis | adsint (*Cobet. Ex adsient ortum in P adsidens.*) XXXV, 3 privatim (*Frob. 1531. Non dant privatim, qui lege et edicto iubentur. Altero modo scripsit Livius c. 36, 4, XXXIV, 6, 18.*) XXXVI, 3 si quid.. velis, si id prius (*Mg. Em. 314. P si quid.. velis id*) 4 itaque classes.. dare: nobismet (*Mg. Em. 315.*) 5 omnes senatores (*Gron.*) 6 (*et libras pondo distributive dicitur, ut millia, asses de singulis millibus, assibus; vid. V, 47, 8, VII, 37, 3, X, 30, 10, XXXI, 13, 7; mox, omissa illa significatione, libram.*) 11 aurum argentum (*C., teste Wo; Em. 69*) | (*prima aut inter Mg. Em. 315 e P: primant inter. Drak. prima inter*) XXXVII, 1 magis sine uncis (*codd. 2 recc., Gron.*) | immixtis (*codd. recc. Vel propter pariter nominativus necessarius est.*) XXXVIII, 4 perniciēs pertinebat (*codd. recc.*) 7 cunetatus, et tum quoque (*Mg. Em. p. 315. Ceterum Emend. p. 214, ad XXI, 25, 9, nescio quo errore et oblivione addere neglexi, ad participii et verbi finiti de eodem subiecto positorum coniunctionem totam illam disputationem pertinere.*) | appellabat (*Mg. Em. 315. Etiam paulo post fortasse appellat scribendum*) 10 posset (*Mg.*) 11 abstinit tamen tam (*codd. recc. P tament*) 13 ex his XXXIX, 4 habuit sine uncis (*Duk. Mire enim significetur, tres minores naves Quinctium aliunde habuisse.*) 5 efficit (*cod. rec. unus et alt. 7 edd. vett.*) 6 pari [classi]

navium (Crev.) 13 pedestris (Fabri; eodem modo W. alterum accipi vult. Paulo ante Forchhammer in mare.) 14 (agminum Koch. e P: agminis, supra u scripto i. Drak. agminis) 16 (atque ille edd. quædam vett.; Mg. Em. 316. P Drak. ille atque) 21 (et D Alsch. P et; Drak. om.) 22 compulit, ne urbs (Alsch. Similiter iam Pal. 2.) XL, 1 res. Agrigentum (interpunctionem mutavimus) 6 essent. [propter] postremo (codd. duo recc.) 7 venit (codd. recc.? edd. vett. De eventu et effectu rei aliter venire saltem non dicitur.) 17 plerique, et cum in civitatibus (Mg. Em. 316. Quæ W. opponit, non intelligo. Rectissime hi homines universi dicuntur exsules — qui enim aliter omnes Agathyrnæ essent? — et obærat, magnam autem partem etiam in civitatibus suis capitalia ausi esse et nunc, postquam Ag. venerint, rapina vixisse.) XLI, 2 superfuerunt (codd. recc.? edd. vett.) 11 exercitum 12 (Recte Forchhammer miratur, cur Sicilia maior pars defecisse dicatur, quasi Italia omnis defecerit, quum in Italia multo plures fideles socii manserint, in Sicilia, qui fere soli socii fuerant, Syracusani defecerint. Videndum, ne transposita verba sint olimque scriptum fuerit: Italiae maioris partis, Siciliae, Sardiniae.) 17 eosdem, quia illic (Mg. Em. 317) 18 (De toto hoc novicio supplemento, quod pertinet ad c. 44, 1, dixi Em. p. 203. Primæ editiones non habent nisi brevius illud, quod in aliquot codicibus valde recentibus est. Quam W. auctoritatem secutus sit in iis, in quibus a Drakenborchio discessit, nescio.) 20 in diversas 24 nunc om. 25 [exemplum] effigiem (Drak. exemplum expressam ad effigiem contra vett. edd.) XLII, 1 peditum trecentis 5 ita cursum navium moderari 6 erat — duplex vallum (Rhen.) 7 MCC passuum (Duk. Drak. paullo plus passuum) 8 exæstuat aut deficit mare (codd.) XLIII, 7 tum opportunissimo portu egregio XLIV, 1 Contra om. | dux cum terra (P luctu quam armaverat cum terra marique, spatio aliquot litterarum inter armaverat et cum relicto) 2 insedit (Mg.) 6 animum advertit (P mercurium eantantiadvertit) | (ad oppugnandum W. P ad oppugnandadam. Drak. ad oppugnandam urbem) 8 quod plurimum (codd. recc. pauci) 11 (raptim Crev. P Drak. partim) XLV, 7 (quingentos add. W. P Drak. om.) XLVI, 1 sed quod euntis ad (Gron. coniectura non satis certa, sed tamen ipsum Romanos, quod sequitur, non eos, ostendere videtur defensores significari.) 5 et 6 inciderunt. ut utrimque.. habebant, tunc (edd. vett. P inciderunt utrimque) 7 sed ii 10 (Fort. obvis fuisset; Siesbye) XLVII, 7 libras ferme (edd. vett.; v. Em. 317; fortasse tamen in recondita loquendi forma retinenda fuerat codicum scriptura.) | argenti facti (Gron.) XLVIII, 3 omnis Africæ (sed, opinor, pro accusativo) 10 ante tribunal (edd. vett. P antitribunal) 12 apparatus (Rhenan.) 14 ipse (edd. vett., Heller)

XLIX, 1 quippe cum alibi (*P. Intelligo*: quippe in ea re, in qua) L, 2 Celtiberorum adulescenti: Aluccio (*interp. mut.*) 9 erga se esset (*Rhenan.*) LI, 2 quinquereme captivisque Magone (*Mg. Em. 318.* Captivum agrum *Livius dixit II, 48, arma VII, 14, IX, 40, signa VII, 37, navigia X, 2, naves XXVI, 47.*) 8 in classe acieque navali | armamentarioque (*edd. vett. Vid. ad c. 24, 6*) 9 (quassati erant *Cree.*; *P* quassaverant; *Drak.* quassi erant).

Lib. XXVII. Cap. 1, 5 senserant (*codd. recc.*) II, 1 litteris errore, ut videtur. 6 et 7 Baliaris, — elephantī... acti —; ubi diu... stetit: primæ... acceperē, novum (*Mg. Em. 319. P* acti diu) 8 tam segni (*Duk.*; *Em. 319*) 10 castra; in Apuliam (*codd. recc. pauci? edd. vett.*) III, 9 par numerus sociorum eodem (*edd. vett. P* par numerus romanorum eodem. *Exercitum urbanum cum legionibus urbanis socii explebant.*) IV, 2 aut consulem Marcellum (*Rhen.*) 4 urbis (*Sigon.*) 5 quæque (*Ald. P* quæq.) 6 legatos Hispaniam (*codd. recc. Vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1*) 15 diem Romæ (*codd. recc. aliquot? edd. vett.*) V, 2 (*Fort. retinendum erat ex vulgatis edd.* habuit. Ibi de cet.) 4 neminem Siculum, qui fugati metu inde afuerint, non esse; omnis (*Mg. Em. 319*) 5 terram tandem, frugiferam (*interp. mut.*) 6 fidem a consule habiti (*Mg. Em. 320*) 9 redit (*edd. vett.*) | et [ad] Siciliam (*Em. 322*) | profectus inde, Lilybæum (*edd. vett.*; *Em. 321*) 15 autem in Italia (*codd. alq. recc.*) 19 plebi scito [et] ab Q. (*Ald.*) VI, 3 dixerant (*edd. vett.*) | (ni se *Drak. P* nisi. *Edd.* ni tribuni... se interposuissent) 4 Arrenii (*Hertz. P* Afriani. *Gron. Afranii*) 6 plebis scito 9 iis 14 redit (*codd. recc.*) 15 factus... Crassi, altero loco, sine uncis (*Mg. Non solum perquam ineleganter verba hæc bis ponuntur, sed rito-sissimam habent orationis formam, quasi duo homines in sui quisque hominis locum suffecti sint, non in unius uterque. Offenderat etiam Uss.*) 19 temporis huius (*Rhen. Longe aliter dicitur annus hic, in quo narratio nunc ipsum versatur.*) VII, 3 (*Recte, opinor, Ascensius 1513* armis obsistentem, ex quo geminato s illud natum contrario errore ei, quem notavi *Em. 218.* Subsistere cum dativo nemo meliorum dicit; nam in epist. Bruti apud Cic. ad Fam. XI, 10 et subsistere et obsistere prævum est scribendumque sufficere sumptui; apud Tibullum, si Tibullus est, IV, 1, 195 solus densis obsistere turmis tuetur consensus codicum alterius generis; subsistere natum est corrigendo, quum inverso ordine scriptum esset densis solus. Subsistere cum accusativo *Livius bis habet.*) 11 tum

iam Arimini (*Lov. 4, 5, alii. P* tumamarimini. *Nihil hic agit iam.*) 16 aut ipsum M. Valerium Lævinum traicere, aut mittere

(*Mg. P* aut ipsum *m. valerium messalamisere* seu *cinlium* seu *m. valerium messallam*. *Apparet a priori M. Valerium ad alterum aberratum esse; inde natum est ipsum; neque enim ferri h. l. accusativus cum infin. potest; poterat etiam scribi traiceret aut mitteret.*) 17 exercitumque VIII, 3 ad senatum reiecerunt (*Gron.*) 4 decemvirum (*codd. recc. Non magis h. l. quam III, 40, 12 illam formam ponere audeo, quæ facillime ex præcedenti accusativo oriri potuit.*) 8 appellavit flamen. vetustum (*interp. emend.*) | et flaminio (*Mg. Em. 308*) 16 regnum qua (*edd. vett.; cfr. Em. 231. Præpositum relativo substantivum ferri h. l. prorsus nequit, neque probabile est Livium scripsisse: quæ Hieronis fuerat, postea regnum additum esse.*) 17 præsidia (*edd. vett. Non multa dispersa præsidia Valerius esse volebat, sed classem in duas partitam navigantem ubique præsidio esse.*) IX, 7 (*Sora pro Cora, quod edebatur, Mg. Op. I, 268 n. P Carseolicosuessæ. Quo olim utebar argumento, quod XXIX, 15, 5 Sora in codicibus scriberetur, nunc constat, ibi nomen huius coloniae prorsus excidisse; itaque hic ex litteris co, sequente s, Cosa faciendum videri posset, nisi Cosani c. 10, 8 inter colonias XVIII fideles numerarentur.*) 10 tamquam integram rem (*codd. recc. edd. vett.*) 11 urbis augendæ (*cod. unus et alter rec., edd. vett.*) 13 (*Malim quod novi; novæ consultationis materia esse negatur.*) X, 3 pluribus si 4 (*deesse et Alsch. P deesset, Drak. deesse*) 12 inde quingena quingena (*Glar.*) XI, 2 ædis 3 intus cella (*codd. quid. recc. P intus cellam*) 8 ii censores (*codd. recc. P in censores*) | latum in plebem (*codd. alq. recc.; ed. Med. 1505. In additum est, quum ad excidisset.*) 10 legerent: et is (*codd. alq. recc. edd. vett.*) 11 et ius (*Rhen.; Em. 308*) 12 M. Cæcilius (*Ald. Res incerta, vereorque, ne ipse Livius prænomen variaverit.*) 16 atrium, regiam (*cod. rec. nescio quis vetus editor. Et XXVI, 27, 3 rem conficit et quod atrium sic nude appellari non poterat.*) XII, 2 detineret (*Lov. 3, 4, 5, A. Periz.; Em. 322*) 2—4 oppugnaret: ea urbe... in Italia fore. Regium (*interp. emend. Em. ibd.*) 3 (*Pro remorandi fortasse srib. morandi; Em. ibd.*) 6 (*Mallem retentum urbem oppugnabant; nam agris depopulatis, ut imperatum erat, ad ipsam urbem oppugnandam ventum est; ea demum capta, arx, si defenderetur, obsidenda aut oppugnanda erat; nec, eo usque processum esse, ulla est c. 15, 8 aut 16, 9 significatio.*) 9 inducebat (*codd. recc. Constantissimus est in hac re Livii usus; vid. Drakenb. ad III, 62, 5, XI, 25, 10. Inducitur in aciem pars aliqua copiarum, quæ hactenus extra eam fuit et cui locus in ea assignatur, ut hoc capite § 14 legio duodevicesima (in primam aciem), c. 13, 11, c. 14, 6.*) 12 (*Non improbabilius Rhenanus suspicabatur ante non castra excidisse*

huiusmodi aliquid: nou iter quietos facere.) 16 in iis 17 (*Mire ponitur prima quæ, quum arctissime cohæreat prima fugit.*) XIII, 9 iussit sine uncis (*Gron. Quæ proferuntur exempla, nihil pertinent ad idem verbum in eadem sententia apud duos infinitivos copulative coniunctos repetitum.*) 11 cohortesque, quæ (*P. Em. 322*) XIV; 9 (*Fort. scribendum: turba; et ut non omnes cet. Continuatio est enim rei Romanis secundæ.*) XV, 2 (accepti sunt, et *codd. recc. P* accepti set. *Drak.* accepti. Et) 5 partem... partem (*codd. recc. P* partem... parum) | onerarias eas solum (*codd. alg. recc.?* *edd. vett.*) 8 sub adventu (*nescio quis vetus editor*) 9 leve dictu ad (*nescio quis vet. ed. Ex exemplis Wü nullum simile est huic dicendi generi: Leve dictu adiuvit pro res levis dictu. Nam IX, 29, 10 comma post inde ponendum erat; cohærent hæc: traditur inde... omnes... extinctos, interposito per appositionem illo: mirabile dictu et quod cet.*) XVI, 4 (vacuus *edd. vett. P Drak.* vagus) | numquam (*codd. recc.?*) 7 capti (*codd. quid. recc.* Capti in caput mentione minus ferendum et ortum ex captargenti videtur.) | (*LXXXIII millia corruptum esse constat. Fort. fuit: III millia LXXX. Capuæ capta auri pondo II mill. LXX.*) 8 interroganti scribæ (*Drak. P* interrogatis scribæ) 11 constituerat (*codd. aliquot recc. Alterum esset: ubi proposuerat.*) 12 (Metapontum cum *W. P* metapontumiiscum. *Drak.* Metapontum ei cum) XVII, 6 classibus, subductis (*edd. vett.*) 10 (ac *add. Alsch. Drak.* verecunda gravitate) 11 si iam (*Frob. 1535. P* si tam) 17 demissique (*errorene?*) XVIII, 6 facilius in ascensum (*Mg. Em. 323*) XIX, 5 in se esse; si id (*interp.*) XX, 2 (*Non improbabilius codd. quidam recc. atque alter Hasdrubal.*) 3 cæquenda (*Mg. Em. 323*) 4 provinciæ regione (*Mg. ibd.*) 6 caput, rerum (*codd. alg. recc.?* *edd. vett.*) 7 exercitus eius (*errore typ., quem tenuit Hertzius*) 12 obtinuerunt, relicto (*codd. recc.*) | inimici decernerent (*codd. recc. Alii dicerent*) XXI, 4 consulem cum ing. (*codd. recc.*) 9 C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus (*Qua fide supplementum hoc paucorum codd. nitatur — nam præter P omittunt M, B, Loc. 1, 2, Haverc., fortasse multo plures —, nescio; nam quod Q. Cæcilius Met. cum C. Servilio — eodem an alio, incertum — proximo anno ædilis curulis fuit, c. 36, 8, inde non sequitur, hoc anno plebeium fuisse.*) XXII, 3 Q. Claudio Flamini Tarentum. 6 additæ et ad præsidium (*Mg. P* additum et ad præsidium. *W. olim: Additum etiam præ.*) 12 urb. (*P* urbem) XXIII, 5 et 7 urb. XXIV, 3 tempus sine uncis (*Duk.*) XXV, 9 Virtutis ædis 13 consederant (*Uss.*) 14 (in acie stare *W. P* inacieheare; *Drak.* in aciem exire) XXVI, 4 quæ in præsidio (*codd. quid. recc., Sig.*) 12 M. Aulus (*Periz. P* hic maullius, c. 27, 8 manius auxilium) 13 iocur (*codd. recc.*)

XXVII, 3 posset (*Rhenan.*) 8 occisus, Arrenius (*codd. recc.*) 9 (*Suspitor: aut interfecti sunt aut... effugerunt*) 13 ordinem sine nota (seriem *I. Periz.*, sed nimis discedit.) XXVIII, 4 alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem (*supplementi locum imitavimus*) 7 (*Mirari possis, cur tantum milites, qui in præsidio essent, sine arbitris agere Salapitani cupiant, non se ipsos, quoniam et oppidani dispositi dicuntur et opera omnino navata narratur ab ipsis Salapitanis, non a praefectis sociorum. Opinor significari, perfugam Romanum maxime se immixturum fuisse militibus eosque observaturum. Sed vellem abesset milites.*) 10 recte (*codd. recc.?* *edd. vett.* *Mire W. recte subire comparat cum improvide se in praecipit dare. Possis suspicari erecti.*) 13 (*L. Cincius Sig. P Cincius*) | (*P oppugnans, supra s scripto a manu 2 set. Num oppugnabat, est?*) XXIX, 10 proximo concilio (*W. e P: proximo anno concilio*) | detulerunt (*edd. vett.*) XXX, 5 ferocioribus... gentis (*Gron. Em. 324 n.*) 6 (*De indicta cfr. Em. 417 n.*) 9 referunt (*A. Periz.*) | (*Heræis actis W. P coactis, Drak. peractis*) | (*Ægium Glarean. P regium, Drak. Rhium*) XXXI, 1 (*supplem. Wii est; alii agrumque nobilissimæ*) XXXII, 5 (*Fort. super caput, ut XXII, 3, 11*) XXXIII, 7 tradunt. ita quod (*Mg. P Drak. tradunt. Id quod. Excidit et post t.*) XXXIV, 5 (*præ se ferens codd. aliq. recc. P praesereferens, Drak. praefereus*) 7 cogit (*codd. recc.*) 14 restituisse. ut (*Interpunct. emendavimus; et pertinet ad annisi... fecerunt.*) XXXV, 3 habuerat. et L. Manlius | (*quæ ibi codd. recc. P quæ sibi; Drak. quæ res ibi*) 10 Brutii Lucani (*cod. unus rec., Glar.*) XXXVI, 1 (*Retentum oportuit ex edd. vett. nuntiaverant*) XXXVII, 7 ædis XXXVIII, 4 Anxurnas (*codd. recc.*) 9 ex provinciis, quos e (*Mg. Em. 324*) XXXIX, 7 transibant (*edd. vett. Necessario utrumque verbum ad eundem refertur; et habent etiam ducebant P reliquique.*) XL, 10 agri Larinatis (*Mg. Em 325. P laritanis*) 11 (*Excidit fortasse captorum hominum numerus; v. ad XXVI, 6, 8.*) 14 quadraginta milia, duo milia et D equites (*supplem. prorsus incerto*) XLI, 4 inter iacebat (*cfr. VII, 29, 6. Aliud est Fæsulæ inter Arretiumque, aliud Fæsulæ Arretiumque inter.*) 5 elabi inde (*edd. vett.*) XLII, 4 (*P decursum. Retentum fortasse oportuit decurrentium ex edd. vett. Perversum est: cohortium decursu per montes clamor; saltem scriberetur in decursu.*) 7 supra septingenti (*codd. recc., edd. vett. Non magis hoc uno loco recipere audeo quam ad septingenti; vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 33, 6.*) 8 ductis (*codd. aliq., Rhenan.*) XLIII, 7 et 8 verteret. litteris (*Interpunctionem emendavimus, ut verbum edocet, longiore ratiocinationis declaratione participio ratus subiecta, continetur illis: tum Claudius; nam: tum Claudius... ratus, ut hoc pro finito sit, prave dicitur. Cfr.*

Em. 215 de XXXIV, 27, 5, et paulo ante de c. 34, 14; similia alibi correxi.) 8 edocet, ut (*Duk. Necessario illi et ipse subiiciendum est alterum membrum; id fit brevius, ut audiat idem edocet.*) XLV, 3 eo ipsos quantuncunque (*Mg. Em. 326*) 7 liberorum suorum (*Rhen. Codd. recc. et lib.*) 11 nec absistere ab signis nec subsistere cibum (*Mg. Em. 327*) XLVI, 7 inclinant (*edd. vett. Præsenti historico in declarando animorum habitu, quem Nero reperisse et mutasse narratur, locus non est.*) 11 et eundum (*edd. vett. P etaeundum*) XLVII, 2 si quid forte (*codd. recc.? P siquit. Et gradus significatio prava est nec dicitur recte si quid adustior nec omnes adustioris coloris futuri erant.*) 5 cecinisse, ambo profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale (*P omnesque codd., nisi quod consul addidimus.*) 10 intentius signa ferre (dum lux viam ostenderet, lentius signa ferre *Alsch.*; ferri *Mg. Em. 328. P hasdrubadum luxiamostendentissigna ferre. Minus bene hæc tractati Em. 327. Neque enim ipse Hasdrubal per omnes flexus amnis signa ferri volebat. Lentius progrediendum erat, donec lux viam monstraret. A tend in ostenderet oculus facile aberravit ad lentius. Residet scrupulus, quod lux brevius pro luce prima, orta dicitur.) | processisset,** ubi (*Mg. Em. 328; substituit Sartorius quoque supplēvit.*) 11 quantum mare (*edd. vett.; Em. 328*) XLVIII, 14 (in dextrum *Glar. P* inistrum, *Drak.* in sinistrum) XLIX, 2 regendi spem vicissent (*W., Mg. Em. 328 n. P regendis pervicissent*) 3 (*Valde suspicor scribendum esse: abnuentesque tædio laborem; nam abnuere labore nihil est.*) 9 (quin supersint *Gron. P quesupersint. Drak. supersint*) | aliqui nuntii (*Mg. P tantum aliqui nuntii. Edd. — nam de codd. ceteris siletur — inquit, aliqui nuntii. Non potest, opinor, verbum abesse in tali orationis forma, prorsus pendente particula ut (diceret). Quod autem post ut, longiore verborum ambitu interposito, sequitur inquit, id fit eodem modo, quo Livius IV, 28, 4 scripsit: pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Messius... inquit, id est plane, dixisset, et Cicero II de orat. 64, 260: quod aiunt Maluginensem... Virum bonum, inquit, id est, dixisse. Nam quum verbi inquit coniunctivus et infinitivus deesset, libere constructionem mutarunt. Ob eandem causam Livius I, 39, 3 et IX, 16, 16 in media oratione obliqua interiecit finitam sententiam per inquit.) L, 1 pugnam, citatiore (*Mg. Em. 329; excidisse participium Sartorius quoque vidit, qui profectus suspicatus est.*) 5 supplices votisque (*edd. vett.; Em. 329 n.*) 8 deinde de L. Manlio (*codd. recc.? Em. ibd. Simili errore XXIX, 20, 8 in P pro ad exercitum scribitur deexercitum. Potest etiam fuisse: Litteræ deinde L. Manli Acidini missæ ex c.*) 9 hæ litteræ | posset, traheretur (*Mg. Edd. fere trahereturque*)**

10 inter impotentis (*Mg. e P: interponentis. Ipsa coercitione et dispensatione lætitiæ potentes fiebant.*) I.I, 1 Tunc enim vero (*codd. recc.*) 4 impertierant (*edd. vett.*) 10 sine nota mendi (*Mg. Em. 329. Recte dici poterat argento creditum solvere, hoc est nummis, non æstimatione; sed exciderunt quædam; ne contrahitur quidem res solvendo; itaque non potuit hoc per se tanquam altera species poni.*) 11 ex his.

Lib. XXVIII. Cap. I, 4 magnum hominum numerum (*P ceterique*) 11, 1 tenebant colles (*Kreyssig; Em. 330*) 2 iubet, ubi speculatores... venerunt, tum (*Mg. Em. ibd.*) 3 passum 15 tum forte ad soc. an. in Bætica continendos (*codd. Pal. 2, 3, Rhen.*) III, 6 oppugnare est (*Mg. Series et consecutio rerum narrando explicatur, non notatur, eodem tempore duas res accidisse (prælium tum fuisse acre, quum prima pars oppugnare adorta sit). Idem mendum in duobus locis libri XLII, uno XLV correxi Em. 511. At XXIX, 37, 8 et 10 bis scribitur in codicibus et editur in simili loco: quum ad tribum Polliam ventum est et: quum ad tribum Arniensem ventum est; scribitur sane, sed additur priore loco, ne esset substituere dubites: et cunctaretur. Quid huic coniunctioni est et cunctaretur præsidii sit ex XXIV, 44, 10, prorsus non intelligo.*) 7 (etiam *Rhen. Drak.* et iam) 12 cæsa (*edd. vett. Non potest ad non secus quam traduci, quod fit in comparatione, duobus substantivis positis: magis pedes quam arma.*) 13 infesta urbi (*Gron. P urbe; porta aperta non urbi, sed in urbem signa inferuntur ab irrumpentibus.*) 15 (mille *Alsck.*, mille quingenti *Drak. P* oppidanorum conferme) V, 1 (*Uss. suspicatur: triginta erant*) 5 Bœotique (*P. Livium recte Bœotos appellasse τοὺς Βοιωτοὺς, ex accusativo et genitivo apparet in cod. Bamb. IV dec. et Laurish.*) 7 si quo longinquum (*codd. recc. Etiam XXXVII, 52, 6 apertissimum est ad quo audiri comparativos præcedentes.*) 8 Bœotii (*codd. recc.?*) 9 (res sineret *codd. aliq. recc., Rhen. P* resideret, *Drak.* res se daret) 11 peltatis (*edd. vett. Ad Livium et militum genus nihil pertinent peltatæ poetæ Amazones. XXXI, 36 et XXXIII, 4, ubi in codice B scribitur quos peltas appellant, manifesto Græca forma significatur.*) 12 et 15 Scotusam (ut in libro XXXIII *Mog. et B; sed § 15 P* Scotysam) 14 magnis igitur itin. 15 recepit (*edd. vett.*) VI, 9 præbere (*Grut. P* præbuere. *Em. 331 n.*) 10 procellosi deiciunt (*Gron.*) VII, 2 per cunctationem omnis res omissa (*edd. vett. P* per cunctatione omiissa. *Sed etiam c. 7, 10 omniissis pro omiissis.*) 3 Voces deiecto præsidio... insidebant quum ponuntur inter Philippus et a Demetriade (*Crev., nisi quod is, relicto quum, tantum deiecto... insidebant transponebat. Prorsus perverse Philippus, qui Deme-*

triade Scotussam, inde per Thermopylas Chalcidem festinabat, primum Ætolos Thermopylas insidentes deiecisse dicitur, tum a Demetriade Scotussam profectus esse. De transpositionibus huius generis in *P* factis dixi *Em.* 236, ubi oblitus sum commemorare XXII, 32, 1 sqq. in *P* etceteris et edd. ante *Frob.* 1 voces quadraginta quinque, quæ nunc leguntur § 1 et 2, transponi post § 3.) 5 fuerat. cum Romana... recepisset, Attalus (*interp.* *Em.* 330) 10 et 11 et 13 (Thronium... ab Thronio *Glar.* *P* toronen... ab turone, *Drak.* Toronem) 10 Oreum est profectus: inde (*Gron.*) 11 (*Perverse nuper e mendo P:* decertat pro ceperat effectum est ad Opuntem decertarat. Nul- lam ad Opuntem fuisse decertationem, *Livius ipse dicit; tollitur orationis figura in ceperat... cepit.*) 17 possit (*codd. recc.?*) 18 (Oxeas *Crev.* *P* uaeas. *Drak.* in Phoeas, sublato inde. *Insulas exiguas et prope ignotas Livius vix nude nominasset, nec videtur ibi portus et statio fuisse; offendit etiam gemina- tum inde; itaque aliud latere videtur.*) | ne ad se si iretur intra (*codd. recc.?* *edd. vett.*) VIII, 12 hortatusque oppugnati ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam (*P* hortatusque oppugna- tionum fortunam. Oppugnationum ex Opuntiorum errore ortum videtur. *Gron.* dehortatusque, ne Op.) 13 principiumque 14 (*Mædis W. P* concessit aut dicionis. *Vulgo Dardanis. Utrum- que incertum.*) IX, 6 (capientes *Gron.* *P* cupientes; *Drak.* sed contingere... cupientes.) 13 duces, duos sine uncis (*Mg. Em.* 331. *Rectum esset:* adv. duos exercitus, duos imp.) 14 continendum in castris (*codd. recc.?* *P* continendis castris) X, 12 et Q. Mamilio, ut (*I. H. Voss.*) | proprætor sine uncis (*Pigh.*) 16 prætori traditis *W. e P:* præditis; *codd. recc.* traditis. *Drak.* præbitis) XI, 2 foribus in ipsis (*codd. recc.?*) 14 (incolumes legiones, om. et, malit *Uss.*, et sic *Pal.* 2.) | loca tuta (*P. Tutæ erant legiones, quum ex angustis et asperis in culta et plana evasissent.*) XII, 3 et sine uncis (*codd. pauc. recc., Crev.*) | gereret et exercitu (*P* et omnes) 13 ab Gadibus, rebellandi spem adiuvante (*P; Em.* 331) XIII, 2 et 3 facerent. præmisso (*interp.*) 8 fessis subirent (*Mg. Em.* 333 n.) 9 nihil præter (*codd. recc.*) | quacumque proximum (*codd. quid. recc., edd. vett.*) 10 tamen nunquam aliquot... cessatum est (*Mg.*) XIV, 4 tenebant; erant... Hispani pro cornibus, ante Punicam (*interp. correxit Mg. Em.* 332) 6 credita animo advertit (*Lov.* 5 et duo alii; *Em. ibd.*) 7 curati pransi (*codd. duo recc., Lipsius*) 19 discedere auderent (*edd. vett. P* discernere) 20 armatura, velites, circumductis (*Mg. Em.* 332) XV, 5 nam super (*W.*) 6 acies (*W.*) 9 (*Neque proximus quisque hostem usitate dicitur, neque hi soli cedebant, nec aliud Hasdrubal rogabat, quam ut*

modice cederent. Itaque saltem dicendum erat: prox. q. h. celerrime cederet. Mihi olim idem fere, quod Kindschero, in mentem venerat: quum proximum sibi quisque hostem crederet.) 10 consistere signa (*Duk. Unum verbum cœperant non potest ad duo subiecta, signa et duces, referri, alterum positum, alterum non positum.*) 11 cepissentque (*codd. rec.*?) XVI, 5 sed cum (*Mg. Em. 333*) 8 accitis *W* e *P*: accipitis — *m. 2. ce* —; *Drak. acceptis*) | procul inde aberat (*P teste Gron., M, teste Drak.*) XVII, 2 missus. et quum (*Mg. = missusset*) 4 (*præmoliendam . . rem Gron. P præmolienda . . re; Drak. præmoliendas . . res*) 5 Masæsuli XVIII, 10 terram, regiam in fid. (*Mg. Em. 333*) XIX, 2 defecerant (*Lov. 1, edd. vett.*) 10 ipsorum conscientia (*codd. alig. rec., Rhen.*) 11 admonebant alios (*Lov. 2, 3, Sigon.*) 13 in sine uncis (*Mg. Em. 333*) XX, 1 subeuntibus qua (*Alsch. et Mg. Em. 333 n. e P: subeuntibus. sc. tr. quam*) 9 terrorque deinde (*Rhen.*) XXI, 5 pacto (*edd. vett. Error ex pactinter; si Livius pacto scripsisset, saltem inter se omisisset.*) | sequerentur (*codd. rec.*) 6 Idem (*codd. rec.*) 10 copia et provinciali (*cod. un. rec., Duk.*) XXII, 2 Astapa urbs erat, Carth. s. partis (*Wb., Uss.*) 4 interfecerunt (*Rhen.*) 12 quam ut egredi (*Mg., etsi, quid usus requireret, iam W et alii annotarant. Excidit ne inter m et e, tum supplementum ut. Geminus Livii locus III, 3, 2 dubitationem tollit.*) | obsessi mœnibus (*Iac. Gron. P posset mœnibus. Drak. mœnibus. Errorē retenta est Gronovii com., cui præstat Weissenbornii.*) XXIII, 1 dimicantium vis et impetus i. a. (*Mg.*) 4 interfluens (*edd. vett. Ut omittam imaginem subridiculam, aurum fluens nemo rapturus erat.*) XXIV, 10 (ea re *W. P Drak. ea spe*) | stationem (*edd. vett.*) | in ordinem ibant (*Mg. Em. 334*) XXV, 5 prætorio, ubi (*codd. rec.*) 10 carptim partes (*Gron.*) 14 facunda (*Duk. P faciunda*) XXVI, 7 metu omni (*edd. vett.; Em. 334*) XXVII, 10 expectata est. non quod ego... velim — equidem... militibus meis —: sed (*Mg. e P: exp. est vero quod ego cet.*) 11 est, et venti (*edd. vett.*) 13 credideritis, denique (*codd. alq. rec., Em. 339 n.*) XXVIII, 7 redieritis (*codd. pauci rec. ? edd. vett. In ea, quam Wb. efficere vult, sententia dicendum erat redissetis; sed ea inepta est, nisi ante scribatur reliquissem.*) 10 meam vobis (*edd. vett.*) XXIX, 2 dolor quæve ira (*Gron. P doleraeuitaeira*) XXX, 4 per dedicationem (*Sigon.*) 5 (*Fort. scrib. quam triremes*) 10 infesta (*edd. vett.*) XXXII, 7 auspiciis (*codd. rec.*) XXXIII, 5 deinde emissis (*codd. quid. rec., edd. vett. Omissa significantur. Nam emissorum levium telorum mentio post missilibus territavere abundat; dici poterat exhaustis; et quæ subiiciuntur, causam continent, cur levia tela omiserint.*) | collato pede pedestre (*rec-*

tius supplev. *codd. quidam recc., edd. vett.*) 7 ne pulsi (*Rhen.*) 8 valles (*codd. recc.?*) 10 equitem nec sese (*P* equidemesse) | deduxisset (*codd. recc.*) 11 posset (*codd. recc.?*) XXXIV, 1 (*præter ceteram prædam edd. vett. P præteram prædam, supra scripto reliqua. Drak. reliquam*) 3 tutius afflictis (*P in supra sad habet a prima, opinor, manu.*) 9 ceterum neque se obsides iis imperare, quippe... esse, nec adimere arma; relinquere solutos animos (*Mg. Em. 334. P ceterumquippe... essetiberimarmarelinqueresolutosenimos. In singulis aliqua dubitatio relinquitur, in universa orationis forma nulla, quin præcedat causæ significatio -- quippe cetl. —, deinde illis tiberim cet. contineatur uno verbo relinquere immixta rerum, quas Scipio remittat et concedat, significatio, ob-sidum et armorum; his duobus adiungitur, quod ex utrisque non ademptis efficitur. tertium, soluti animi. C. F. W. Müller, qui in Nov. Annal. Philol. vol. 85—86 p. 281 scribi voluit: Ceterum — quippe capere pignera... esse; fidentium arma relinquere et sol animos; neque se, et a scripturæ tradite vestigiis longe discessit et pluribus modis aberravit; nam illis neque se cet. necessario continetur consecutio rei ante positæ, — si principalis hæc sententia esset, saltem se neque scriberetur, — et ut armis relictis respondent illa nec ab inermi cet., sic præcedere debent, quibus respondeant illa neque se in innoxios cet.) 10 utrumque expertis | (*malint Müller l. c. probabiliter*) XXXV, 3 Pœnum perpulit (*ed. Mog. Aut præfectum Pœnum dicendum erat aut nomen ponendum; de Magone vid. c. 31, 3, c. 36, 1.*) XXXVI, 3 exigit (*codd. recc.? edd. vett.*) 13 ad octingenti XXXVII, 4 supplementum classi (*codd. aliq. recc.*) 5 virisque et portum (*interpunct. mut.*) XXXVIII, 1 Acidino proconsulibus provincia (*codd. recc. P Acidino proprovincia, sed prius proerasum.*) 8 frequenter (*codd. recc.*) | bobus (*P bubos*) XXXIX 3 tam atrox (*erronee?*) 6 quoque sine uncis (*Mg. Vett. edd. prope*) 8 fuerunt (*edd. vett.*) 11 nobis — abs. v. inv. —, ne posteris (*Uss. Invidiæ deprecatio pertinet ad spei confidentium de posteris.*) 12 tam sine uncis (*edd. vett. Gron. iam*) XI., 2 transportaret; acturum (*edd. vett. In hac quidem longiore sententiarum implicatione, præcedente transportaret, quod alio pertinet, coniunctio abesse prorsus nequit.*) | placeret, ceteri (*Mg. Drak. ceterique. Ne in hac quidem continuatione duorum protasis membrorum, sine ulla comparatione, ferendum asyndeton.*) 5 senatorem modo, qui (*codd. tres recc., Rhen.; Em. 335*) 9 (*Fuitne: tantumque gloriæ... partum? Saltem sic rectius Livius scripsisset.*) XLI, 6 paratam (*cod. unus et alt. rec.? edd. vett.*) amplecteris (*codd. aliq. recc. Permittit hoc Fabius; quid Scipio iudicaret, neque sciebat neque credere poterat eum, Africa cupidum, sic iudicare.*) 8 intendis? egregiam... petis: — hoc et (*Mg. Em. 336*) 13 possunt — et victor (*codd. aliq. recc., Rhen.*) 15*

fecerunt (edd. vett. *P* fecerint) XLII, 3 per tutissima (*Mg. Em. 337*) 4 ferociores et cal. (*Mg. Alii et tollunt.*) | ipsa; dux (*P* ipsadetdux; *ed. Frob. 1535*) 6 cetera, neque ea elevo, nullo tamen (*Mg. e P: ceteranequæelevo. Non potest tamen sic referri ad parenthesin, qua res augetur.*) 8 hostis (edd. vett.) | Indibile (edd. vett.) 15 concilio errore XLIII, 1 inveteratæ (edd. vett.; *Em. 338*) | fama magnam (*Mg. Em. ibd.*) | adolescentiæ (codd. aliq. recc.) 4 excellat, quoque niti (edd. vett.; *Em. 338*) 8 nec.. nec (*Uss. e P: nec.. neu*) 18 (*P* istotalexemplo. *Fort. isto iam ex.*) 19 possit (*Mg.*) XLIV, 6 Africam et molientem hinc Hannibalem et (*Mg. Offendit primum hæc inequalitas enumerationis et partitionis: et ardere .. et molientem .. et obsideri. Nam alius generis est in XXX, 18, 13 cadentem auferrique, quoniam neque partitio est, repetita particula, et dicitur per se video cadentem, non dicitur hac significatione audio molientem. Aliter etiam XXI, 33, 2. Deinde inusitatissime dicitur Hannibal moliri ex Italia, ut sit, ex ea discedere; longe enim aliter naves moliri a terra, in portu dicuntur, hoc est, cum molimine moveri et agitari. Contra recte Africa bello ardens emoliri ex Italia Hannibalem dicitur, hoc est, reluctantem et hærentem pane vi abstrahere; cfr. XXX, 30, 14.*) 9 Carthago præmium (edd. vett.; *Em. 81. Potest scriptum fuisse præstantius præmium, causaque erroris ex syllaba præ nata esse.*) 18 si ulla (codd. pauci recc., edd. vett. *In illa scriptura Scipio, qui modestiæ laudem quærit, superbe significat, se aliis rebus Fabium superare; nam nisi superet, nullam promittit modestiam.*) XLV, 7 censuerit fieri, placet (edd. vett. *P* consuevit ferri placet) 8 petit (edd. vett.) 9 exercitus, quem L. Veturius aut Q. Cæcilius. hi sortirentur (*W. P* quem L. veturius et q. cæcilius sort.) 10 præter consules prætoresque qui exercitibus (*Mg. Em. 339*) 12 ac Q. (edd. vett. *P* atque) XLVI, 6 urb. 11 Montanos 12 (res addidit *Rhen. Drak.* ea... accenderunt) 13 (imperio cui *Lovv. 3, 4, Gron.*; *P Drak.* cui imperio) 14 captæ. eas Cælius ... portantis isse tradit (*Hertz. P, si Beckero fides, captaeseas, si Gronovio et Alech., captas eas*) | Ligurumque et Montanorum (codd. recc.)

Lib. XXIX. Cap. I, 6 eos sibi iam (*C m. 2. P* eosiam, duabus litteris bis scriptis) 20 rebantur (*Gron.*) 21 (habebant *W. P* habebant; *Drak.* haberent) 22 (*Nonne: ut in incondita turba?*) II, 1 primo neclegendo (*Rhen.*) 2 tam quam pæcato (pervenere et *W. P* perveneret; *Drak.* pervenere) 5 fecerunt (*Lov. 4, Gron.*) 6 struxissent (codd. recc.; *Em. 274 n.*) 9 adv. llerg. pugnaverat, tertiam (*Rhen. P* rogaerat, *supra r scripto p et n supra con*) 11 missum esse ab (codd. recc. *Iam cum circumfusurum coniungi debet.*) | Servium sine uncis (*Mg. Vid. præf. vol. I p. I ad III, 29, 7.*) 12 turbant (codd. recc. ? *P* tur-

baunt) 13 percussos sternant (codd. aliq. recce.† edd. vet.) 15—16
 coepta plures cæsi, quia (interp.) IV, 8 questus, quod (Mg. Em.
 340) | tum non iam (Mg. Em. ibd. P tam non exercitum iam,
 posita supra exercitum iam invertingi nota.) | (certum habere Lov.
 5; P incertum habere; Drak. incertum hærere) V, 8 milites Gallis
 dimissis (P ceteri; Em. 341, ubi addatur II, 34, 3 dimissis)
 VI, 4 (Scribendum urbe cum edd. vet. Vid. præj. vol. II, p. 1
 ad XXIII, 1, 3.) VIII, 10 asportabat, extulerant (Ald. P aspor-
 tabat extulerat) IX, 1 abduxerat (codd. recce.) 5 (fidem add. codd.
 aliq. recce., Rhen.; Drak. militemque) 7 tunc ipsum (edd. vet.)
 X, 3 (Frob. 1535 edidit: nam neque usum eius ullum...
 esse... et tantam incessisse... vim; nimis violenter; et tamen
 ita scribere Livius debuit voluitque, quum neque posuit; dux
 enim dimittendi exercitus causæ significantur, quod nullus eius
 usus sit et quod alioqui periculum sit ex vi morbi. Itaque al-
 teram hanc partem, quæ cum nam neque coniungi debebat, prave
 illis quam Hannibal... receperit, quæ priori parti subiunguntur,
 annexit. Dixi de simili Ciceronis loco in orat. pro Cæcina I, 2
 in epistola ad Halmium, Annal. Philol. Nov. vol. LXXXIII p. 120;
 minus eminet et tamen offendit aberratio in Lælii § 35. Livius simili-
 liter, sed minus notabiliter aberravit in membrorum coniunctorum
 structura V, 25, 6, ubi sequi debebat: mentio nulla fiat, et VI,
 11, 5, ubi sententiarum ordo postulabat: nemo... socius sit.)
 4 recens (edd. vet. P regens) 6 Apolloni (codd. recce.) XII, 3
 oppugnare (Lov. 4. Non Farthinos solos oppugnasse, sed Romanos,
 novos socios, apparet ex iis, quæ subiunguntur.) 4 Romani ab
 Ætolorum, quo missi erant, auxilio 12 petit (edd. vet.) 13
 ut sine uncis (codd. aliq. recce., Gron.) 14 Bæotii (v. s. ad
 XXVIII, 5, 5) XIII, 7 Æcidinum, pro consulibus (P pro-
 cos. Si hic illo modo legi Livius voluit, etiam duobus ante ver-
 sibus sic scribendum est, ubi P pro.) 8 exercitum XIV, 7 malle
 (P reliquique, hoc est: certe, si veram ac non ad speciem religionis
 fictam eius modi victoriam consequi potuisset, mallet. De imperf.
 mallet vid. Em. 447.) 13 per manus, succedentes deinceps aliæ
 (P omnesque) | precantibus (Uss. Neque civitate precantibus neque
 effusa civitate, turibulis positis, precantibus ferri potest. Abla-
 tivus ex præcedentibus ablativis ortus est.) XVI, 2 inopia ærari
 (Frob. 1535. P inopiaærariæ) 6 supplicium | porgentes (codd.
 recce.† edd. vet.) XVII, 17 audire, singuli quæ (codd. recce.†
 edd. vet.) 19 civitatis sit (Forchhammer) XVIII, 1 animo
 (edd. vet. P animos). 2 vidimus (Mg.) 9 fidemque (Gron.) | (In
 suppl. addidimus rei) 14 trucidatos cruciando occidit (Sigon.;
 Em. 342 n.) 16 templa sine uncis (Mg. Unum erat templum;
 de bonis deæ et templi agitur.) 17 circumdari (codd. recce.† edd.
 vet.) | voluerunt. aliquantum (Mg. Em. 341) 18 et nunc (Mg.
 Lov. 4 et edd. vet.: sed et nunc et tunc et sæpe. Nunc dea

nondum tutata erat templum nec pœnas exegerat; ex superioris temporis memoria confiditur, nunc quoque tutaturam. De nec possit quod sequitur, vid. Em. 342.) XIX, 2 tribunos cognita causa tribunos in v. (Mg.) | relinquerit 4 plus propter seditionem (Rhen. Codd. recc. prope seditione. P plus proterseditionem) 6 Romanum om. (edd. vett.) 12 molliter, om. que (edd. vett.) XX, 4 sorti venisset (codd. pauc. recc.) 10 (relatum est Alsch. P relatum et; Drak. relatum) XXI, 4 conquistam, et quam ipsi 5 compareret, vindicaret. ante (Mg. P compareret unde ante. Vindicationi, quam Gron. coniectura intulit, locus non est in re non comparenti, nec indicio — nam fuerunt, qui indicarent mallent, — quicquam proficeretur. Data videtur potestas apud milites quærendi.) 10 mallent (Rhen.) | aut sibi sine uncis (Forchhammer. Duæ causæ separantur, aut non credidisse Scipionem, tanta esse Pleminii scelera, aut credidisse, sed parum animi ad vindicandum habuisse; prior non in duo contraria distinguitur — aut —, sed duo coniuncta continet, Scipionem Pleminio nimium, Locrensibus parum credidisse; utrumque enim eandem habet vim.) XXII, 3 et horrea aliumque belli apparatus visendum (Mg. P et horratum visendum. Inusitate dicitur circa rem visendam, et in ipsis armamentariis et horreis erat totus belli apparatus.) 5 faceret (M? Gron.) 10 (effringendi W pro frangendi e P m. 1: utfringendi) delegatum in (Mg. Em. 342) 11 classem eam, exercitum (codd. pauci recc., Rhen. P classemmeamexercitum. Error ortus ex geminatis litteris me, quibus duæ additæ sunt.) XXIII, 2 crediderunt (Lov. 3, 4. Duk.) XXIV, 1 Cum iis 4 in exercitum incideret (Mg. Em. 343) 6 posset (Rhen. P m. 4) XXV, 3 Scribendum opinor ita in immensum; omissa præpositione ante im, additum videtur ad; sed miro errore Em. 343 dixi ad in P abesse.) 4 auget: . . . militum, atque tantam (Alsch. e P, in quo est militum atque) 10 cornu, lævum (edd. vett. P cornuæuum. In altera scriptura prava sententia efficitur, quasi a dextro cornu aliquot naves, totum lævum cornu onerariis præsidio fuerit; apertissimeque verborum ordo monstrat homines cum hominibus comparari locisque distribui.) XXVI, 5 quadam ingenti ad incrementa gloriæ (Mg. Em. 343) 6 temptata, ad Hannibalem trahendum (edd. vett.) | vulgata erat (M. m. 2, edd. vett. P vulgaterat, supra te scripto a. Et mens traiciendi vulgatur, Scipionem transire, et mens traiciendi, se transire, vulgatur vitiosissime dicitur.) 8 sed de mari terra., spectaculo erat (edd. vett. P sed tamen terra, media voce notata ut delenda. In Alschevskii coni., quam W secutus est, pravissimus est verborum ordo, pravum de mari. Fortasse tamen Liv. scripsit: set ora etiam omnis circa.) XXVII, 2 omnibusque sine uncis (Mg. Em. 344 n. Heldius iam ante omnibusque dam-

naverat.) 5 porricit (*P* reliquique. *Iniuria verbum sacrorum, quod absolute dici, ut sit offerre, dare, ipsum testimonium Veranii a Macrobio prolatum ostendit, antiquarii ante Macrobiū Virgilio, Ascensius Livio obtruserunt, qui de extis in mare proiciendis loquuntur.*) 6 provecti (*P* ceterique) | ocepit (*B. P* nebulaocepit, a *m.* 1 in *e* mutato, si *Beckero* credimus, nebula ecepit, si *Hertzio*.) 12 (*Nonne aperuit omnibus? Nam omnia et per se pravum est et ad rem nihil pertinet.*) XXVIII, 8 magis duci ducem (*Mg.*) XXIX, 4 (omnibus *Gron.* *P* omnis; *Drak.* Romanis) XXX, 12 qui sine uncis (*Gron.*) XXXI, 5 dubii (*M m.* 2, *edd. vett.* Recte dicitur res iuris haud dubii, id est non ambigui; res haud dubii iuris mei nihil est.) | arceat, ut quod (*Palat.* 2, *edd. vett.* Perverse comparantur exempla dissimilima, in quibus causalis significatio est.) 11 delatam (*edd. vett. P* ceteri delectam) 12 incensumque (*edd. vett. P* intensumque) XXXII, 1 delectus, et data (*edd. vett. Deinde, ubi cum Rheno ingentium posuimus, cautius ingenti retinuissimus.*) 2 incuriosius (*P* incuriosesi. *Drak.* incurioseque) 3 reliquis belli (*codd. aliq. recc., edd. vett.*) 9 ipse perisse creditus. at duo (*P* ceterique) 10 repleta sine uncis (*Crev. W* fumam tota Af. repletam accipere videtur, nove sane dictum.) XXXIII, 1 Vermina erat (*P* verminerat) XXXIV, 12 se evehentis (*Lov. 3. 4., edd. vett. P* seuchentis) 13 accipiebat (*edd. vett.*) XXXV, 7 (*Aut alterum simul aut utrumque et Livii usus excludit; cfr. Drak. ad XXXII, 18, 3.*) 14 et navalia castra (*cod. rec. Gron. P* et navalium castra) XXXVI, 7 consuli et duplicatæ (*edd. vett.; v. Em. 344*) | animo esset (*Mg. l. c. Codd. quid. recc. animos faceret*) XXXVII, 2 Bovario et ad Veneris et circa (*Mg. Em. 344*) 4 credebant sine uncis (*Mg. Em. 345*) 8 et 10 ventum est (*Siesbye; cfr. supra ad XXVIII, 3, 6*) 10 adversum se (*codd. recc. Cfr. præf. v. I p. 2 ad VII, 28, 2.*) 11 (æque fœdum *Gron. P* neque fœdum. *Drak.* Itaque ibi. . . factum est. Exite censuræ quum) 12 (*Fort. edidit. Em. 345*) XXXVIII, 5 i duo 7 et auguris 8 (item per *edd. vett. P, Drak.* idem per).

Lib. XXX. Cap. I, 4 habebatur. congestis. . . bonis nobilis (*interp. superiorum restitimus. Ablativi abs. adiunguntur ad habebatur. omnia colligentes; dein sequitur singulorum expositio. Pro ad cetera P ad natura; vereor, ne aliud subsit, velut ad pacis decora aut simile aliquid; sed huiusmodi nolim.*) 5 in senatu, ad populum (*W.*) 9 fuerunt (*codd. recc. Non probo sub Lucr. Spurio; vid. præf. vol. I p. 1 ad III, 29, 7. Videtur Livius scripsisse: legionibus — Sp. Lucretii æ fuerant — aut: sub Sp. Lucr., ut post sub exciderit Sp., dein pravo loco suppletum sit.*) 10 non in temporis. . . finem (*edd. vett. Fine rei gerendæ prorogatur imperium, quum re gerenda finis, hoc est, men-*

sura et terminatio continetur, ut IV, 54, 6 quæstura dicitur æstimata non honoris ipsius fine.) II, 1 scripta et quia (Gron.) | et quia, antequam (Crev. P et quantequa. Em. 345 n.) | oram, tredecim (Interpunct. mutavimus. Sic omnia recte coherent.) III, 4 satis amoris (ed. Mogunt.) IV, 5 sententia, seu (Mg. Em. 345) 6 consulitur Hasdrubal et Carthaginenses (edd. vet. P consulitur Hasdrubale Carth.) V, 5 deductos (edd. vet.) 6 conspexissent (codd. rec. edd. vet.) 7 ut proximis (Gron.) 8 quanta (Gron. Simul comma, quod post erat ponebatur, transtulimus post incendio.) 10 dispositos, in ipsis (edd. vet.) | multi in præcipiti (cod. Cant., Sigon.) VI, 2 esset confusus, sensum (Rhen.) 5 velut sparsa pluribus (Mg. Em. 346 e P: velut sparso pluribus) 6 obruebant (Mg. ibd.) 7 ambo, ex (edd. vet.) VII, 6 tribus ex sententiis una (Mg.) | tertia — Romanæ ... erat — reparandum (interp.) 7 vincit (codd. rec., edd. vet.) VIII, 1 advertit (edd. vet.) 6 Numidicis ... Carthaginensium (edd. vet.; Em. 347) | Celtiberos mediam aciem in adversa signa (Mg. ibd.; in mediam iam edd. vet., Drak.) IX, 2 subicit (Pal. 3, edd. vet.; Em. 209 ima.) 6 ad opprimendum stationem (codd. rec. edd. vet.) 12 conspectum in circumfusum (Mg. Em. 347. P conspectum cumfusum. Drak. prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum) | possit (edd. vet.) X, 3 (muris Rhen.; P admuris, Drak. ad muros) 4 (Nonne potuerant?) 6 superinstravit, ita cum pervium ordinem fecisset, et (W in edit. Teubneriana post Gron. Em. 348 n. P superinstravit ut pervium ordinem fecisset et. Quod illic inligatas probavi, nollem factum.) 7 certamine (Mg. Em. 348) 9 (ne mari quidem Alsch. e P: in mari quidem. Drak. ne in m. q.) | classe (codd. rec. Puto Latinos appellere classem, navem et absolute appellere dixisse, tum classem appelli et, tanquam personam, appellere dici, appellere classe in portum non puto.) 14 naves ac levia [ipsa] navigia (W. Neque quid inter naves speculatorias et levia navigia intersit, intelligitur — § 6 Livius tantum illas nominavit, — nec ipsa ferri potest et sequitur ipsæ ad naves genere accommodatum. Dicendum saltem fuit ac levia alia nav.) | tanto impetu (cod. Harl., edd. vet.) 15 et sine uncis (Mg. Em. 348. Unum Ciceronis, unum corruptissimum Livii, unum Velleii, aliter in ed. prima scriptum, unum Columellæ locum ad hoc et — quoque defendendum excitat Handius Turs. II p. 523; nam confictam a falsario epistolam XV inter Ovidianas heroidum non numero.) 16 vocat miles — ex (codd. rec. P vocat millex) 18 seriem aliam simul (Uss. Nec aliam, quo referatur, habet et asynдетон pravissimum est: scindi vincula, seriem aliam trahi.) 19 lacerati quidem (Mg. Em. 348) 20 (Vehementer desideratur verbum: lætitia fuit et — pro sed — eo gratior cet.) XI, 6 (dein iaculis codd. aliq. rec. P deiaculis, Drak.

inde iaculis) 10 ac propere turbari (edd. vett. *W.* coni. ac prope perturbari) XII, 3—6 pertrahitur. Circa caput... contulit vis. cædes in eo... se contulerat. Massinissa sibi quidem (*Mg. Em. 349*) 7 victoque (*Gron.*) 8 datus esset (edd. vett.; *Em. 350*) 17 cum modo dextram (*Gron. Alioquin dici debebat: quum d. ampl. modo in id*) 21 eam geniali (*Otto. Vulgo addidit toro, quod magis poeticum est.*) XIII, 9 victorem (edd. vett.; *Mg. Op. I, 389. Rectæ rationi et infinitis exemplis opponuntur duo exempla a me ipso indicata, alterum Ciceronis, cuius rationem expediti et simile addidi ex Off. I, 5, 15, — poteram etiam addere ex Brut. 21, 85 et Tusc. I, 43, 102 et Festi s. v. occare p. 181 M., ne Paulli commemorem p. 115 et 116 M., — alterum Varronis, quod, etsi eum excepi, potest sic accipi: in supponendo (absolute) ova observant ut sint numero imparia. Excepiendum est etiam neutrum pronominum in huiusmodi forma, qualis est apud Cic. Orat. 26, 87: in narrando aliquid venuste; quanquam hoc vitatur. Ponat mihi aliquis duo exempla codicibus tuta, in quibus hæc sit forma: in capiendo urbes; cedam.) 10 exitum sui (*Gron.; Em. 350. Duo codd. recc. exitum s. f. eum fuisse.*) 12 indueret (edd. vett. *P* induceret. Longe aliter imperf. coni. ponitur IV, 13, 10.) XV, 14 mollitur (edd. vett. *Vid. Em. 214 et supra ad XXVI, 38, 7*) XVI, 2 reposnerunt (codd. recc.) 6 (iani eversæ codd. alq. recc., *Duk. P* iamteversæ, *Drak.* iam ante eversæ) XVII, 11 (hæc add. *Alsch.; Drak.* et nisi) 12 (id patres *Alsch. P* masinisæeispates. *Drak.* ea patres) 13 (tunicas coni. *W.*) XVIII, 3 ac sine uncis (*Grou. Aut hoc tollendum aut scribendum induratur.*) 7 ut, rem gerens permixtus, ubi cusp. uti, uti comminus (*Mg. et — ubi uti .. uti — Hertz. Em. 351 minus recte et interposui.*) 12 tum prima (*Duk.*) | omnibus peditibus (*Alsch.; Em. 351*) XIX, 2 traiceret (edd. vett.) 6 qua (codd. recc. plerique) 10 multique ignobiles (errore, ut videtur) XX, 3 (*Videndum, ne Livius scripserit obrectatio, ut in utroque membro dicatur, quis vicerit, non in altero simul, qua re.*) 6 (*Malim qui in Afr.*) XXI, 4 ducentum (ed. *Mogunt.*) 5 acceptis in carcere (codd. recc., edd. vett.) 6 esse meminisse (*M m. 2, codd. quid. recc. Hoc non interrogatur, sed ponitur; alioquin diceretur: quantum ... fuisse, omisso meminisse.*) 7 porgentium (codd. recc. f) 9 nec esse, [fuit] qui (codd. alq. recc. f edd. vett. *Originem erroris indicavi Em. 201.*) XXII, 5 tradito a patribus (*Freinsh. Dicendum saltem a maioribus.*) XXIII, 4 quam tum qui (*Alsch., Mg. Em. 352. P* quam eum qui) 7 spectantis (codd. recc. *Ubi non additum est, fieri potest, ut alia exciderint in hanc formam concepta: si ante convenisset quam Hann.*) XXIV, 1 inde et Africam (codd. recc. f edd. vett.; *vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1*) 2 censuerant (codd. recc.) 5 et sine uncis (*Mg. Nihil per indutias actum præcessit, quo et referatur.*)*

XXV, 6 celeritate sua praelabentem (*P* ceterique; sua minus apte additur; sed neque superlab. neque, quod *edd.* habent, subterlab., verum videtur.) 7 potuisset (*Drak.*) XXVI, 5 exustus. et (*edd. vett.*) 6 discripserunt 8 æquavit. victoriis (*codd. rec.*? *edd. vett.*) 12 (eum in ... habendæ Gron. *P* eum sin ... habentem; *Drak.* eum res in ... habentem) XXVII, 5 imperator sine uncis (*Crev.*) 11 (*Elegantius Livium scripturum fuisse: quos ludos ... quasque hostias ... , ut eos ludos, Forchh. annotat.*) XXVIII, 9 (volvebant *suppl. W. Drak.* eo curæ intentioris erant) XXIX, 4 audit (*Lov. 5, edd. vett.*) | maxime scilicet hostis, om. ceterum (*Mg. Em. 355 n. P: maxime si hostis. Supplem. incertum est.*) | (fiducia audaciaque non... concepta *W e P: fiduciaque non... concepta. Drak.* fiducia, quæ non... concepta est) 7 (sint cæsa Gron.; *P, Drak.* sunt cæsa) XXX, 8 solum vobis bellum, nobis in Africa (*Mg. Em. 352. In edit. Tauchn. 1848 scriptum est vobis bellum nobisve.*) 9 omnia optaretis (*Mg. Em. 352*) 10 attinebat (*edd. vett.; Em. 353*) | ita fraudaverunt (*Lov. 5, Pal. 3; Em. 353*) 11 decipit (*codd. rec.; Em. 354**) 17 signa inferentem in mœnia Romana — hic cernas (*Mg. Lacuna manifesta est; nam neque in comparatione huiusmodi ex cernis sumi potest cernebas, neque Scipio id viderat; sed coniunctivi in cernas nulla causa est. Fortasse fuit: in omnes casus sum, quum, quem... tremuerunt, hic cernas.*) 18 dubiis, iam ampla (*BC iam apta, quod ex ampla natum est*) | danti tibi est (*Supplem. non prorsus necessarium. Drak.* tibi ampla... danti est) 23 efflerente se fortuna (*BC ceteri; Em. 354 n.*) 26 imperia (*Mg. Em. 354*) 30 quoad id ipsi (*edd. vett.* Id ortum videtur, quum scriptum esset, ut in *B*, quod ad XXXI, 1 per adventus tui spem (*edd. vett. B* avere adv. t. spem, *C* alii habere adv. t. spem. *Em. 355 n. Fortasse latet participi præsentis ablativus.*) 5 lacessere (*codd. aliquot rec.*? *edd. vett.*) 8 consertum (*edd. vett.; Em. 356 n.*) 9 ad ea, quæ (*edd. vett. Exempla, quæ proferuntur a W. similia non sunt*) | quæ sit multa (*Gron. BC quæ si multa*) 10 verba prælata (*Gron. BC præcata*) XXXII, 2 darent (*codd. aliq. rec.*) | adversæ (*Iac. Periz., Duk.; Em. 207*) 3 ignota, om. que (*edd. vett.*) 5 spes, metus

*) Inde a c. 30, 13 deficit *P*, nisi quod superest folium continens a c. 37, 3 (neque domaret) ad c. 38, 2 (indutiæque Carthagi). Eius vices in hac parte subeunt *B* (Bambergensis) et *C* (Colbertinus), hic, ut opinor, minus diligenter ab Alschefskio collatus. Medicus iam in cap. 26, 10 deficit. In hac extrema parte inclinatis litteris impressa sunt, quæ in *BC* desunt; unum et alterum verbum a *W.* sic notatur, cuius notandi causa nobis obscura est, velut c. 37, 1 legatis c. 40, 14 an.

(*codd. quid. rec.*, *edd. vett. C anceps igitur metus*) | cum oculis (*W, Mg. Em. 355*) XXXIII, 9 merces ostentabatur (*B ceterique, excepto C*) 10 terrent (*edd. vett. Nondum agitur nisi de Hannibale; pluralis ortus ex ostentantur, iactantur.*) | aliae alii (*B alii alie, C alie alii*) 11 patria (*C? edd. vett.*) | ostentantur (*C? edd. vett.*) 12 alienigenas (*BC ceteri. Livius interdum immixtus aliquo dixit pro permixtus aliquo, ut XXIX, 28, 3 hominum turba mulierum puerorumque agminibus immixta; cfr. XXXV, 34, 8.*) | ageret (*Freinsh.*) 15 hastas nec antesignani cessabant (*edd. vett. B conitiebant tesignanis cessabant, C. om. hæc: in ancipites ... antesignanis*) XXXIV, 1 magna ... momenta (*edd. vett.*) 8 accipere ... eicere (*edd. vett., accepere etiam C, codd. rec.*) | fuga vulneribus om. que (*codd. rec.*) XXXV, 2 cæsi; per patentem (*edd. vett.*) 4 et in prælio et ante aciem (*Mg. Em. 356. B om. alterum et; sic demum possit apte aciem de loco accipi; sed non omnia ante aciem pugnantium Hannibal expertus est. Si præliandi verbo alibi Livius uteretur, scriberem: et in præliantium acie.*) 5 omnem illam laudem (*edd. vett. Omnem ortum videtur ex omnium. Koch. hominum illam*) 9 omnis spes, milites (*edd. vett. Omitti verbum imperf. temporis et coniunctivi modi non poterat.*) XXXVI, 6 (*provectus suppl. Alsch.*) 8 equitatu Saturnalibus primis agmen (*Mg. Em. 357. Nulla omnino illa ætate erant Saturnalia prima, sed unus festus dies. Et tamen, si Livius hoc posuisset, ex antiquo fonte retinisset*) 10 esset, quam longi (*edd. vett.; Em. 358 n. 1*) XXXVII, 7 (*Mallem Livius scripsisset: legati domum referre iussi, quum cet. Hoc enim novæ actionis initium est.*) 10 (*Fort. rectius suppl. Alsch. disseruit. quam nec iniqua pax et cet.*) XXXVIII, 1 (*Forchh. probabiliter quæstor; unum enim significari Scipionis quæstorem, Lælium.*) XXXIX, 2 (*Populonium Alsch. e BC Populonio, Drak. Populorios*) 7 per indicem damnati sunt (*edd. vett. Non tam egressisse damnati sunt offendit — nam id defenditur Cicero- nis loco Verr. III, 10, 25 —; quam per indicem damnari.*) XL, 3 inde in contionem (*BC alii*) 4 tum patere facta gratulatione omnia (*Mg. Em. 358. BC tum paterfacta gratulatione omnia. Paterfacta cod. Lov. 3, Gærtu., ed. Frob. 1535, gratulationi Gron., sed cetera aliter*) 7 victoriam fore, seu (*ed. Frob. 1535*) | (a se I. Periz. Drak. se) 9 rem nequicquam (*codd. rec. C rem anno nequicquam*) 13 (*Codd. iure imperio. Possis: iure et imperio*) XLI, 2 prætori (*codd. rec. et, ut opinor, etiam BC, de quibus tacetur, Em. 359 n. 1*) XLII, 7 responderent, neque ipsi mite (*Mg. supplem. incerto. I respon ... responsum tulerunt, mediis deletis; codd. rec., si silentio fides, responderent ipsi ante resp. tul. Quod W posuit. in C est, aperta interpolatione. Em. 359, Debebat etiam dici ne*

ipsi quidem mite.) 14 ut secundis modeste (*Sed Alsich. tradit § 16 omitti in B secundis ante rebus.*) 19 vellet (*edd. vet.*) 20 senatorem (*errorene?*) XLIII, 2 fieret; quem (*C? edd. vet.*) 3 uti rogatæ erant omnes (*C ceterique uti rogassent omnes tribus iusserunt; solus B ut W.* Discrepantia ostendit subesse, quod Sigonius voluit quodque præceptum est coniectura in codice Lov. 4, Voss. Eadem forma — etiam de legibus a duobus pluribusve latis — in narrando ponitur, consentientibus optimis codicibus, VI, 38, 5, X, 8, 12, teste autem cod. Bambergensi XXXIII, 25, 7, ubi Moguntini ediderunt uti rogatæ; XXXI, 8, 1 editio Mog. uti rogaret, Bamb. uti rogaret; XXXVIII, 54, 12 editur uti rogassent, iusserunt; Bamb. nos deficit; Moguntinus quid habuerit, ignoratur; sed varietatem et mendum ostendit Lov. 6, in quo est: omnes tribuni vel rogati iussi erant et est planior testus [textus] rogassent. Fuerat uti rogas.) | exercitus (*C. Necessario hic et § 2 idem numerus esse debet.*) 7 peteront, sibi (*C ceterique præter B*) 9 ferrent; uti (*Mg. Non id consilium erat, ut prætor imperaret, sed ut, ubi is imperaret, fætiales parata haberent, quæ opus essent.*) | iis om. (*C ceterique præter B, etsi his*) XLIV, 3 finiretur (*BC alii*) 6 increpitus (*C? edd. vet.*) 7 nec causa est, cur vos otio (*Mg. Em. 359. B nec esse est in vos odio, C necesse est ne vos otio*) 10 victoriæ Carthagini (*C? ed. Frob. 1531*) XLV, 7 nomina familiæ liquerunt (*Mg. ex C: cognomina familiarum fecerunt. De cognominibus, non nominibus agitur; familiis, non familiæ dicendum erat; sed familiarum convenit cum imaginum. Verbum extremum et in C corruptum est et in B interpolando mutatum; verbo poetico et inusitato Livius omnium minime librum conclusisset; in Pal. 1, 2 est habuerunt. Proxime ad verum, quod in P aut obscurum fuit aut iam corruptum, accedit C.*)

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 23 v. 1	Hic	Hic
- 63 - imo	alias	alias
- 103 - 19	nuntiauerunt	nuntiauerant
- 111 - 3 ab imo	senatus	senatus
- 125 - 9 ab imo	omnes, suis quisque urbibus, quæ	omnes suis quisque urbibus, quæ
- 174 - 8	quid	quid,
- 196 - 1	Romanam	Romam
- 204 - 20	populi	populo
- 206 - 16	Carthaginiensem	Carthaginensium
- 207 - 7	ventorum,	ventorum
- 240 - 13	prætorium	in prætorium

De scriptura locorum, qui sunt XXVI, 6, 2; 24, 6; XXVII, 12, 6; 42, 4; XXVIII, 22, 12; XXIX, 6, 4; 32, 1, monitum est in præf.

Liber XXVI.

Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules quum A. u. c. 543.
idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vo- A. Ch. 211.
cato, de re publica, de administratione belli, de provinciis ex-
ercitibusque patres consuluerunt. Q. Fulvio, App. Claudio, 2
prioris anni consulibus, prorogatum imperium est atque exer-
citus, quos habebant, decreti, adiectumque, ne a Capua, quam
obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum 3
cura maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum,
quæ in nullam unquam civitatem iustior fuit, quam quod 4
urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat ali-
quot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur
ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni 5
M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia cum binis le-
gionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Proro- 6
gatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli
perficeret eo exercitu, quem haberet: si supplemento opus 7
esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor
in Sicilia præesset, dum ne quem militem legeret ex eo nu- 8
mero, quibus senatus missionem redditumque in patriam negasset
ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ le- 9
giones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ et supplementum
de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fæde cæsus

10 fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ. Additum etiam utrorumque ignominie est, ne in oppidis hibernarent neve hiberna pro-
 11 pius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat; supplementum, si opus esset, consules scribere iussi.
 12 T. Otacilio et M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ; quinquaginta Græcia cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
 13 habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

- 2 Principio eius anni quum de litteris L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ; titulus honoris, quod, imperio non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, „Proprætor
 2 senatui“ scripserat, magnam partem hominum offendebat: rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspicandorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri.
 3 Et quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum, differri eam consultationem, donec proficiscerentur cœni-
 4 tes, qui ab Marcio litteras attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit, eam utramque rem curæ fore senatui; adscribi autem „proprætori L. Marcio“ non placuit, ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præiudicato ferret.
 5 Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum,
 6 cui Cu. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est; sed aliud certamen occupaverat animos.
 7 C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos imperatores temeritate atque inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dic-
 8 titans, neminem præter Cn. Fulvium ante corrupisse omnibus vitiis

legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium et Cn. Fulvium? Ti. Sempronium, quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nèc hercule mirum esse, cessasse milites in acie, quum primus omnium imperator fugeret; magis mirari se, aliquos stantes cecidisse et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam deserere circumventos exercitus; Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum, Cn. Fulvio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impunitam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam; adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. Reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse.

2 Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut
3 Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid
autem solum se restantem prodesse rei publicæ, nisi si mors
4 sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se
inopia commeatus [non] in loca iniqua incaute deductum, non
agmine inexplorato euntem insidiis circumventum; vi aperta,
armis, acie victum. Nec suorum animos nec hostium in po-
testate habuisse; suum cuique ingenium audaciâ aut pavo-
5 rem facere. Bis est accusatus pecuniaque anquisitum. Tertio,
testibus datis, quum, præterquam quod omnibus probris one-
rabatur, iurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a
6 prætore ortum, ab eo desertos milites, quum haud vanum ti-
morem ducis crederent, terga dedisse, tanta ira accensa est,
7 ut capite anquirendum contio succlamaret. De eo quoque
novum certamen ortum; nam quum bis pecunia anquisisset,
8 tertio capitis se anquirere diceret, tribuni plebis appellati
collegæ negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet,
anquireret, quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset privato.
9 Tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fulvio dixit,
10 diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbano petit. Inde
alia spes ab reo tentata est, si adesse in iudicio Q. Fulvius
frater posset, florens tum et fama rerum gestarum et propin-
11 qua spe Capuæ potiundæ. Id quum per litteras miserabiliter
pro fratrâ capite scriptas petisset Fulvius, negassentque patres
12 e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies comitiorum
aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinos abiit. Id ei iustum
exsilium esse scivit plebs.

4 Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat; obside-
batur tamen acrius quam oppugnabatur, nec aut famem tolerare
servitia ac plebs poterant aut mittere nuntios ad Hannibalem
2 per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis
litteris evasurum se professus, præstaret promissum. Per
media Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis,
dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem ten-

tandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme 3
 prospera faciebant, pedite superabantur; sed nequaquam tam
 lætum vincere quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et
 prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod vi- 4
 ribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi
 sunt iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces; eis
 parmæ breviores quam equestres et septena iacula quaternos
 longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest.
 Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt 5
 et vehi post sese et desilire perneciter, ubi datum signum
 esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide fieri 6
 visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat,
 adversus instructos Campanorum equites processerunt, et, ubi 7
 ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt.
 Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites
 incurrit, iaculaque cum impetu alia super alia emittunt; quibus 8
 plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulne-
 raverunt; pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata
 iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam
 stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu 9
 quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in 10
 legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum
 centurionem Q. Navium ferunt honorique id ei apud impera-
 torem fuisse.

Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem 5
 diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahe-
 bant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium 2
 sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento
 futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuisset.
 Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiiis et 3
 omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque quam
 poterat aptissimus ad maturaudum iter in Campaniam con-
 tendit; secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta ele-
 phanti. In valle occulta post Tifata, montem imminem 4
 Capuæ, consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, præsidio

- 5 vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit, præmissisque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis
6 omnibus se effunderent, ingentem præbuit terrorem; nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites peditesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et
7 Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrente partem aliquid indefensi relinquerent, ita
8 inter sese copias partiti sunt: App. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero proprætor cum equitibus sex legionum via, quæ Suessulam fert, C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis.
9 Prælium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum; sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit
10 clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat; maior vis ab altera parte
11 Fulvium Hannibal et Pœni urgebant. Legio ibi sexta loco cessit; qua pulsa, cohors Hispanorum cuni tribus elephantis usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Romanorum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra
12 percurreret an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium
13 sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem verti; aut viam dandam iis esse (et minore conatu, quam condensam aciem rupissent, in castra irrupturos) aut conficiendos
14 sub vallo esse; nec magni certaminis rem fore; paucos esse et ab suis interclusos; et quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrinque in hostem vertat,
15 ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites et partem capessant pugnae.

Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte 16
signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum 17
postquam iam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique
in eum tragulae coniectae et prope tota in unum acies versa;
sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum
eius viri potuerunt. Et M. Atilius legatus primi principis 6
ex eadem legione signum inferre in cohortem Hispanorum
coepit; et qui castris praerant, L. Porcius Licinus et T.
Popillius legati, pro vallo acriter propugnant elephantsque
transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus 2
quum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto
transitum hostibus dedit; ibi per stragem iacentium elephan-
torum atrox edita caedes. Altera in parte castrorum iam 3
impulsi erant Campani Punicumque praesidium et sub ipsa
porta Capuae, quae Vulturum fert, pugnabatur; neque tam 4
armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam porta ballistis
scorpionibusque instructa missilibus procul hostes arcebat. Et 5
suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris App. Claudii,
cui suos ante prima signa adhortanti sub laevo humero sum-
mum pectus gæso ictum est. Magna vis tamen hostium ante
portam est cæsa, ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Han- 6
nibal postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque
vi castra hostium defendi, ommissa oppugnatione, recipere signa
et convertere agmen peditum, obiecto ab tergo equitatu, ne
hostis instaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem 7
insequendum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque
profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Han-
nibale praesidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo 8
die, qui huius pugnae auctores sunt, octo millia hominum de
Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt, signaque Car-
thaginensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis.
Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque 9
pavoris quam certaminis fuisse, quum inopinato in castra
Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, ele- 10
phanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum

ingenti sonitu ac fugam abruptentium vincula iumentorum
11 facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis
ab Hannibale, qui habitu Italico, gnari Latinæ linguæ, iuberent
consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque
12 militum in proximos montes fugere; sed eam celeriter cognitam
fraudem oppressamque magna cæde hostium; elephantos igni
e castris exactos.

13 Hoc ultimum, utcunque initum finitumque est, ante dedi-
tionem Capuæ prælium fuit. Medix tuticus, qui summus
magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Læsius
14 erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem eius quon-
dam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum
respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuæ,
15 perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscen-
tem dixisse ferunt: „Ne tu perditas res Campanorum narras,
16 ubi summus honos ad filium meum perveniet.“ Ea ludificatio
veri et ipsa in verum vertit; nam quum fame ferroque urge-
rentur nec spes ulla superesset, sisti *posse, iis, qui nati in spem*
17 honorum erant, honores detrectantibus, Læsius, querendo deser-
tam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum
ultimus omnium Campanorum cepit.

7 Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam
2 vidit neque per castra eorum perumpi ad Capnam posse, ne
suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere
3 irritum incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum,
quoniam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetns
caput ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitæ
prætermisam occasionem post Cannensem pugnam et alii
4 fremebant et ipse non dissimulabat: necopinato pavore ac
tumultu non esse desperandum aliquam partem orbis occupari
5 posse, et, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo
omissuros aut ambo imperatores Romanos aut alterum ex
iis, et, si divisissent copias, utrumque infirmiores factum aut
sibi aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturus esse.
6 Una ea cura angebat, ne, ubi abcessisset, extemplo dederentur

Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pellicit, ut, litteris acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte clam Capuam pervadat. Litteræ autem 7 erant adhortatione plenæ: profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos; ne desponderent 8 animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem. Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, 9 quod iam ante præsidii causa fecerat, castellum iussit. Quarum 10 ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis 8 Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam 2 trepida senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et 3 circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum ducebat: Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus 4 non esset, eum a Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ cepisset! Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam 5 obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem fœderum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios defensuros esse. Has diversas sententias media 6 sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid ad urbem præsidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos 7 scire. Si ita Romam e ducebus alter et exercitus pars mitti 8 posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur, inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda 9 Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam Romam veniundum esset. Hoc senatus consulto Capuam perlato, Q. Fulvius

proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, digrediundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, 10 mille equites Vulturum traducit. Inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

9 Hannibal, quo die Vulturum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit; postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum, ubi intercisum 3 pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturum tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad traiciendum exercitum in magna inopia 5 materiæ ægre comparantem. Traiecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam expositis benigne conmeatibus, erat; alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam iri 6 patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tumultuosius, quam allatum erat, *propagatum* discursu hominum 7 affingentium vana auditis totam urbem concitat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronæ in publicum effusæ circa deum delubra 8 discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac deos tendentes orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent matresque Romanas 9 et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia disceduntque ad suas quisque officiorum partes; alii offerunt se, si quo usus operæ sit. Præsidia in arce, in

Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. 10 Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua affertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter inter- 11 cisos pontes, per Frusinatem Ferentinatempque et Anagninum agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit, 12 nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, 13 eo maior cædes fiebat fugientium præcedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exer- 10 citu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt; 2 consules senatusque in castra venerunt; ibi de summa re publica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponerent castra; C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse, et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium tria millia passuum 3 ab urbe castra admovit. Ibi stativis positus ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus atque, inde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter 4 atque otiose facere, Flacco indignum visum est; itaque immisit equites summoverique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum prælium esset, consules transfugas 5 Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter 6 convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum

7 Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam
præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura
se omnis pavidam multitudinem fuerit; tunc in domos atque in
tectam refugiebant, vagosque in viis suos *pro* hostibus lapidibus
8 telisque incessebant; nec comprimere tumultum aperiri error
poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ
9 repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium
secundum fuit, summotique hostes sunt. Et quia multis locis
comprimendi tumultus erant, qui temereoriebantur, placuit
omnes, qui dictatores, consules censorsve fuissent, cum im-
10 perio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod
reliquum fuit, et nocte insequentem multi temere excitati tumultus
sunt compressique.

11 Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem
omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen de-
2 tractare. Instructis utrinque exercitibus in eius pugnae casum,
in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens
grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis
retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quam
3 hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas
eadem tempestas diremit; ubi recepissent se in castra, mira
4 serenitas cum tranquillitateoriebatur. In religionem ea res
apud Pœnos versa est, auditaque vox Hannibalis fertur, po-
tiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo for-
5 tunam. Minuere etiam spem eius duæ aliæ, parva magna-
que, res, magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ ar-
matus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ
6 profectos audiit, parva autem, quod *per* eos dies eum forte
agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id demi-
7 nuto pretio cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo
superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello
captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem, ut
extemplo vocato præcone tabernas argentarias, quæ circa
8 forum Romanum essent, inderit venire. His motus ad
Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe.

Inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclitum divitiis. Capenates alique, *qui* accolæ eius erant, primitias 9 frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. Iis omnibus donis tum spoliatum templum; æris acervi, quum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cælius 10 Romam euntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem tradit, iterque eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur: ex 11 Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse, præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam 12 brevis ævi memoriam potuerint confundi; (isse enim ea constat;) tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem an 13 ab urbe in Campaniam redierit.

Ceterum non quantum Romanis pertinaciæ ad premendam 12 obsidione Capuam fuit, tantum ad defendendam Hannibali. Namque *per Samnium* et Lucanos in Bruttium agrum ad 2 fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius ob- 3 sessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde 4 per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edic- 5 tum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostes, ut, qui civis Campanus ante certam diem trans- 6 isset, sine fraude esset. Nec ulla facta est transitio, metu 6 magis eos quam fide continente, quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemad- 7 modum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rem publicam 8 deseruerat, neque in senatum cogi poterant; in magistratu erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset. Iam 9

ne in foro quidem aut publico loco principum quisquam apparebat; domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in
10 dies exspectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hannemque, præfectos præsidii Punici, versa erat, suo, non sociorum periculo sollicitos. Ii, conscriptis ad Hannibalem litteris
11 non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque *et* præsidium in
12 omnes cruciatus proditos incusabant: abisse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ ab-
13 trahi a Capua obsidenda potuisse; tanto constantiorem inimicum Romanum quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
14 eruptioni fore. Non cum Reginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes; ubi Romanæ legiones sint, ibi et Carthaginensium exercitus debere esse; sic ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam, coeundo conferundoque cum
15 hoste castra, fortunam tentando; in hanc sententiam litteræ conscriptæ Numidia, proposita mercede eam professis operam, dantur. Ii specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quæ iam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis
16 faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas
17 fraude composita transisse litterasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter, ignorare se mulierem, simulabat; paulatim dein convictus veris, quum tormenta posci et parari videret, fassus *est* id ita esse, litteræque prolatae.
18 [Et] additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Ii supra septuaginta comprehensi et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque præcis Capuam rediguntur. Conspectum tam
13 triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus coegit Læsium senatum vocare; et pri-

moribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de 2 legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis anctor ab Romanis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui de legatis et de pace ac deditione 3 loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. „Quid? 4 vos“ inquit „eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Iam e memoria excessit, quo tempore et 5 in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitte, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, 6 quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, 7 quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum 8 circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula et gravissimos labores perpassi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati ac prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc; vetus atque usitata res est in oppugnanda 9 hostium urbe labores ac pericula pati; illud iræ atque odii execrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum 10 equitumque castra oppugnavit et ex parte cepit; tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum; nihil tanta sociorum clade avvocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit; 11 eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem amnem tria millia passuum ab urbe castra posuit,

- postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit; Romam se
 adepturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit; non omise-
 12 runt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad
 cnbilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam
 13 avertas; Romanos Roma circumsessæ, coniuges, liberi, quorum
 ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, deum delubra,
 sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua non aver-
 terunt; tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri
 14 hauriendi est sitis; nec iniuria forsitan; nos quoque idem
 fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quoniam aliter dis
 immortalibus est visum, quum mortem ne recusare quidem
 debeam, cruciatus contumeliasque, quas parat hostis, dum liber,
 dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta,
 15 etiam leni possum. Non videbo App. Claudium et Q. Fulvium
 victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem Romanam
 triumphî spectaculum trahar, ut deinde in carcere ad palum
 deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ sub-
 iiciam; nec dirui incendique patriam videbo, nec rapi ad
 stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos pueros.
 16 Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne
 stirps, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos
 Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt.
 17 Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam
 acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ in-
 18 structæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem,
 quod mihi datum fuerit, circumferetur; ea potio corpus a
 cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures a videndis au-
 diendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos,
 vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium
 19 accenso corpora exanima iniciant. Hæc una via et honesta
 et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et
 Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.”
 14 Hanc orationem Virrii plures cum assensu audierunt
 quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt.
 2 Maior pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani

clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt miserant- que. Vibium Virrinum septem et viginti ferme senatores do- 3 mun secuti sunt epulatique cum eo et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt; inde, misso convivio, dextris 4 inter se datis ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæ- que casum alii, ut eodem rogo cremarentur, inanserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibus vinoque venæ minus 5 efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt; itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem quum animam egissent, omnes tamen prius, quam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt.

Postero die porta Iovis, quæ adversus castra Romana 6 erat, iussu proconsulum aperta est. Ea intromissa legio una et duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum 7 arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodijs ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. Quo quum 8 venissent, extemplo iis omnibus catenæ injectæ, iussique ad quæstores deferre, quod auri atque argenti haberent. Auri pondo duo millia septuaginta fuit, argenti triginta millia pondo et mille ducenta. Senatores quinque et viginti Cales in custo- 9 diam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei 2 totum reiciebat: percontandi etiam æquum esse potestatem 3 fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquis sociorum Latini nominis et num ope eorum in bello forent adiuti. Id vero minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli- 4 citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subicerentur indicibus, quis *neque, quid dicerent, neque, quid*

facerent, quicquam unquam pensi fuisset; itaque se cam quæ-
5 stionem oppressurum exstincturumque. Ab hoc sermone quum
digressi essent, et Appius quamvis ferociter loquentem colle-
gam non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma
6 exspectaturum, Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto
foret, dimittens prætorium tribunis militum ac præfectis socium
imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut
7 ad tertiam bucinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte
Teaenum profectus, prima luce portam intravit atque in forum
perrexit; concursuque ad primum equitum ingressum facto,
magistratum Sidicinum citari iussit imperavitque, ut produ-
8 ceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes
virgisque cæsi ac securi percussi. Inde citato equo Cales
percurrit; ubi quum in tribunali consedisset productique Cam-
pani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit
litterasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatus con-
9 sultum tradit. Murmur ab tribunali totam contionem per-
vasit, differri rem integram ad patres de Campanis; et Fulvius,
id ita esse ratus, acceptas litteras neque resolutas quum in
gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere
iuberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum
10 supplicium. Tum litteræ lectæ senatusque consultum, serum
ad impediendam rem actam, quæ summa ope appropriata
11 erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fulvium Taurea
Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine in-
clamavit, et quum mirabundus, quidnam sese vellet, resedisset
12 Flaccus, „Me quoque“ inquit „iube occidi, ut gloriari possis
multo fortiozem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.“
13 Quum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse,
modo prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto diceret,
14 tum Vibellius „Quando quidem“ inquit, „capta patria, propin-
quis amicisque amissis, quum ipse manu mea coniugem liberos-
que interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis
quidem copia eadem est, quæ his civibus meis, petatur a
15 virtute invisæ huius vitæ vindicta.“ Atque ita gladio, quem

veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

Quia et, quod ad supplicium attinet Campanorum, et 16
 pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum
 App. Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt; hunc 2
 quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque
 sua manu interfectum, sed, quum inter ceteros ad palum deligatus
quiritaret, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ voci-
 ferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, 3
 quæ ante memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab
 nequaquam pari ad virtutem occidi; sub hæc dicta iussu pro-
 consulis præconem ita pronuntiasse: „Lictor, viro forti adde
 virgas et in eum primum lege age.“ Lectum quoque sena- 4
 tus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt,
 sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur,
 integram rem ad senatum reiiceret, interpretatum esse, quid
 magis e re publica duceret, æstimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in 5
 deditionem acceptæ; ibi quoque in eos, qui capita rerum
 erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatus 6
 interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi;
 alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis
 casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venun-
 data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7
 delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimi-
 cam; ceterum præsens utilitas vicit; nam propter agrum, quem
 omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse,
 urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi fre- 8
 quentandæ multitudo incolarum libertinorumque et institorum
 opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Ro-
 mani facta. Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam 9
 frequentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum
 nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio pub- 10
 lico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam,
 ad consensum inhabilem fore; præfectum ad iura reddenda ab

11 Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam
12 spem reditas; non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque, et cum emolumento quæsitæ etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa
13 accolunt, populi ingemuissent; confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

17 Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum et trecentos eqnites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos
2 equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset,
3 profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et
4 L. Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat; in Ausetanis is locus est inter oppida Iliturgim et Mentissam. Huius saltus
5 fauces Nero *insedit*. Hasdrubal, *quum* in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romani accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut coram leges conscriberentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam præsidia deduce-
7 rentur suæque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset,
8 evadere *e* saltu iussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles

esset. Ventum insequenti die ad colloquium est; sed loquendo 9
plura scribendoque dedita opera, quæ in rem non essent, die
consumpto, in posterum dilatnm est. Addita insequens nox 10
spatium dedit et alios emittendi; nec postero die res finem
invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctes- 11
que emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptæ. Et
postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem,
quæ ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus, cum 12
timore simul fide decrescente, conveniebat. Iam ferme pede-
stres omnes copiæ evaserant e saltu, quum prima luce densa
nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi
sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem
colloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus
ad agendum quicquam rei seriæ esse. Ne tum quidem su- 13
specta fraus. Quum esset data venia eius diei, extemplo
Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine
ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa 14
sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt
Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, 15
ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus
configere acie; sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen 16
prælia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Roma-
norum fiebant.

Inter hæc Hispaniæ populi nec, qui post cladem acceptam 18
defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant;
et Romæ senatui populoque post receptam Capuam non Italiæ 2
iani maior quam Hispaniæ cura erat. Et exercitum augeri
et imperatorem mitti placebat; nec tam, quem mitterent, satis 3
constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies
triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraor-
dinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, 4
postremum eo decursum est, ut proconsuli creando in Hispa-
niam comitia haberentur; diemque comitiis consules edixerunt.
Primo exspectaverant, ut, qui se tantó imperio dignos crede- 5
rent, nomina profiterentur; quæ ut destituta exspectatio est,

redintegratus luctus acceptæ cladis desideriumque imperatorum
6 amissorum. Mæsta itaque civitas, prope inops consilii, comi-
tiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus
versi eircumspectant ora principum aliorum alios intuentium,
fremuntque, adeo perditas res desperatumque de re publica
7 esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere, quum
subito P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat,
filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se
8 petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In
quem postquam omnium ora conversa sunt, elamore ac favore
9 ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Iussi
deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriæ modo,
sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispania
10 iusserunt. Ceterum post rem actam, ut iam resederat im-
petus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita
cogitatio, quidnam egissent; nonne favor plus valuisset quam
11 ratio. Ætatis maxime pænitebat; quidam fortunam etiam
domus horrebant nomenque ex funestis duabus familiis in eas
provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ
19 essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta
solicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata con-
tione, ita de ætate sua imperioque mandato et bello, quod
2 gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem
eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque et impleret
homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani
3 aut ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Scipio
non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam
4 ab iuventa in ostentationem earum compositus, pleraque apud
multitudinem aut *ut* per nocturnas visa species aut velut divinitus
mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione
animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa
5 sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc iam inde ab initio
præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die
prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capito-
lium iret ingressusque ædem consideret et plerumque solus in

secreto ibi tempus tereret. His mos, *quem* per omnem vitam 6 servabat, seu consulto seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse, retulitque famam 7 in Alexandro magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius visam persæpe prodigii eius speciem interventuque hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. Huius 8 miraculi nunquam ab ipso elusa fides est, quin potius aucta arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam affirmandi. Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimilata, admira- 9 tionis humanæ in eo iuvene excesserant modum; quibus freta tunc civitas ætati haudquaquam maturæ tantam rerum molem tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, 10 quæque a Puteolis cum C. Nerone traiectæ erant, decem millia militum et *mille* equites adduntur, et M. Iunius Silanus proprætor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta 11 navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum et deinde Pyrenæi circumvectus promuntorium, Emporiis, urbe Græca (oriundi et ipsi a Phocæa sunt), copias exposuit. Inde, sequi navibus iussis, Tarraconem pedibus 12 profectus conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam eius ex omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci iussit, remissis quattuor triremibus Massi- 13 liensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Re- 14 sponsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ diceret, quum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone 20 et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit, collaudavitque milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes 2 passi omni eis Hiberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto 3

honore, ut facile appareret, nihil minus vereri, quam ne
 4 quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, et
 in hiberna milites novi deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda
 agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem con-
 5 cessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat quam
 apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus
 ratio timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
 6 metum. In hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis
 usque ad Oceanum et Gades, Mago in mediterranea maxime
 supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius
 proximus Hiberno circa Saguntum hibernavit.

7 Ætatis eius extremo, qua capta est Capua et Scipio in
 Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad
 arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina
 8 erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed
 assidendo diutius artiozem annonam sociis quam hosti facie-
 9 bat; non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora
 apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quan-
 tum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere
 10 hominum absumebat, ut arcis præsidium etiam sine invecto,
 quia pauci erant, ex ante præparato sustentari posset, Taren-
 11 tius classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem maiore
 gratia, quam venerat, classis dimissa est; annona haud multum
 laxaverat, quia remoto maritimo præsidio subvehi frumentum
 non poterat.

21 Eiusdem ætatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia
 quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei
 2 ad ædem Bellonæ datus est. Ibi quum de rebus ab se gestis
 disseruisset, questus leniter non snam magis quam militum
 vicem, quod, provincia confecta, exercitum deportare non
 licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. Id
 3 non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus
 conveniret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu eius
 gestas supplicatio decreta foret et dis immortalibus habitus
 4 honos, ei præsentī negare triumphum, an, quem tradere exer-

citum successori iussissent, quod nisi manente in provincia bello non decerneretur, enim quasi debellato triumphare, quum exercitus testis meriti atque immeriti triumphii abesset, medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate 5 senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie quam urbem iniret, in 6 monte Albano triumphavit; inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum catapultæ ballistæque et alia omnia instrumenta belli lata et pacis diuturnæ regiæque opulentiae ornamenta, argenti ærisque fabre- 8 facti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatae fuerant. Punicæ quoque victoriae signum octo ducti elephanti, 9 et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus et Mœricus Hispanus, quorum altero 10 duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data et 11 quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis, cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset, Mœrico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in 12 Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrum- 13 que eis assignaret. In eodem agro Belligni, per quem illectus ad transitionem Mœricus erat, quadringenta iugera agri decreta.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo 14 millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgentia et Ergetium urbes defecere. Secutæ defectionem earum Hybla et Macella et ignobiliores quædam aliæ, et 15 Numidæ præfecto Muttine vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus 16 iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem quam

- 17 animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor et militum animos nunc consolando, nunc castigando sedavit et civitates omnes, quæ defecerant, in dicionem redegit, atque ex iis Murgentiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus consulto, attribuit.
- 22 Consules quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Otacilium *absentem* consules dixit. Quum ad Manlium, qui præsens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit petitque, ut pauca sua verba audiret centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari iuberet. Erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit: impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi; proinde, si videretur ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum iuberet et meminisse in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque rei publicæ; vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses arserint prope mœnia Romana. Post hæc quum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare sententiæ eosdemque consules dicturos esse, tum Torquatus „Neque ego vestros“ inquit „mores consul ferre potero neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate, bellum Punicum in Italia et hostium ducem Hannibalem esse.“ Tum centuria, et auctoritate mota viri et admirantium circa fremitu, petiit a consule, ut Voturiam seniorum citaret: velle sese cum maioribus natu colloqui et ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis Voturiam senioribus, datum secreto in Ovili cum iis colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam hono-

rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem
adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerio Lævino;
egregie adversus Philippum regem terra marique rem
gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis 13
iuniores suffragium ineunt. M. [Marcellum] Claudium, fulgentem
tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt.
Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant 14
nunc antiqua mirantes; non equidem, si qua sit sapientium
civitas, quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes
graviores temperantioresque a cupidine imperii aut multitudi-
nem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero 15
iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio
mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque hoc sæculo
vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. 23
Manlius Acidinus et C. Lætorius et L. Cincius Alimentus creati
sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. 2
Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum
esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus,
mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno 3
fuerant et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore,
senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno 4
prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ
Victoria, quæ in culnine erat, fulmine icta decussa que ad
Victorias, quæ in antefixis crant, hæsit neque inde procidit;
et Anagninæ et Fregellis nuntiatum est murum portasque de 5
cælo tactas, et in foro Subertano sanguinis rivos per diem
totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam
peperisse. Ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et 6
obsecratio in unum diem populo indicta et novendiale sacrum.
Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique 7
suffecti: in locum M'. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum
M. Æmilius Lepidus, in locum M. Pomponii Mathonis pon-
tificis C. Livius, in locum Sp. Carvili Maximi auguris M.
Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno 8

mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

- 24 Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id
2 ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam in fidem in *Sicilia* Italiaque
3 rerum secundarum ostentasset adiecissetque, iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum ius acceperant, alios in ea
4 fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallet: Ætolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum
5 in amicitiam primi venissent; Philippum eis et Macedonas graves accolas esse, quorum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redactum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam in-
6 festam habeant; et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremptos, restitutum se in antiquam formulam
7 iurisque ac ditionis eorum — hæc dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorimachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatem-
8 que populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ condiciones, quibus in
9 amicitiam societatemque populi Romani venirent, additumque, ut, si placeret vellentque, eodem iure amicitie Elei Lacedæmonique et Attalus et Pleuratus et Scerdilædus essent, Asiæ Atta-
10 lus, hi Thracum et Illyriorum reges: bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti quinque
11 quinquere milibus adiuvaret Romanus; urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Ætolorum, alia omnis præda populi Romani esset, darentque operam
12 Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent; si Ætoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberent, ita ratam fore pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis

essent, abstinuisset; item si populus Romanus fœdere iungeretur 13 regi, ut caveret, ne ius ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post 14 Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant 15 retenti Romæ diutius legati Ætolorum; nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætolis; urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) et Ceniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit; Philippumque 16 satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. 25 Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, ut 2 Illyrios finitimasque eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulsi intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagonia eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim 4 actis, memor Ætolici iunctique cum eo Romani belli per Pelagoniam et Lyncum et Bottiæam in Thessaliam descendit (etenim 5 ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat), et relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quattuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam 6 atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere 7 ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad 8 frangendas igitur vires vastare agros et urbem Iamphorynam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas ubi 9 profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni inventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ

- 10 parat. Adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
iam Ceniadas Nasumque amissa cerneus Romanaque insuper
arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum.
- 11 Coniugibus liberisque et senioribus super sexaginta annos in
propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos
12 coniurant, nisi victores se non redituros; qui victus acie
excessisset, enim ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet,
diram execrationem in populares, obtestationem quam sanc-
13 tissimam potuerunt adversus hospites composuerunt; precatique
simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos
14 uno tumultu contegerent, affigerentque humatis titulum: „Hic
siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque iniuriam Ætolo-
15 rum pro patria pugnantes mortem occubuerunt.“ Per hæc
incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti
posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in dis-
crimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat,
coegerunt bellum, Iamphorynna per deditionem recepta et
16 prospero alio successu rerum, Ætolorum impetum tardaverat
primo coniurationis fama Acarnanicæ; deinde auditus Philippi
17 adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus,
quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis
ierat, ultra Diuum est progressus; inde, quum audisset reditum
Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.
- 26 Lævinus veris principio a Corcyra profectus navibus,
superato Leucata promuntorio quum venisset Naupactum, An-
ticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætoli-
2 que essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum
Corinthiacum intranti; breve terra iter eo, brevis navigatio
3 ab Nanpacto est. Tercio ferme post die utrinque oppugnari
cœpta est; gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta
machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde
oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per
deditionem Ætolis traditur; præda ex pacto Romanis cessit.
4 Litteræ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum

et successorem venire P. Sulpicium; ceterum diuturno ibi morbo implicitus serius spe omnium Romam venit.

M. Marcellus quum idibus Martiis consulatum inisset, 5
senatum eo die moris modo causa habuit, professus, nihil se A. u. c. 544.
A. Ch. 210.
absente collega neque de re publica neque de provinciis acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis ob- 6
trectatorum snorum esse; quibus tantum abesse ut per se non liceat palam Romæ crimina [edita] ficta ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem absente collega dicendi 7
de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Dilectum prope 8
a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi questum de se Romam venirent; eundem litteris falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuatur. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, 9
ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset.

Otium, ut solet, excitavit plebis rumores. Belli diuturni- 10
tatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis cæsos exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros 11
acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri. Interrupti hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus 27
fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem 2
tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere; comprehensa postea pri- 3
vata ædificia (neque enim tum basilicæ erant), comprehensæ lautumie forumque piscatorium et atrium regium; ædes Vestæ 4
vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manumissi sunt. Nocte ac die con- 5
tinuatum incendium fuit, nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro 6

- contione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium
esset, profiteretur, præmium fore libero pecuniam, servo liber-
 7 tatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus
 (Manus ei nomen erat) indicavit, dominos et quinque præ-
 terea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio
 securi percussi erant, id incendium fecisse, vulgoque facturos
 8 alia, ni comprehendantur. Comprehenso ipsi familiæque eorum.
 Et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus
 castigatum ab dominis discessisse; per iram ac levitatem ex
 9 re fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coargue-
 bantur et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi
 cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque consocios
 animadversum est; indici libertas data et viginti millia æris.
- 10 Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo
 Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam
 ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem
 flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque
 11 Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi pri-
 vatam simultatem cum Campanis negare ullam esse; publicas
 inimicitias [hostiles] et esse et futuras, quoad eo animo esse
 12 erga populum Romanum sciret; nullam enim in terris gentem
 esse, nullum infestiorum populum nomini Romano. Ideo se
 mœnibus inclusos tenere eos; [quia] si qui evasissent aliqua,
 velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare,
 13 quodcunque obvium detur; alios ad Hannibalem transfugisse,
 alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in sem-
 14 usto foro consulem vestigia sceleris Campanorum; Vestæ
 ædem petitam et æternos ignes et conditum in penetrali fatale
 pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Cam-
 15 panis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus
 Campanos iure iurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab
 senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Ro-
 16 mam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis ob-
 viam egressis secutisque, formam præbuit clarissimarum urbium

excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducentis. De re publica tamen primum ac de provinciis 17 ambo consules ad senatum retulere.

Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, 28 Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum Ætolis, in 2 Macedoniam retro ab se compulsum ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis esse ad arcendum Italia regem. Hæc de se deque provincia, cui 3 præfuerat, consul; tum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque 4 essent; eæ quattuor erant legiones; urbanæ duæ superioris anni in Etruriam, duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præset, quem 5 consul, cuius Italia provincia esset, præfecisset; in Etruriam 6 C. Calpurnius post præturam prorogato in annum imperio missus. Et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque in annum imperium; exercitus civium sociorumque minui 7 iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem millia peditum et trecenti equites 8 relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec 9 de provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum; tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum præter socios navales iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Corne- 10 lius præset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites 11 dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam 12 P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones 13

ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Valerii, Q. Fulvii fuisset, neve eo anno plures quam una et viginti Romanæ legiones essent.

29

His senatus consultis perfectis sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem 2 Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterint et postmodo sermones præbuerint. 3 Circumbant enim senatorum *domos* cum veste sordida, affirmantes, se non modo suam quosque patriam, sed totam Siciliam 4 relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus aut mergi freto satius illi insulæ esse 5 quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ domos primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli 6 excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan 7 futuram fuisse sententiam suam dicere; nunc, ne quis timore frenari eos dicere possit, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, 8 mutare se provinciam paratum esse; deprecari senatus præiudicium; nam quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo 9 contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset quam decreasset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato 10 Marcellum ad Hannibalem, facta est, ut, ex quo primus post *adversissimas haud* adversæ pugnæ gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Permutatis provinciis, Siculi in senatum introducti multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes. Hieronymum ac 2 postea Hippocraten atque Epicyden tyrannos quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi. Ob eam causam et Hieronymum a principibus iuventutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratis- 3 que cædem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem factam; quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis et 4 Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis crudeliter directis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse 5 ad Marcellum transire pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros; sed eum primo vi capere maluisse; dein, quum id 6 neque terra neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim et Mœricum Hispanum quam principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptasse, quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed 7 populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, quid ultra, quam quod 8 fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis ac 9 refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque 10 multis adempta, ita ut ne in nudo quidem solo reliquiis direptæ fortunæ alere sese ac suos possent. Orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos 11 quum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Lævinus iussisset, „Maneant“ inquit Marcellus, 12

„ut coram iis respondeam, quando ea condicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus, *et* duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.“ Reductis in curiam legatis, tum consul „Non adeo maiestatis“ inquit „populi Romani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusan-

2 tibus Græcis fuerim; sed non *tam*, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. Qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas

3 violaverim; sin autem desciverunt a populo Romano, si legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt, quis

4 passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum; Sosim et Mœricum Hispanum, quibus tantam crederem *rem*, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis

5 humilitatem obiiciatis; quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et execramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis; tantum abest,

6 ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam rei publicæ nostræ vellet,

7 aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo tentavi pacem, et posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis

8 Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victos iustius quam apud victoris populi se-

9 natum quererentur. Ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi, quum belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse.

Ea vos rata habeatis, patres conscripti, neque, magis rei 10
publicæ interest quam mea. Quippe mea fides exsoluta est;
ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in
posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Si- 11
culorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul templo
excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita
dimissi Siculi et ipse in Capitolium ad dilectum discessit.
Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi 32
quum diu sententiis certatum esset, et magna pars senatus,
principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis 2
bellum gerendum fuisse censerent, hostibus et Syracusanorum
et populi Romani, et urbem recipi, non capi, et receptam
legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda
servitute bello affligi; inter tyrannorum et ducis Romani 3
certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherri-
mam ac nobilissimam perisse, horreum atque ærarium quondam
populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus,
hoc denique ipso Punico bello adiuta ornatæque res publica
esset; si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii 4
Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Roman ei ostendi
posse, quum, ubi semirutam ac spoliata patriam respexerit,
ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia
patriæ suæ visurus sit? — hæc taliaque quum ad invidiam 5
consulis miserationemque Siculorum dicerentur, ipse tamen
decreverunt patres: acta M. Marcelli, quæ is gerens bellum 6
victorque egisset, rata habenda esse; in reliquum curæ senatui
fore rem Syracusauam, mandatuosque consuli Læviuo, ut,
quod sine iactura rei publicæ fieri posset, fortunis eius civitatis
consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad con- 7
sulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatus
consultum recitatum est; legatique benigne appellati ac dimissi 8
ad genua se Marcelli consulis proiecerunt obsecrantes, ut,
quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent,
veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque

Syracusas acciperet. Potens hoc consul clementer appellatos eos dimisit.

33

Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat. Neque enim meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent; sed satis pensum poenarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superesse, quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque et propinquis etiam cognationibus ex connubio vetusto iunctos. Summotis deinde e templo, paulisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset (mortuus enim post captam Claudius consul erat), ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur. Dein quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua nec differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, „In consilio“ inquit „arbitror me fuisse consulibus Capua capta, quum quaereretur, ecqui Campanorum bene meritis de re publica nostra esset. Duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam, Atellanam Capuae habitantem, et Fauculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset, illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse; ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum quem Carthaginiensium fuisse, securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat.

10 Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu populi non video posse, idque et apud maiores nostros in Satricanis factum esse, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret sciretque plebs, uti senatui

de Satricanis sententiæ dicendæ ius esset. Itaque censeo 11
 cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve
 rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
 ius fiat.“ L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus 12
 plebem in hæc verba rogavit: „Omnes Campani, Atellani,
 Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium dicionemque
 populi Romani Q. Fulvio proconsuli, [quosque una secum dedidere], 13
 quæque una secum dedidere, agrum urbemque, divina huma-
 naque utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
 quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.“ Plebes sic iussit: „Quod 14
 senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui adsient, id volumus
 iubemusque.“ Ex hoc plebeiscito senatus consultus Oppiæ 34
 Cluviæque primum bona ac libertatem restituit: si qua alia
 præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam. Cam- 2
 panis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ
 pretium est omnia enumerare: aliorum bona publicanda, ipsos 3
 liberosque eorum et coniuges vendendas extra filias, quæ
 enupsissent, priusquam in populi Romani potestatem venirent,
 alios in vincula condendos ac de iis posterius consulendum. 4
 Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt,
 publicanda necne bona essent; pecua captiva præter equos, 5
 et mancipia præter puberes virilis sexus, et omnia, quæ solo
 non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos 6
 omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extraquam qui eorum
 aut ipsi aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse
 iusserunt, ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis 7
 esset, neve quis eorum, qui Capuæ fuisset, dum portæ
 clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem
 maneret; locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non con- 8
 tingeret Tiberim, daretur; qui nec Capuæ nec in urbe Cam-
 pana, quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent,
 eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos trans- 9
 issent, priusquam Capuam Hannibal veniret, cis Vulturum
 emovendos censuerunt, ne quis eorum propius mare quindecim
 millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum 10

trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent habereutve, nisi in Veiente, Sutrimo Nepesinove agro, dum ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus
 11 esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ iusserunt; libera corpora, quæ venundari placuerat, Romam mitti ac Romæ venire.
 12 Signa, statuas aeneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium
 13 reiecerunt. Ob hæc decreta mæstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt; nec iam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execrabilem fortunam suam incusabant.

35 Dimissis Siculis Campanisque, dilectus habitus. Scripto
 2 deinde exercitu de remigum supplemento agi cœptum; in quam rem quoniam neque hominum satis nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate
 3 in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque
 4 dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia seditioni deesset: Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam
 5 perdendam lacerandamque sibi consules sumpsisse. Per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui præter terram uadam ac vastam habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rem publicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo,
 6 nunc remiges imperando; si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent; in corpora, quæ reliqua essent, sævirent; ne
 7 unde redimantur quidem, quicquam superesse. Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant; nec eos sedare consules
 8 nunc castigando, nunc consolando poterant. Spatium deinde iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem
 9 inspicendam *et* expediendam usi sunt. Senatum postero die

habuerunt de remigum supplemento; ubi quum multa disse-
 ruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem
 eo, ut dicerent, privatis id seu æquum seu iniquum onus
 iniungendum esse; nam unde, quum pecunia in ærario non 10
 esset, paraturos navales socios? quomodo autem sine classibus
 aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut
 tuta Italiæ litora esse? Quum in hac difficultate rerum con- 36
 silium hæreret ac prope torpor quidam occupasset hominum
 mentes, tum Lævius consul: Magistratus senatui et senatum 2
 populo, sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque
 aspera essent, subcunda duces debere esse. „Si, quod in- 3
 iungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse iuris sta-
 tueris, facilius omnes obedientes habeas; nec impensa gravis
 est, quum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque
 capere principum vident. Itaque si classes habere atque 4.
 ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
 remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, ar- 5
 gentum, æs signatum omne senatores crastino die in publicum
 conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis, et
 filio bullam et, quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo
 auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi orna- 6
 menta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
 habere possint, ceteri senatores libram argenti tantum; æris 7
 signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus;
 ceterum omne aurum, argentum, æs signatum ad triumviros 8
 mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatus consulto
 facto, ut voluntaria collatio et certamen adiuvandæ rei pub-
 licæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis,
 dein reliquæ plebis. Hanc unam viam multa inter nos col- 9
 locuti consules invenimus; ingredimini dis bene iuvantibus.
 Res publica incolumis et privatas res facile salvas præstat;
 publica prodendo tua nequiequam serves.“ In hæc tanto 10
 animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur.
 Senatu inde misso, pro se quisque aurum et argentum et æs 11
 in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima aut

inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribæ referundo sufficerent.

12 Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus nec remige in supplementum nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

37 Neque aliud [magis] tempus belli fuit, quo Carthaginenses Romanique pariter variis casibus immixti magis in ancipiti
2 spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia luctum et
3 lætitiā miscuerant, et in Italia quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem
4 gaudio fuit, et terrorem subito pavoremque urbis Romæ obsessæ et oppugnatae Capua post dies paucos capta in læ-
5 titiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ: Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus, Ætoli
novi adsciti socii Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente
6 fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginenses quoque Capuæ amissæ Tarentum captum æquabant, et ut ad
mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria
7 ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spreto, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus
8 Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque
cæsis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus, ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et irritum victoriam
9 redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrisque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

38 Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam defensa ab se multorum Italiæ
2 populorum animos averterat, quos neque omnes tenere præsidii, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat, nec, deductis præsidiis,

spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, 3 quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit. 4 Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam; quippe ad plures exemplum quam calamitas pertinebat; nec consul Romanus tentandis urbibus, 5 sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes 6 erant Dasius et Blattius, Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat et per occultos nuntios spem proditiōis fecerat Marcello; sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu 7 cunctatus est; tum quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus Dasium appellat; at ille, quum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito 8 utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque summo populo accusator et reus, Blattius de proditiōe Dasium appellabat. Enimvero 9 ille, velut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditiōe agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est: æmula- 10 tionem profecto atque odium esse, et id crimen afferri, quod, quia testem habere non possit, liberius fingenti sit. Ita inde 11 dimissi sunt. Nec Blattius ante abstinit tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (*quingenti* autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine 12 cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et eruptionem tentaverunt et, quum evadere nequirent, pugnantes 13 ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex iis in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni 14 hæc ala equitum amissa Hannibali quam Salapia fuit; nec

deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

- 39 Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in com-
2 meatibus ab Sicilia missis habebant, qui ut tuto præterverherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Regii stabat.
3 Præerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria illustris.
4 Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes, a Marcello ei traditæ erant [habuit]; postea rem impigre sæpe
5 gerenti tres additæ quinqueres; postremo ipse a sociis, Reginisque et a Velia et a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo
6 classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Regio profectæ classi Democrates cum pari navium
7 Tarentinarum numero quindecim millia ferme ab urbe ad Sapiportem obviis fuit. Velis tum forte, improvidus futuri
certaminis, Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sybarimque
suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie
8 pro magnitudine navium classem habebat, et tum forte sub idem tempus et venti vis omnis cecidit et hostes in conspectu
fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem
9 ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustæ concurrerunt classes, quippe quum
10 in maioris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent, Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope
annum, arcem etiam liberarent, spe, commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuros,
11 Romani, ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi ac
12 virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent neque
retro navem inhiherent nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea iniecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed
13 gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Proræ inter

se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur; ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret; frontibus velut pedestres acies urgebant pervisæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter 14 ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminum concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina 15 Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, 16 simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit, atque ille præceps cum armis procidit ante proram. Victor 17 Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre transgressus quum ammovisset hostes, et prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani, repente et alia a puppe triremis hostium apparuit; ita in medio circum- 18 venta Romana navis capitur. Hinc ceteris terror iniectus, uti prætoriam navem captam videre, fugientesque passim aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ mox prædæ fuere Thurinis Metapontisque. Ex onerariis, quæ cum 19 commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere; aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum evectæ sunt.

Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. 20 Nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa quum in agris passim vagarentur, Livius, qui arci præsidioque 21 Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duobus millibus et *quingentis* armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros pala- 22 tosque adortus quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit *neque multum absuit, quin* urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus *terra*, 23 *Tarentinis* mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

40 Per idem tempus Lævinus consul, iam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis expectatus quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusis
2 nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat tenebaturque a Carthaginiensium valido
3 præsidio, duxit legiones. Et affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numi-
4 disque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum, neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet, ubi vellet,
5 prohiberi poterat. Hæc eius gloria quia iam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis
6 lætæ essent. Postremo præfecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas
7 erepturum. Quod longe aliter evenit; nam veterem favorem eius sua insuper invidia auxit; neque ille indignitatem injuriæ tulit confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de
8 tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsus inde custodibus aut cæsis, Romanos
9 ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno, non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad comprimendam seditionem
10 processit. Atque ille, quum ei multitudo maior quam Numidarum procul visa et clamor Romanus handquaquam ignotus ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit
11 fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit; nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos
12 certatum erat, in Africam traiecerunt. Alia multitudo Pænorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas cæsa.
13 Oppido recepto, Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant,

virgis cæsos securi percussit, ceteros prædamque vendidit; omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinarum cladis 14 Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Proditæ brevi sunt viginti oppida, sex vi capta; voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum 15 civitatum principibus quum pro cuiusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum 16 modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ, id quod multis sæpe tempestatibus fecerat, annonam levaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quattuor millia hominum erant, mixti ex omni 17 colluvione, exsules, obæratæ, capitalia ausi plerique, quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et, postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantæ vitam. Hos neque relinquere 18 Lævinus in insula tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est, et Reginis usui futuri erant, ad populandum Bruttium agrum assuetam latrociniiis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis 41 evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Hiberi fluminis petere iubet. Eodem 2 legiones ex hibernis convenire quum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuérant cladibus, ratus, contione advocata ita disseruit: „Nemo ante me novus imperator militibus suis, 3 prinsquam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit; me vobis, prinsquam provinciam aut castra 4 viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis, deinde quod 5 amissam tanta clade provinciæ possessionem integram et populo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis.

6 Sed quum iam benignitate deum id paremus atque agamus,
non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant,
nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes, sed
7 ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, ne cui
vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria
cladium nuper acceptarum aut pro ætate mea videatur.
8 Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo quam meo
minus oblitterari possunt, quippe cui pater et patruus intra
triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumlaretur
9 familiæ nostræ funus, interfecti sunt; sed ut familiaris pæne
orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica quum fortuna,
tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato
quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi
10 vicerimus. Vetera omitto, Porsinnam, Gallos, Samnites; a
Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exer-
11 citus priore bello amissi sunt? Iam quid hoc bello memorem?
Omnibus aut ipse affui cladibus aut, quibus afui, maxime
unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannæ quid
aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ maioris partis,
Sardinia; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica
inter Anienem ac mœnia Romana posita et visum prope in
portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una
integra atque immobilis virtus populi Romani; hæc omnia
13 strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites,
post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiam-
que, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen
esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis;
14 et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc benig-
nitate deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac
15 meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ,
Agrigentum captum, pulsæ tota insula hostes, receptaque pro-
vincia in ditione populi Romani est; in Italia Arpi recepti,
16 Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus
Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil

iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, 17 milites, quam, quum aliæ super alias clades cumularentur ac di prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, quum iam illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ 18 acciderunt, utinam tam sine meo luctu quam¹⁾ vestro transissent. Nunc dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus 19 mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse, brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subiicit 20 ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. Tres duces discordantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit; nam et 21 deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere exercitus, quæ patri patruoque meo causa exitii fuit; nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli 22 imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc nosci- 24 tatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis reddam, ut revivisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.⁴⁴

Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium 42 regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis

¹⁾ Omnia, quæ usque ad initium c. 44 inclinatis litteris impressa leguntur, ab homine docto sæculo quinto decimo extremo suppleta sunt.

equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque
 millia peditum, duo millia quingenti equites) Hiberum traiecit.
 2 Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas
 regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur,
 periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret nec
 3 par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim op-
 pugnare statuit, urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum
 hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia,
 4 ibi totius Hispaniæ obsides erant), sitam præterea quum oppor-
 tune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis am-
 plum quantævis classi et nescio an unum in Hispaniæ ora, qua
 5 nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat præter
 C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum navium
 iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur et classis
 6 portum intraret. Septimo die ab Hiberno Carthaginem ventum
 est simul terra marique. Castra ab regione urbis, qua in sep-
 tentrionem versa est, posita; his ab tergo (nam frons natura tuta
 7 erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus
 est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppo-
 situs, ad duo millia et quingentos passus introrsus retractus,
 8 paulo plus mille passuum in latitudinem patens. Huius in ostio
 sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis
 præterquam Africo tutum facit. Ab intimo sinu pænisula
 excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis
 et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paululum etiam
 ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat
 9 mare. Continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta
 passus patens coniungit. Unde, quum tam parvi operis munitio
 10 esset, non obiecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti
 superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus
 43 pateret. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves
 etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem,
 instruxit; circumvectusque classem, quum monuisset præfectos
 navium, ut vigilas nocturnas intenti servarent, omnia ubique
 2 primo obsessum hostem conari, regressus in castra, ut consilii sui

rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus
esset, militibus ostenderet et spem potiundæ cohortando faceret,
contione advocata ita disseruit: „Ad urbem unam oppugnandam 3
si quis vos adductos credit, is magis operis vestri quam emo-
lumentum rationem exactam, milites, habet; oppugnabitis enim vere
mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispani-
am. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque, 4
qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc
sub Carthaginiensibus sunt, in dicionem tradent; hic pecunia 5
omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe
qui mercenarios exercitus alant, et quæ nobis maximo usui ad
conciliandos animos barbarorum erit; hic tormenta, arma, omnis 6
apparatus belli est, qui simul vos instruet et hostes nudabit.
Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum 7
opportunitissima, portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus
poscunt, suppeditentur; quæ quum magna ipsi habebimus, tum
dempserimus hostibus multo maiora. Hæc illis arx, hoc horreum, 8
ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est;
huc rectus ex Africa cursus est; hæc una inter Pyrenæum et
Gades statio; hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed quoniam 9
vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam
oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus“. Quum- 10
que omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem
duxit. Tum terra marique eam oppugnari iubet.

Contra Mago Pœnorum dux ** armaverat. Quum terra mari- 44
que instrui oppugnationem videret, et ipse ita copias disponit.
Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, 2
opponit; quingentis militibus arcem insidit, quingentos tumulto
urbis in orientem verso imponit; multitudinem aliam, quo
clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere
iubet. Patefacta deinde porta eos, quos in via ferente ad 3
castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præ-
cipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine
ipso summittendis essent. Et primo haud impares stetere 4
acies; subsidia deinde identidem summissa e castris non

averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisset in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prælio maior quam tota urbe fuit; multæ stationes pavore atque fuga desertæ sunt relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumultum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes e castris excitos ire ad oppugnandum et ferre scalas inbet. Ipse trium præ se invenum validorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit; hortatur, imperat, quæ in rem sunt, quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. Ceterum tumultus inde maior quam vis adhiberi poterat. Dum applicant, dum raptim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios impediunt. Inter hæc repleverat iam Pœnus armatis muros, et vis magna ex ingenti copia congesta telorum suppeditabat; sed neque viri nec tela nec quicquam aliud æque quam mœnia ipsa sese defendebant. Raræ enim scalæ altitudini æquari poterant, et quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse; opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis 6
iam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas
iubet *et* vi maiore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est 7
æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc
levibus cumbis, nunc, ubi *æ* siderent, vadis pervagatos stagnum,
compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum
dari, eo secum armatos *quingentos* duxit. Medium ferme diei 8
erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu tra-
hebatur aqua, acer etiam septentrio ortus inclinatum stagnum
eodem, quo æstus, ferebat et adeo nudaverat vada, ut alibi
umbilico tenuis aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc 9
cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens
Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna
auferrent viasque ante nunquam initas humano vestigio
aperirent, Neptunum iubebat ducem itineris sequi ac medio
stagno evadere ad mœnia. Ab terra ingens labor succeden- 46
tibus erat; nec altitudine tantum mœnium impediabantur, sed
quod tuentes ad ancipites utrinque ictus subiectos habebant
Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam adversa
corpora essent. At parte in alia quingentis et per stagnum 2
facilis transitus et in murum adscensus inde fuit; nam neque
opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio
satis creditum foret, nec ulla armatorum statio aut custodia
opposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde peri-
culum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, 3
pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam,
circa quam omne contractum certamen erat; in quod adeo 4
intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi
auresque pugnantium spectantiumque *et* adhortantium pugnantes,
ut nemo ab tergo ante sentiret captam urbem, quam tela in 5
aversos inciderunt *et* utrinque ancipitem hostem habebant.
Tunc turbatis defensoribus metu, et mœnia capta et porta 6
intus forisque pariter refringi cœpta; et mox, cædendo con-
fectis ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum
fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat; sed hi 7

passim ad cædem oppidanorum versi; illa, quæ portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe in
8 forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios *in arcem*, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsī fuerant, refugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit,
9 partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret neque spem ullam esse, se arcemque
10 et præsidium dedit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe passim factæ, nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur; tum signo dato cædibus finis factus, ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

47 Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta; inde qui cives Novæ Carthaginis erant, dimisit, urbemque et
2 sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli
3 enixe operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum iuvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit; et anxerat navibus octo captivis classem.
4 Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum
5 perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli, catapultæ maximæ formæ centum
6 viginti, minores ducentæ octoginta una, ballistæ maiores viginti tres, minores quinquaginta duæ, scorpionum *maiorum* minorumque et armorum telorumque ingens numerus, signa militaria
7 septuaginta quattuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis; patere aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libræ ferme omnes pondo; argenti infecti signatique decem et octo millia et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus
8 numerus; hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annumerataque sunt; tritici quadringenta millia modium, hordei
9 ducenta septuaginta. Ac naves onerariæ sexaginta tres in

portu expugnatæ, quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem ædificandam, ut minimum omnium 10 inter tantas opes bellicas Carthago ipsa fuerit.

Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem 48 custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque 2 milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent, curare corpora iussit. Postero die 3 militibus navalibusque sociis convocatis, primum dis immortalibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnes Africæ atque Hispaniæ opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos 4 non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumultu situm, non inunitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet, 5 præcipuum muralis coronæ decus eius esse, qui primus murum adscendisset; profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Tiberilius, centurio legionis quartæ, et 6 Sex. Digitius, socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius, præfectus classis, legiouiariis M. 7 Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope 8 seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio et M. Sem- 9 pronio, advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosque tres recuperatores considerare et causam cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certamine, 10 quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati quam modera-

- tores studiorum fuerant, C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal
11 ad Scipionem accedit eumque docet, rem sine modo ac modestia agi ac prope esse, ut manus inter se conferant; ceterum, etiamsi vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi,
12 quippe ubi fraude ac periurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare magis quæ velint, quam quæ sciant vera esse, et obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa
13 militaria et aquilas sacramentique religionem. Hæc ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio, collaudato Lælio, ad contionem advocavit, pronuntiavitque, se satis compertum habere, Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse, sequē eos virtutis causa coronis muralibus
14 donare. Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit; ante omnes C. Lælium, præfectum classis, et omni genere laudis sibimet ipsi æquavit et corona aurea ac triginta bubus donavit.
- 49 Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari iussit; quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe ubi alibi trecentos ferme, alibi tria millia septingentos viginti quattuor
2 fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi *decem millia*
3 *capitum*, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex millia, minorum decem tria millia; adeo nullus
4 mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. Plerique Lælium præfuisse classi, sunt, qui M. Iunium Silenum
5 dicant; Arinen præfuisse Punico præsidio deditumque Romanis
6 Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti et redactæ pecuniæ convenit; si aliquis assentiri necesse
7 est, media simillima veris sunt. Ceterum, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere iussit:

venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam 8 metu obligare homines malit exterasque gentes fide ac societate iunctas habere quam tristi subiectas servitio. Deinde, acceptis 9 nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cuiusque populi essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præ- 10 sentibus suos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc e media turba 11 obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis, Ilergetum reguli, erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. Quum Scipio nihil defuturum pro- 12 fecto diceret, tum rursus mulier „Haud magni ista facimus“ inquit; „quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura ætatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum iniuriæ muliebris sum) stimulat.“ Et ætate et forma florentes 13 circa eam erant Indibilis filiæ aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio „Mæe popu- 14 lique Romani disciplinæ causa facerem“ inquit, „ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur; nunc ut id 15 curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.“ Spec- 16 tatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste quam hospitum coniuges ac matres iussit.

Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta 50 virgo, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percontatus patriam parentesque, inter 2 cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum; adolescenti Aluccio nomen erat. Extemplo igitur parentibus 3 sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret, deperire eum sponsæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentes alloquitur. „Iuvenis“ inquit „iuvenem appello, 4 quo minor sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset,

- 5 andiremque tibi eam cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, præsertim in recto et legitimo amore, et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cnius possum,
- 6 amoris faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia; servata tibi est, ut
- 7 inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum iam ante hæ gentes norant, scias, multos
- 8 nostri similes in civitate Romana esse, nec ullum in terris hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem tuisque
- 9 esse velis aut amicum malis." Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga se merito esset,
- 10 Parentes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum
- 11 attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt, haud minorem eius rei apud se gratiam futuram esse affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis.
- 12 Scipio, quando tanto opere peterent, accepturn se pollicitus, poni ante pedes iussit, vocatoque ad se Aluccio „Super dotem" inquit, „quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent"; aurumque tollere ac sibi habere
- 13 iussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum implevit populares laudibus meritis Scipionis: venisse dis simillimum iuvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate ac
- 14 beneficiis. Itaque, dilectis clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.
- 51 Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque
- 2 et prædam ex consilio eius disponeret, satis omnibus compositis, data quinquere me et captivis atque Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem

impositis, nuntium victoriæ Romam mittit. Ipse paucos dies, 3
quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pede-
stribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis, 4
quattuor millium spatio decurrerunt; secundo die arma curare
et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in
modum iustæ pugnæ concurrerunt præpilatisque missilibus
iaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis
decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Car- 5
thagine morati sunt, servarunt. Remigium classisque milites, 6
tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis
pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora 7
simul animosque ad bellum acuebant; urbs ipsa strepebat
apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina
inclusis. Dux cuncta pari cura obibat; *nunc in classe erat, 8*
nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis
tempus dabat, quæque in officinis quæque in armamentario
ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies
certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis refectisque, qua 9
quassati erant, muris dispositisque præsiidiis ad custodiam
urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus
in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, 10
partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque
sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Hiberum 11
incolunt populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt.
Carthaginensium duces primo ex industria famam captæ Car-
thaginis compresserunt; deinde, ut clarior res erat, quam ut
tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis: necopinato ad- 12
ventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ inter-
ceptam; cuius rei tam parvæ præmio elatum insolentem iuve-
nem immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse;
at ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exer- 13
citus audisset, occurruram ei extemplo domesticorum funerum
memoriam. Hæc in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, 14
quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

LIBER XXVII.

Hic status rerum in Hispania erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per prodicionem recepta, Marmorcas et Meles de
 2 Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa; præda (et aliquantum eius fuit) militi concessa. Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium et centum decem millia hordei inventa.
 3 Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta elades intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe.
 4 Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat,
 5 nec loco satis tuto posita nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse
 6 iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociæ retinendæ urbis et spem fecere incantum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et quo plus terroris
 7 hosti obiiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis confixit.
 8 Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt; ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsentī certamine oculos animosque, circumvecti
 9 pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse

in Fulvii similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnae fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. 10 Nam quum cominus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit; pars in fugam effusi, pars in medio 12 cæsi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prælio 13 millia sint, quis pro certo affirmet, quum tredecim millia alibi, *alibi* haud plus quam septem inveniam? Castris præ- 14 daque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit; occidit principes, *qui* cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, 15 diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras 2 Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem 2 victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiâ, qua exsultet, facturum. Et Romæ quidem quum 3 luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul 4 ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistrone in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior 5 in aciem eduxit; nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam exten- 6 dissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et

funditor Baliaris, elephantique quoque, commisso iam certamine
 7 in praelium acti, diu pugna neutro inclinata stetit. *Ut primæ*
legioni tertia, dextræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri
 8 *a fessis pugnam accipere, novum atque atrox praelium ex*
iam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque;
 9 *sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Ro-*
mani ab sole orto in multum diei stetere in acie; ubi nemo
hostium adversus prodiit, spolia per otium legere et congestos
 10 *in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal*
silentio movit castra et in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux
fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numi-
strone relictis præpositoque iis L. Furio Purpurione, tribuno
 11 *militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum*
est. Ibi per dies aliquot, quum ab stationibus procursaretur,
mixta equitum peditumque tumultuosa magis prelia quam¹⁾ magna,
 12 *et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam*
ducti exercitus sine ullo memorando certamine, quum Hannibal
nocte signa moveret, locum insidiis quærens, Marcellus nisi certa
luce et explorato ante non sequeretur.

- 3 *Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis,*
agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento)
tempus terit, ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum
 2 *in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites*
ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur,
simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia
urbis amænitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta
 3 *militariter coegerat ædificare; erant autem pleraque ex cratibus*
aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia,
 4 *velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora omnia*
incendere centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blos-
 5 *siis, coniuraverant. Indicio eius rei ex familia Blossiorum facto,*
portis repente iussu proconsulis clausis, quum ad arma signo
dato milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant,

¹⁾ Supplementum hoc est hominis docti sæculi quinti decimi.

et, quæstione acriter habita, damnati nequitæ; indicibus libertas et aris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant; Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis, traducti.

Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc 8
adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ
quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquilius 9
in Etruriam legati ad frumentum cœmendum, quod Tarentum
portaretur, profecti, et mille milites de exercitu urbano, par
numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum
frumento missi.

Iam sætas in exitu erat comitiorumque consularium 4
instabat tempus; sed litteræ Marcelli, negantis e re publica
esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque
abnunti gravis ipse instaret, curam iniecerant, ne aut con- 2
sulem tum maxime res agentem a bello avocarent, aut in
annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam 3
extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia
revocari. Ad enim litteræ iussu senatus ab L. Manlio prætore 4
urbano missæ cum litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis no-
sceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam revo-
candi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, 5
quæ prospera prælia rex cum Carthaginiensibus fecisset,
memorantes. Regem nec inimiciorem ulli populo quam Car- 6
thaginensi nec amiciorem quam Romano esse affirmabant;
misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cor-
nelios imperatores Romanos; nunc ab ipso velut fonte petere
Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo 7
benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem
misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere 8
togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex
quinque pondo auri factam. Protinus et alias Africæ regulos 9

iussi adire; iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ
10 et terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandream ad Ptole-
mæum et Cleopatram reges M. Atilius, M.' Acilius, legati ad
commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere,
regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginæ
pallam pictam cum amiculo purpureo.

11 Multa ea æstate, qna hæc facta sunt, ex propinquis
urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum
ubere lactenti natum, Iovis ædis culmen fulmine ictum ac
12 prope omni tecto nudatum; iisdem ferme diebus Anagninæ
terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis
alimento arsisse, et aves ad compitum Anagninum in luco
13 Dianæ nidos in arboribus reliquisse; Tarracinæ in mari
haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium
14 piscium modo exsultasse; Tarquiniis porcum cum ore humano
genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniæ quattuor
15 signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia
hostiis maioribus procurata decreto pontificum; et supplicatio
diem *unum* Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati
agro ad Feroniæ lucum indicta.

5 M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque
mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis
cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque,
2 quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse
decem navibus Romam profectus, quum prospere pervenisset,
senatum extemplo habuit, ubi de suis rebus gestis comme-
3 moravit. Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique
magnis sæpe cladibus bellatum esset, se eam provinciam con-
4 fecisse. Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse; neminem
Siculum non esse; qui fugati metu inde afuerint, omnes in
5 urbes, in agros suos reductos arare; desertam recoli terram,
tandem frugiferam ipsis cultoribus populoque Romano pace
6 ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Mutine, et si
quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in
senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam fidem

a consule *datam* habiti. Muttines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata.

Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius quinquaginta 8 navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improvise in agrum Uticensem escensionem fecit; eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit et ad Siciliam transmisit, tertio decimo die quam profectus inde *erat*, Lilybæum revectus. Ex captivis, 10 quæstione habita, hæc comperta consuliq; Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu Africæ res essent: quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo 11 iuvene, Carthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore 12 in Italiam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam victoriam credere Carthaginenses; classem præterea ingentem 13 apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi traiecturam. Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut 14 non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia 15 se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum (eum autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. 16 Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret, eumque, quem populus iussisset, diceret dictatorem; si consul nolisset, prætor populum rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ 17 potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare, tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium 18 futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destituitque

patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega rei publicæ subveniret diceretque, quem populus
19 iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum
6 dictus. Dictator postquam Romam venit, C. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurnii prætoris, quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, litteris excivit.
2 Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit; quæ, certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerunt.
3 Galeria iuniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatæ inclinassent, ni se tribuni plebis C. et L. Arrii interposuissent, qui neque magistratum continuari satis civile esse aiebant et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet;
5 itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros; si aliorum præterquam ipsius ratio haberetur, comitiis 6 se moram non facere. Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur: namque Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules
8 populo ius esset; exemplumque in eam rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset, recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico
9 fieret, profecto nunquam sisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos
10 convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus rei publicæ visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur; itaque
11 moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quin-

tum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati L. 12
Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus,
C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius
dictatura se abdicavit.

Extremo ætatis huius classis Punica navium quadraginta 13
cum præfecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem
primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum 14
exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus
Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in
Africam rediit.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. 15
C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti.
Sempronius Ti. filius Longus augur [factus in locum T. Ota-
cilii Crassi]. Decemvir item sacris faciendis in locum Ti. Sem- 16
pronii C. filii Longi Ti. Sempronius Ti. filius Longus suffectus.
M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Æmilius Papus
maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno
suffecti.

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et 17
P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius
nec consul nec prætor ante fuerat, quam censor est factus;
ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores 18
neque senatum legerunt neque quicquam publicæ rei egerunt;
mors diremit L. Veturii; inde et Licinius censura se abdicavit.
Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Ro- 19
manos diem unum instaurarunt; ædiles plebei Q. Catius et
L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad
Cereris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifici
apparatus fecerunt.

Exitu anni huius C. Lælius die quarto et tricesimo, quam 7
a Tarracone profectus erat, Romam venit; isque cum agmine
captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum
fecit. Postero die in senatum introductus captam Carthaginem, 2
caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defe-
cissent, novasque in societatem adscitas exposuit. Ex captivis 3

comperta his fere congruentia, quæ in litteris fuerant M. Valerii Messallæ. Maxime movit patres Hasdrubalis transitus
 4 in Italiam, vix Hannibali atque eius armis subsistentem. Productus et in contionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob
 res feliciter a P. Scipione gestas *supplicationem* in unum diem
 decrevit; C. Lælius primo quoque tempore, cum quibus
 5 venerat navibus, redire in Hispaniam iussit. — Carthaginis
 expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud
 nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint,
 6 quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.

A. u. c. 545.
 A. Ch. 209.

7 Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum
 consulibus, idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia
 ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium:
 Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttis rem
 8 gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores
 sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L.
 Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus
 9 Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita *per* provincias
 divisi: Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius
 Lævinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Cal-
 10 purnius *præfuisset*, *decretæ*; *urbanus* exercitus ut in Etruriam
 succederet; C. Calpurnius eidem præsetter provinciae, exerci-
 tumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret;
 11 C. Hostilius ab C. Lætorio proprætoris provinciam exercitum-
 que, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus
 12 consul rem gesserat, legiones *decretæ*; M. Valerio cum L.
 Cincio (iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Can-
 nensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex
 13 legionibus Cn. Fulvii superessent, iussi. Conquisitos eos con-
 sules in Siciliam miserunt; additaque eadem *ignominia*, sub
 qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii
 14 exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. C.
 Aurunculeio eadem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius
 15 Vulso eam provinciam obtinuerat, *decretæ*. P. Sulpicio eadem

legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ; cetera classe 16 prædatum in Africam aut ipse M. Valerius *Lævinus traicere aut* mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum 17 Scipioni Silanogue, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provincie exercitumque in eum annum partita imperia.

Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, 8
 quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamili Atelli, qui 2
 unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. Tribuni 3
 appellati ad senatum *rem* reiecerunt; senatus populi potestatem fecit; ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. 4
 Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reti- 5
 cuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum eius 6
 cura sacrorum et cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset. Huius famæ 7
 consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, in senatum ut introiret. Ingressum eum curiam quum L. Lici- 8
 nius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit. Flamen vetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta et sella curuli ei flaminio esse. Prætor non exoletis 9
 vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis usu volebat: nec patrum nec avorum memoria

- 10 Dilem quemquam id ius usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætor, magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.
- 11 Consules, priusquam in provincias irent, duas nrbanas legiones, in supplementum, quantum opus erat, ceteris exer-
12 citibus militum scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum et legiones, quæ in Etruria
13 erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad quattuor millia trecenti quadraginta quattuor) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit, atque ab eo duas
14 legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil eæ ductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie eius
15 provinciæ præsidium; nam quum præter egregie suppletas duas veteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros,
16 milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum servavit; altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat,
17 tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Puniceque imperii finibus, classe quoque *navium* septuaginta partita, ut omni ambitu litorum præsidio
18 oræ maritimæ essent. Ipse cum Muttinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret et
19 perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret et Catinam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.
- 9 Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant maior pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa

fuere; adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus, 2
decimum annum dilectibus, stipendiis se exhaustos esse; quotannis ferme clade magna pugnare; alios in acie occidi, 3
alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano iniles lectus sit, quam qui ab Pœno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exsilium verius quam in militiam ablegari. Octavum iam ibi 4
annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis, quippe nunc quum maxime florens viribus, excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi 5
legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod prope diem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de 6
pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos; aliter nunquam vivo Hannibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant; ex iis 7
duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus, esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum 8
absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules, in senatu 9
ut pronuntiarent, in animum inducere non possent; non enim detractionem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias 10
et, tanquam integra re, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. Admonerent, non Campanos neque Tarentinos esse eos, sed Romanos; inde oriundos, inde *in* 11
colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos. Quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Con- 12
sulerent igitur de integro; nam tum quidem quæ temere

agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali
13 victoriæ esse. Quum alternis hæc consules diu iactassent,
nihil moti legati neque se, quod domum renuntiarent, habere
dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec
miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium,
14 esset. Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum
detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut
magna pars actum de imperio diceret: idem alias colonias
facturas, idem socios; consensisse omnes ad prodendam Han-
10 nibali urbem Romanam. Consules hortari et consolari senatum
et dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore;
eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas
colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecun-
2 diam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis quum
esset, *facerent* agerentque, ut e re publica ducerent, pertent-
tatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos
quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos
3 haberent. Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus
respondit, et milites paratos *ex* formula esse, et, *si* pluribus
4 opus esset, plures daturus, et, quicquid aliud imperaret velletque
populus Romanus, enixe facturos; ad id sibi neque opes
5 deesse et animum etiam superesse. Consules parum sibi videri
præfati pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi
universi patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum
6 eos iusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto
allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum eos produ-
cerent et inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusque
suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam
7 commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur
fraudenturve laude sua. Signini fuere et Norbani Saticulanique
et Fregellani et Lucerini et *Venusini et Brundisini* et Hadriani
8 et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et
Pæstani et Cosani, et mediterranei Beneventani et *Æsernini*
9 et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum
subsidio tum imperium populi Romani stetit, iisque gratiæ in

senatu et apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, 10
quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt,
neque illos dimitti neque retineri neque appellari a consulibus.
Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani
visa est.

Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, con- 11
sulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore aerario ad
ultimos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quattuor 12
millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus et
M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio præ-
tori, qui Galliam provinciam erat sortitus, additumque Fabio 13
consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Taren-
tinam portaretur; cetero usi sunt ad vestimenta præsentī
pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda
sua fama ducisque gerebat.

Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules profici- 11
scerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo 2
erant signum Iovis arborque templo propinqua, et Ostiæ
lacus, et Capuæ murus Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus
portaque. Hæc de cælo tacta; cruentam etiam fluxisse aquam 3
Albanam quidam auctores erant, et Romæ intus in cella ædis
Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in
manum sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat 4
bovem locutum vulturiumque frequenti foro in tabernam
devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam
sexu infantem, quos androgynos vulgus, ut pleraque, faciliore 5
ad duplicanda verba Græco sermone, appellat, et lacte plu-
visse et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia 6
hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pul-
vinaria, obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C.
Hostilius prætor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique
erant, voveret faceretque.

Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul 7
comitia habuit. Creati censores ambo, qui nondum consules
fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus.

- 8 Censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum *ad* plebem est plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit.
- 10 Sempronii lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut, *qui* primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent; is T. Manlius Torquatus erat; Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos; se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. Quum diu certatum verbis esset, concedente collega lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post *cladem*
- 13 Cannensem. In equestribus quoque notis eadem servata causa; sed erant perpauca, quos ea infamia attingeret; illis omnibus (et multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo mereri deberent, atque ex iis, qui principio eius belli septendecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes ærarios fecerunt.
- 16 Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.
- 12 Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam; post paucos dies consecutus Fabius, qui et collegam coram obtestatus et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret (ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi consisteret nec quid fidum respiceret, habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore), Regium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab

Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, raptò vivere hominum assuetorum; additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci 6 iussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avidè exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi arcem oppugnabant. Marcellus, et 7 consulis litteris excitus et quia induxerat in animum, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad de- 8 fectionem Canusinos Pœnus; ceterum ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltnosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat, 9 et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores leviam certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte 10 prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata pugnatumque totis copiis et, quum iam nox instaret, Marte æquo discessum est. Castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunita. Postero die 11 luce prima Marcellus in aciem copias eduxit; nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut inemores Trasumenni Cannarumque contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum; non castra ponere pati, non respirare 12 aut circumspicere; quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse; si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His 13 irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis 14

dextra ala et extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. 15 Dnm alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa, et vincente pudorem metu terga 16 dabant. Cecidere in pugna *fugae* ad duo millia et septingenti civium sociorumque; in his quattuor Romani centuriones, 17 duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quattuor de ala, prima quæ fugit, duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

- 13 Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prælio per diem totum infeliciter tolerato tristior iis irati ducis oratio 2 esset. „Dis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque“ inquit „ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus; deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis 3 pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem ætatem 4 absumpsistis, quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis, quos levibus præliis fatigastis, quos hesterno die 5 nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis; cuius et ipsius pudere ac pænitere vos oportet, referam. Nempe æquis manibus hesterno die 6 diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? Vestrae iis copiæ imminutæ sunt an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Romanis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem. 7 An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur; vos illi hodierno die primum 8 fugati exercitus dedistis decus.“ Clamor inde ortus, ut veniam eius diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. „Ego vero experiar“ inquit, „milites, et vos crastino die in aciem edncam, ut victores potius quam victi veniam

impetretis, quam petitis.“ Cohortibus, quæ signa amiserant, 9
hordeum dari inssit, centurionesque manipulorum, quorum signa
amissa fuerant, dstrictis gladiis discinctos destitui [iussit]; et
ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit.
Ita contio dimissa fatentium, iure ac merito sese increpitos 10
neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse præter
num dncem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia
victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant.
Imperator eos collaudat pronuntiatque, a quibus orta pridie 11
fuga esset, cohortes, quæque signa amisissent, se in primam
aciem inducturum; edicere iam sese omnibus, pugnandum 12
ac vincendum esse, et annitendum singulis universisque, ne
prius hesternæ fugæ quam hodiernæ victoriæ fama Romam
perveniat. Inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior 13
pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta *facta*que
sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.
Quod ubi Hannibali nuntiatum est, „Cum eo nimirum“ inquit 14
„hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam
possit. Seu vicit, ferociter instat victis; seu *victus* est, instaurat
cum victoribus certamen.“ Signa inde canere inssit, copias 2
educit. Pognatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est,
Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Romanis
ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, 3
quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant et legio vice-
sima, ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. 4
Claudius Nero legati cornibus præerant; Marcellus mediam
aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Hannibale 5
Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni
exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal ele- 6
phantos in primam aciem induci iussit, si quem iniicere ea
res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa 7
ordinesque, et partim oculcatis, partim dissipatis terrore, qui
circa erant, nudaverant una parte aciem, latiusque fuga 8
manasset, ni C. Decimius Flavius tribunus militum, signo
arrepto primi hastati, manipulum eius sequi se iussisset.

- Duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ beluæ faciebant,
9 pilaque in eas conici iussit. Hædere omnia tela, haud difficili
ex propinquo in tanta corpora ictu et tum conferta turba;
sed ut non omnes vulnerati sunt, ita, in quorum tergis infixæ
stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros
10 avertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque
miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat,
pila coniicere. Eo magis ruere in suos beluæ, tantoque
maiores stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto
acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri
11 imperio regitur. In perturbatam transcursu beluarum aciem
signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine
12 dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equi-
tatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus,
13 quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia,
quæ terrorem trepidationemque facerent, elephantique duo
in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam
vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta;
14 cæsa ad octo millia hominum, quinque elephantique. Nec Ro-
manis incruenta victoria fuit; mille ferme et septingenti de
duabus legionibus et sociorum supra mille trecentos occisi;
15 vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima
castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multi-
tudo sauciorum. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi
postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.
- 2 Iisdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini
et Lucani et Vulcientes, traditis præsiidiis Hannibalis, quæ in
urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule
cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum
3 accepti sunt, et Bruttii similis spes veniæ facta est, quum
ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius,
eandem, quæ data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes
4 venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam
vi cepit; ibi ad tria millia hominum capta et ceteræ
prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus in ipsis faucibus

portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commea- 5
tibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque
mœnium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique
missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas
solum, quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad 6
muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium
propugnatores. Hæ naves, ab aperto mari ut urbem aggre- 7
derentur, instructæ paratæque sunt; et erat liberum mare,
classe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet,
Coreyram transmissa. In Brutiis interim Caulonis oppugna- 8
tores sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumultum
a præsentī impetu tutum se recepere.

Fabium Tarentum obsidentem leve dictū momentum ad 9
rem ingentem potiundam adiuvit. Præsidium Bruttiorum datum
ab Hannibale Tarentini habebant. Eius præsidii præfectus
deperibat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabii
consulis erat. Is certior litteris sororis factus de nova con- 10
suetudine advenæ locupletis atque inter populares tam honorati,
spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse,
quid speraret, ad consulem detulit. Quæ quum haud vana 11
cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum transire,
ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte tentando
animum, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus
perpulit eum ad prodicionem custodiæ loci, cui præpositus
erat. Ubi et ratio agendæ rei et tempus convenit, miles 12
nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus ea, quæ
acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem
refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce 13
erant quique custodiam portus habebant, ipse, circumito portu,
ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere 14
inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ
ab aperto mari appulsæ erant, clamorque undique cum ingenti
tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus.
Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, 15
qui præfectus classis fuerat, forte illo loco præpositus,

postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu
16 personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus,
ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret ac
signa inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis
17 accidebat sonus, traducit. Fabius quum et ex temporis
spatio et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strebebant
excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox,
deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri,
qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare prodicionis con-
18 ciliator nuntiaverat, iubet. Ea primum captus est murus,
adiuvantibus recipientibusque Brutiis, et transcensum in urbem
est; inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa
19 inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis,
nullo obvio armato, in forum perveniunt, omnesque undique,
qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.
16 Prælium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia
commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non
vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat;
2 igitur pilis tantum coniectis, prius pæne, quam consererent
manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in
3 snas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico et Demo-
crates, fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui prodici-
tionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex
4 prælio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per
urbem cognitus, corpus nusquam inventum est; creditum vulgo
5 est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem
autem, præfectum Punici præsidii, cum commemoratione
paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem miles
6 obviis obtruncat. Alii alios passim sine discrimine ar-
matis, inermes cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pa-
riter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu
vetere in eos insito odio, seu ad prodicionis famam, ut vi
potius atque armis captum Tarentum videretur, exstinguendam.
7 Tum a cæde ad diripiendam urbem discursum. Millia tri-
ginta servilium capitum dicuntur capta, argenti vis ingens

facti signatique, auri octoginta tria millia pondo, signa ac tabulæ, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed 8 maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui interroganti scriba, quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis (di sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati), deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus 9 inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum hæc aguntur, Hannibal, iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, 10 dies noctesque cursim agmine acto, quum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset, „Et Romani suum Hannibalem“ inquit „habent; cadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.“ Ne tamen fugientis modo convertisse agmen vide- 11 retur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra; ibi paucos moratus dies Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius 12 civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum cum præsidio Punico prodidissent. Fabius vera, quæ afferrent, esse ratus, 13 diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero 14 lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo iuviectus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspi- 15 canti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. Hostia quoque cæsa consulenti deos haruspex cavendum a fraude hostili et ab insidiis prædixit. Metapontini, postquam ad constitutum non venerat diem, remissi, 16 ut cunctantem hortarentur, ac repente comprehensi, metu gravioris quæstionis detegunt insidias.

Æstatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in 17 Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque absumpsisset, Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos; sed præter 2 eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ

- Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio,
3 traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud
dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu,
relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos,
unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset.
- 4 Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis
cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret,
5 qua cœpissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio
avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus
rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium
exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul
6 cum universis malebat. Ceterum, etiamsi cum pluribus pariter
dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum
videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ
ora classibus *Punicis erat*, subductis navibus Tarracone, *navales*
7 *socios terrestribus copiis addidit*; et armorum affatim erat et
captorum Carthagine et quæ post captam eam fecerat tanto
8 *opificum numero incluso*. Cum iis copiis Scipio veris principio
ab Tarracone egressus (iam enim et Lælius redierat ab Roma,
sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem
9 pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines
transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, *Indibilis et*
10 *Mandonius occurrerunt*. *Indibilis* pro utroque locutus, haud-
quaquam ut barbarus stolide incauteve, sed potius cum
verecundia ac gravitate, propiorque excusanti transitionem ut
necessariam quam glorianti, eam velut primam occasionem
11 raptam: scire enim se, transfugæ nomen exsecrabile veteribus
sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem
hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen faciat.
- 12 Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit,
avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in
13 se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus
apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas
crederent coli. Ad deos quoque confugere supplices, qui
14 nequeant hominum vim atque iniurias pati; se id Scipionem

orare, ut transitio sibi nec fraudi apud enim nec honori sit. Quales ex hac die experiundo cognorūt, perinde operæ eorum pretium faceret. Ita prorsus respondet facturum Romanus, 15 nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis coniuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti; postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias 17 adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope 18 urbem Bæculam erat. Pro castris equitum stationes habebant. In eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, 2 advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid ntrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites 3 sunt signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo 4 quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt; nocte Hasdrubal in tumultum copias recipit 5 plano campo in summo patentem; fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram eius omnem cingebat. Suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque 6 altera crepido laud faciliori adscensu ambibat. In hunc 7 inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit. Scipio circumvectus 8 ordines signaque ostendebat hostem, prædamnata spe dimicandi æquo campo captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque stare in conspectu; sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus; nec tumulos 9 nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent; eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesque duas alteram tenere fauces vallis, per quam 10 deferretur amnis, inbet, alteram viam insidere, quæ ab urbe

- per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo
11 stantem supercilio ducit. Per aspera primo, nihil aliud quam via impediti, iere; deinde ut sub ictum venerunt, telorum
12 primo omnis generis vis ingens effusa in eos est; ipsi contra saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calorum immixta
13 armatis. Ceterum quanquam adscensus difficilis erat et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros
14 et pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco et cum cæde magna in aciem altiore super-
15 stantem tumulo impegere. Inde Scipio, iussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam inveniret, iubet; ipse ab læva, circumitu haud
16 magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere
17 cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit; et dum pedem refrunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies locusque ad evadendum et mediis datus
18 est, qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus
19 elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum
20 incucurrerat, maxime in nuda latera hostium pugnabat; et iam ne fugæ quidem patebat locus; et stationes utrinque Romanæ dextra lævaque insederant vias, et porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque *atque* hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.
- 19 Hasdrubal, iam ante, quam dimicaret, pecunia rapta elephantisque præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens, 2 præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio castris

hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex *his* Hispanos sine pretio omnes domum dimisit, Afros vendere quæstorem iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et 3 pridie captorum regem eum ingenti consensu appellavit. Tum 4 Scipio, silentio per præconem facto, sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent; regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem 5 animum in *se* esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite iudicarent; vocis usurpatione abstinere. Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo 6 nominis alii mortales stupeant, id ex tam magno fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum 7 divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem iussit. Quum Afros venderet iussu 8 imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem 9 quum percontaretur Scipio, quis et cuius et cur id ætatis in castris fuisset, Numidam esse ait; Massivam populares vocare; orbem a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traicisse; prohibitum propter ætatem a Masinissa nunquam 10 ante prælium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem exisse; ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse. Scipio quum asservari Numidam iussisset, quæ 11 pro tribunali agenda erant, peragit; inde quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masinissam reverti. Quum, effusis gaudio lacrimis, cupere vero 12 dicret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus, dimisit.

De bello inde consilium habitum; et auctoribus quibusdam, 20

- 2 ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne
Mago atque Hasdrubal cum eo iungerent copias, præsidio
tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis
recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit.
- 3 Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, quum
Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset,
Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore
Hispania ad Hasdrubalem venire, serum post uale gestam
rem auxilium, consilio in cetera exsequendi belli haud parum
4 opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque provincia et
regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis
ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit,
ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis
5 fidam censebat; inter Hasdrubalem alterum et Magonem
constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice
privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam
omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti aut tra-
6 ducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthagini-
ensium non censuisset, cundum tamen Hasdrubali fuisse in
Italiam, ubi belli caput et rerum summa esset, simul ut
Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania
7 abduceret: exercitum eius, quum transitionibus, tum aduerso
prælio imminutum, Hispanis repleti militibus, et Magonem,
Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi
pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares traicere;
8 Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam
abire, nec cum Romanis manus conserere; Masinissæ ex omni
equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri,
eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre,
hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exse-
quenda, quæ statuerant, digressi. Hæc eo anno in Hispania
acta.
- 9 Romæ fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum
captum astu magis quam virtute gloriæ tamen esse, Fulvii
10 senescere fama, Marcellus etiam aduerso rumore esse, super-

quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media ætate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam 11 a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis contionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et iam de imperio abrogando eius agebat, quum tamen necessarii Claudii 12 obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici obliicerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. Forte sub 13 idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de 21 imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum, accusavitque tribunus plebis non 2 Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit; habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum; 3 bis cæsum exercitum eius æstiva Venusiæ sub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione 4 rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinc- 5 tius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius.

Comitiorum ipsorum. diebus sollicita civitas de Etruriæ 6 defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, 7 qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus 8 cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset.

Ludi et Romani et plebei eo anno in singulos dies 9

instaurati. *Ædiles curules* fuere *L. Cornelius Caudinus* et
 10 *Ser. Sulpicius Galba*, plebei *C. Servilius et***. *Servilium*
 negabant iure aut *tribunum plebis* fuisse aut *ædilem* esse,
 quod patrem eius, quem *triumvirum agrarium* occisum a *Boiis*
 circa *Mutinam* esse opinio per decem annos fuerat, vivere
 atque in *hostium* potestate esse satis constabat.

22

A. u. c. 546.
 A. Ch. 208.

Undecimo anno *Punici belli* consulatum inierunt *M.*
Marcellus quintum, ut numeretur consulatus, quem vitio cre-
 2 atus non gessit, et *T. Quinctius Crispinus*. Utrisque consu-
 libus *Italia* decreta provincia est et duo consulares prioris
 anni exercitus (*tertius Venusiæ* tum erat, cui *Marcellus*
præfuerat), ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius
 ei traderetur, cui *Tarentum* et *Sallentinj* provincia evenisset.
 3 Ceteræ provinciæ ita divisæ: prætoribus, *P. Licinio Varo*
urbana, *P. Licinio Crasso*, pontifici maximo, peregrina et quo
 senatus censuisset, *Sex. Iulio Cæsari Sicilia*, *Q. Claudio*, fla-
 4 mini, *Tarentum*. Prorogatum imperium in annum est *Q.*
Fulvio Flacco, ut provinciam *Capnam*, quæ *T. Quinctii præ-*
toris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum et *C.*
Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in *Etruriam* ad duas
 5 legiones succederet *C. Calpurnio*. Prorogatum et *L. Veturio*
Philoni est, ut pro prætore *Galliam* eandem provinciam cum
 iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinisset.
 6 Quod in *L. Veturio*, idem in *C. Aurunculeio* decretum ab
 senatu latumque de prorogando imperio ad populum est, qui
 prætor *Sardiniam* provinciam cum duabus legionibus obtinue-
 rat. Additum et aliud præsidium provinciæ, quinquaginta naves,
 7 quas *P. Scipio* ex *Hispania* misisset. Et *P. Scipioni* et *M.*
Silano suæ *Hispaniæ* suique exercitus in annum decreti.
Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex *Italia* adductas
 aut captas *Carthagine* habebat, quinquaginta in *Sardiniam*
 8 transmitti iussus, quia fama erat, magnum navalem appa-
 ratum eo anno *Carthagine* esse: ducentis navibus omnem
 9 oram *Italiæ*, *Siciliæ* *Sardiniaque* impleturos. Et in *Sicilia*
 ita divisa res est: *Sex. Cæsari* exercitus *Cannensis* datus est;

M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret; adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant; cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam traiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem 10 classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, 11 quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbano negotium datum, ut naves 12 longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret, ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset. C. 13 Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

Prætores in provincias profecti; consules religio tenebat, 23 quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex 2 Campania nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulcra aliquot de cælo tacta; Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro consedissee, et Ostiis murum portamque de cælo tactam, Cære 3 vulturium volasse in ædem Iovis, Vulsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio 4 fuit. Per dies aliquot hostiæ maiores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax deum. In capita consulum, re publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

Ludi Apollinares Q. Fulvio, App. Claudio consulibus a P. 5 Cornelio Sulla prætore urbano primum facti erant; inde omnes deinceps prætores urbani fecerant; sed in unum annum vovebant dieque incerto faciebant. Eo anno pestilentia gravis 6 incidit in urbem agrosque, quæ tamen magis in morbos longos quam in perniciabiles evasit. Eius pestilentie causa et 7

supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor urbanus legem ferre ad populum iussus, ut ii ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

24

De Arretinis et fama in dies gravior et cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut venit, exemplo Hostilii legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit præsidiaque locis idoneis disposuit; tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum [tempus] peteret, aut ipsos exemplo dare aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. Inde portas custodire iussi tribuni militum præfectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum; septem principes senatus, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt; a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius eamque habere in præsidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrarè et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent; Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

25

De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum

coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ poenæque. Senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum 2 est, ut oppidum præsidio custodiretur Tarentinique omnes intra mœnia containerentur, res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto 3 arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus præfectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis præmia decernentibus, quod per 4 quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad 5 senatum notionem de eo pertinere dicentibus, cuius sententiæ et Fabius fuit. Adiecit tamen, fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, 6 quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lancanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo 7 religiones tenebant, in quibus quod, quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediabatur, quod negabant unam cellam duobus 8 recte dedicari, quia, si de cælo tacta aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod, utri deo res 9 divina fieret, sciri non posset; neque enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reli- 10 querat, cum supplemento proficiscitur.

Locros in Brutiis Crispinus oppugnare conatus, quia 11 magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium 12 Hannibal admoverat copias, et collegam eduxisse iam ab Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque 13

in Apuliam ex Bruttiiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris
14 consederunt. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie in acie stare, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse.

26 Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudqua-
2 quam sese parem futurum credebat; itaque totius in suas
3 artes versus insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant. Quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe
4 traiceret, scribunt; et ut ab terra quoque oppugnari mœuia possent, a Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat,
5 duci eo iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Hannibali quum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumultu Peteliæ tria millia equitum, duo
6 peditum in occulto locata; in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, mille et quingenti ferme vivi capti, alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

7 Tumulus erat silvestris inter Puuica et Romana castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant, Hannibal
8 insidiis quam castris aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut
9 arma aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum enim tumulum esse et castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in
10 cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegæ „Quin imas“ inquit „ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subiecta res oculis nostris certius dabit consilium.“

Consentienti Crispino, cum equitibus ducentis viginti, ex 11
quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, profici-
scuntur; secuti tribuni militum M. Marcellus, consulis filius, 12
et A. Manlius, simul et duo præfecti socium, L. Arrenius et
M'. Avilius. Immolasse eo die quidam prodidere memoriæ 13
consulem Marcellum et, prima hostia cæsa, iecur sine capite
inventum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent, auctum 14
etiam visum in capite; nec id sane haruspici placuisse, quod
secundum trunca et turpia exta nimis læta apparuissent.
Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi 27
cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata cre-
deret; tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum 2
miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent,
placuisset, vasa colligerent et sequerentur. Exiguum campi 3
ante castra erat; inde in collem aperta undique et conspecta
ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ
rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa
longius a castris progressos possent excipere, signum dat, ut
pariter ab utrisque lateribus exorerentur. Non ante appa- 4
ruere, quibus obviis ab iugo ipso consurgendum erat, quam
circumiere, qui ab tergo includerent viam; tum undique omnes
exorti et clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle 5
consules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum
ab hoste nec receptum ab tergo circumventi haberent, extrahi
tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga
pavorem ceteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam 6
deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando
ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed postquam 7
vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea
prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci
autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto
et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus 8
A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis socium
M'. Avilius occisus, L. Arrenius captus; et lictores consulum
quinque vivi in hostium potestatem venerunt, ceteri aut inter- 9

- fecti aut cum consule effugerunt; equitum tres et quadraginta aut in prœlio aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi capti.
- 10 Tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, quum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt.
- 11 Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate (maior iam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis tam improvide se collegamque et prope totam rem publicam in præceps dederat.
- 12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Mar-
- 13 celli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omitтам alios, Cælius triplicem gestæ rei † ordinem edit, unam traditam fama, alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta
- 14 affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.
- 28 Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasione, castra in tumultum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert;
- 2 ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et
- 3 tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti
- 4 sunt, alter *ad cavendam*, alter *ad inferendam fraudem*. Anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. Eius signi errore ne cui dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum collegam esse anulisque eius hostem potitum; ne quibus litteris crederent
- 5 Marcelli nomine compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quum litteræ ab Hannibale allatæ sunt Marcelli nomine compositæ, se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum; *intenti* milites essent, qui in præsidio
- 6 erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapitani fraudem; et ab ira *non* defectionis modo, sed etiam equitum

interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro 7
nuntio (perfuga autem Romanus erat), ut sine arbitro milites,
quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna
loca in stationibus disponunt; custodias vigilasque in eam 8
noctem intentius instruunt; circa portam, qua venturum
hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt.
Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi 9
agminis erant perfugæ Romanorum et arma Romana habebant.
Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant
vigiles aperiri que portam iubent: consulem adesse. Vigiles, 10
velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri
portam. Cataracta deiecta clausa erat; eam partim vectibus
levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut
subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum per- 11
fugæ certatim ruunt per portam; et quum sexcenti ferme
intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno
sonitu cecidit. Salapitanæ alii perfugas negligenter ex itinere 12
suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma invadunt,
alii e turri eius portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent
hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, 13
profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam
L. Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex
Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti, 14
retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nuntiata
Marcelli affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numi- 15
darum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset,
cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas, 16
edito e speculis signo, adventare sensit, et ipse patefacta re-
pente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia
improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps
certamen erat; deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor 17
Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent,
relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita
adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem 29

- sensit, exercitum, cui collega præfnerat, M. Marcellum tribunum
2 militum Venusiam abducere iussit; ipse cum legionibus suis
Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vul-
nerum patiens, Romam litteras de morte collegæ scripsit,
3 quantoque ipse in discrimine esset; se comitiorum causa non
posse Romam venire, quia nec viæ laborem passurus vide-
retur et de Tarento sollicitus esset, ne ex Brutiis Hannibal
eo converteret agmen; legatos opus esse ad se mitti viros
prudentes, cum quibus, quæ vellet, de re publica loqueretur.
4 Hæ litteræ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis
et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium
ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati
missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius
5 Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi
nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia venire Romam
non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum
6 causa; si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium præ-
torem placere in eam regionem inde abducere legiones, in
qua plurimas sociorum urbes tueri posset.
- 7 Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium
ex Sicilia in Africam transmisit, et ad Clupeam urbem escensione
facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastavit. Inde
ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama
8 accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant et tres
naves. Cum his haud procul Clupea prospere pugnat Roma-
nus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna
terrestri navalique præda Lilybæum rediit.
- 9 Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium
tulit, quos et Machanidas, tyrannus Lacedæmoniorum, finitimo
bello urebat et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum
et Patras interfluit (Rhion incolæ vocant), exercitu traiecto,
10 depopulati erant. Attalum quoque, regem Asiæ, quia Ætoli
sumnum gentis suæ magistratum ad eum proximo annuo concilio
30 detulerant, fama erat in Europam traiecturum. Ob hæc
Philippo in Græciam descendentem ad Lamiam urbem Ætoli

duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et *ab* Attalo auxilia 2 secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus 3 tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum duxit; in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege 4 Ægypti Ptolemæo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynder, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura 5 erat, ferociori quam pro ingeniis Græcorum gente, quam ne Philippus regnumque eius rebus Græciæ, grave libertati futurum, immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium 6 Achæorum; concilio et locus et dies certa indicta; interim triginta dierum indutiæ impetratæ. Profectus inde rex per 7 Thessaliam Bœotiamque Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portibus et litorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si 8 forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ Argos venit. Ibi curatione Heræorum 9 Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos ferunt, Heræis actis, ab ipso ludicro extemplo Ægium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello 10 actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum indutiarum tempore circumacto, 11 Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati 12 enim in concilium Achæorum, in quo et eæ legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primo questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore indutiarum facta;

- 13 postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi
Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo
14 et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus,
victos victori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se
aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam
habentem, quieturos Ætolos, sed ut omnes socios testes haberet,
15 se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace con-
cilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad præ-
16 sidium Achæorum et quinque longis navibus acceptis, quas
si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium et ex
Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali
prelio lacerare Romanos, iam diu in regione ea potentes
17 maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Ne-
meorum appetebat tempus, quæ celebrare volebat præsen-
tia sua.
- 31 Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos
licentius quam inter belli tempora remittente animum, P.
Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyo-
nem et Corinthum, *felicissimæque agrum fertilitatis effuse*
2 vastavit. Fama eius rei Philippum ab ludis excivit; raptimque
cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim
per agros gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent,
3 adortus Romanos compulit in naves. Classis Romana haud-
quaquam læta præda Naupactum rediit; Philippo ludorum quoque,
qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis
4 tamen, victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti cele-
brati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter dempto
capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, æquaverat
ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis;
5 præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi
omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vaga-
batur enim cum uno aut altero comite per maritas domos
6 dies noctesque, et summittendo se in privatum fastigium, quo
minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem, quum aliis
7 vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque

enim omnia emebat aut oblandiebatur, sed vim flagitiis adhibebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse; uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per hæc flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque 9 additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad 10 Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris Achæis dissentirent, et infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti a Dymis 11 coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Elium agrum a Dymæo dirimit. Primum diem, quo fines hostium 32 ingressi sunt, populando absumpserunt; postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obequitando promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto 2 Cyllenen traiecissee et, expositis in terram quattuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem iniecit terrorem, post- 3 quam inter Ætolos Eliosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; deinde, contrac- 4 to iam inter Ætolos et Tralles (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus quum 5 prolapsus per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est, et ab Romanis impetu in regem facto et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes 6 inter equites coactus esset prælium inire; dein, quum iam impar certamen esset caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus fugit. Eo 7 die castra quinque millia passuum ab urbe Eliorum posuit; postero die ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu popu-

- 8 lationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat.
- 9 Dividenti praedam captivosque (fuere autem quattuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis praesidiique praefecto, Lychnidum cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam
- 10 vicos et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad
- 11 praesidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiaem Bœotiamque et Eubœam decimis castris Demetriadem in Thessaliam
- 33 pervenit. Ibi alii maiorem afferentes tumultum nuntii occurrunt, Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestæum campum, famamque inter barbaros
- 2 celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præ-
- 3 fregit; id inventum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliā ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam inter-
- 4 facti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Æginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit.
- 5 Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernarunt.
- 6 Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vul-
- 7 nere moritur; *alii Tarenti*, alii in Campania mortuum tradunt; *et*, id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis
- 8 erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Æmilius prætor urbanus C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium voverat; tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit.

Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem 9
sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una præcipua cura
patres populumque incessit consules primo quoque tempore
creandi, *et* ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis
tuta a fraude Punica esset: quum toto eo bello damnosa 10
præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo
ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste
manum in necopinatam fraudem lapsos esse; ceterum deos 11
immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiiis
exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnas-
se. Quum circumspicerent patres, quosnam consules facerent, 34
longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega 2
quærebatur; et virum quidem eum egregium ducebant, sed
promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent aut
hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eius mode- 3
rato et prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Livius
erat, multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus,
quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut rus migraret et per 4
multos annos et urbe et omni cœtu careret hominm. Octavo 5
ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M.
Valerius Lævinus consules reducerant eum in urbem; sed
erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, præ se ferens
in vultu habituque insignem memoriam ignominie acceptæ.
L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem 6
deponere et in senatum venire fungique aliis publicis mune-
ribus coegerunt; sed tum quoque aut verbo assentiebatur aut 7
pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa
M. Livii Macati, quum fama eius ageretur, stantem coegit in
senatu sententiam dicere. Tunc ex tanto intervallo auditus 8
convertit ora hominum in se causamque sermonibus præbuit,
indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse,
quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa
res publica esset; C. Neroni neque Q. Fabium neque M. 9
Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricos
creari non liceret; eandem causam in T. Manlio esse, præ- 10

terquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque
 11 esset; egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio
 collegam adiunxissent. Nec populus mentionem eius rei ortam
 12 a patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui
 deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans: sor-
 didati rei non miscritos candidam togam invito offerre; eodem
 13 honores pœnasque congeri. Si bonum ducerent, quid ita pro
noxio damnassent? Si noxium comperissent, quid ita, male
 14 credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque
 arguentem et querentem castigabant patres, et M. Furium
 memorantes revocatum de exilio patriam pulsam sede sua
 restituisse; ut parentium sævitiam, sic patriæ patiendo ac
 15 ferendo leniendam esse, annisi omnes cum C. Claudio M.
 Livium consulem fecerunt.

- 35 Post diem tertium eius diei prætorum comitia habita.
 Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, C. et A.
 Hostilii Catones. Comitiiis perfectis ludisque factis, dictator et
 2 magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro
 in Etruriam pro prætore missus, ut ex ea provincia C. Ho-
 stilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. *Quinctius*
 3 *consul habuerat*; L. Manlius trans mare legatus iret vise-
 retque, quæ ibi gererentur; simul, quod Olympiæ ludicrum
 ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu celebraretur,
 4 ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut,
 qui Siculi bello ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab
 Hannibale essent, domos redirent scirentque, sua omnia iis,
 quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.
- 5 Quia periculosissimus annus imminere videbatur neque
 consules in re publica erant, in consules designatos omnes
 versi, quam primum eos sortiri provincias et præsciscere, quam
 quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant.
- 6 De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est,
 7 principio facto a Q. Fabio Maximo; inimicitiae autem nobiles
 inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua
 calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebatur.

Itaque is magis implacabilis erat, et nihil opus esse reconci- 8
liatione aiebat; acrius et intentius omnia gesturos timentes,
ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen 9
auctoritas senatus, ut, positis simulatibus, communi animo
consilioque administrarent rem publicam. Provinciæ iis non 10
permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ
extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii et
Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus
appropinquare fama erat, decreta. Exercitum e duobus, qui 11
in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret,
quem mallet, qui Galliam esset sortitus; cui Bruttii provincia 12
evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, ntrius mallet con-
sulum prioris anni, exercitum sumeret; relictum a consule 13
exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet, eique in annum
imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum 14
mutaverant provinciam, pro Tarento Capnam mutaverunt;
legio una data est, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. 36
Massiliensium primum legati nuntiaverunt eum in Galliam
transgressum, erectosque adventu eius, quia magnum pondus 2
auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallo-
rum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. 3
Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam retulerant, misisse
se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, prin-
cipes Gallorum, omnia explorata referrent; pro comperto habere, 4
Hasdrubalem, ingenti iam coacto exercitu, proximo vere Alpes
traiecturum, nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod
clansæ hieme Alpes essent.

In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus angur creatus 5
inanguratusque, et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum
inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus
erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus 6
P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa ci- 7
vium capita centum triginta septem millia centum octo,
minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo 8

anno primum, ex quo Hanpibal in Italiam venisset, comitium tectum esse memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio.

9 Et plebeiis ludis biduum instauratum a C. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis; et tria signa ad Cereris iidem dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

10 Consulatam inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius
A. u. c. 547.
A. Ch. 207. iterum. Qui quia designati provincias sortiti erant, præ-

11 tores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana evenit; addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio

12 Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres præ-

13 tores, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in *Bruttiis*, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuæ;

14 duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quattuor legionibus populus tribunos creavit; in ceteras consules miserunt.

37 Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum

2 fuit, quia Veiis de cælo lapidaverat. Sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata: Minturnis ædem Iovis et lucum Maricæ, item Atellæ murum et portam de cælo

3 tacta; Minturnenses, terribilius quod esset, adiciebant sanguinis rivum in porta fluxisse; et Capuæ lupus nocte portam in-

4 gressus vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum.

Inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapi-

5 dibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, *Frusinone natum* infantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ

6 biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices ex Etruria acciti fœdum ac turpe prodigium

dicere: extorre agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere provectumque in

7 mare proiecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter

novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id quum in Iovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de cælo ædes in Aventino Iunonis reginæ; prodigiumque id 8 ad matronas pertinere haruspices quum respondissent, donoque divam placandam esse, ædiliū curulium edicto in Capitolium 9 convocatæ, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent; inde donum 10 pelvis aurea facta lataque in Aventinum; pure casteque a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem 11 divæ ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ; post eas dno signa cupressea Iunonis reginæ 12 portabantur; tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tem- 13 pestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur; virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea prætextatique. A porta Iugario vico in 14 forum venire; in foro pompa constitit et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco Velabroque per boarium forum in clivum 15 Publicium atque ædem Iunonis reginæ perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ et simulacra cupressea in ædem illata.

Deis rite placatis, dilectum consules habebant acrius inten- 38 tiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum; nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu, 2 et minus inventutis erat, unde scriberent milites. Itaque 3 colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogeant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die ad senatum hi populi 4 venerunt, Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinnessanus et ab supero mari Senensis. Quum vacationes 5 suas quisque populus recitaret, nullius, quum in Italia hostis

esset, præter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est; et earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se extra mœnia coloniae suæ, donec hostis in Italia esset.

- 6 Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam
7 erectam in spem rerum novarum sollicitaret, et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttis atque obviam ire fratri posset), Livius cunctabatur, parum fidens
8 suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præisset, electionem habere; intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique et ex provinciis, quo
10 e re publica censerent esse, traducendi. Omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et
11 vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo millia Hispanorum Gallorumque et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas
12 Hispanosque; M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad tria millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

- 39 Auxerunt Romæ tumultum litteræ ex Gallia allatæ ab
2 L. Porcio prætore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu,
3 quoad tutum putaret, progressurum. Hæ litteræ consules, raptim confecto dilectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque coniungi aut conferre in unum
4 vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hanni-

balis, quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fatrem cre-
diderat, recordando, quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc
Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses
exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum
5 exspectabat; ea tardius movendi ex hibernis causa fuit.
Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora 6
atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni
eum deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinae gentes, sed etiam
secutæ sunt ad bellum; et quum per munita pleraque transitu 7
fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat, tum etiam, duodecim
annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora iam
transibat hominum ingenia. Invisitati namque antea alieni- 8
genis nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni
generi humano insociabiles erant; et primo ignari, quo Pœnus
pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque
prædam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo duo- 9
decimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum
Alpes esse, duas prævalidas urbes, magno inter se maris
terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare.
Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum, quod 10
celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum 11
frustra obsidet magis quam oppugnat, corruptit. Crediderat 12
campestris oppidi facilem expugnationem esse, et nobilitas
coloniae induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem
ceteris ratum iniecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio 13
impediit, sed Hannibalem post famam transitus eius, tanto
spe sua celeriolem, iam moventem ex hibernis continuerat,
quippe reputantem non solum, quam lenta urbium oppugnatio 14
esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam
ab Trebia victor regressus tentasset.

Consules diversis itineribus profecti ab urbe velut in duo 40
pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium,
quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiae clades,
simul quum illa angeret cura: quos tam propitios urbi atque 2
imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique res publica

- prosperè gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem
3 ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasumennum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella
4 in Hispania prolapsam eam erexisse; postea, quum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque
5 gesta quassatam rem publicam excepisse, et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur,
6 spatium dedisse ad respirandum; nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse; qui eorum prior vicisset, intra *paucos dies*
7 castra cum altero iuncturum. Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines
8 digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum
9 hostium agmen conspexisset, pugnaturum. Quum quæreretur, quæ causa festinandi esset, „Aut ex hoste egregiam gloriam“ inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam.“
- 10 Priusquam Claudius consul in provinciam veniret, per extremum finem agri Tarentini ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius
11 Tubulus incomposito agnini terribilem tumultum intulit; ad quattuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per
12 urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul configeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios concessit.
13 Claudius in Sallentinos agmen convertit, Hostilius Capuam
14 petens obvius ad Venusiam fuit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia et ** equites, quibus

consul adversus Hannibalem *rem* gereret; reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra locat ab hoste. Grumentum mœnibus prope iniunctum videbatur Pœnorum vallum; quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur; Hannibal *evadere* inde cupiens totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte iugum superare et in averais collibus considere iubet; tempus exsurgendi ex insidiis et aggrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus; inde eques pedesque certatim portis ruere ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusus consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo incompósitos toto passim se campo fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit; itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupaverat equester terror; 2 peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibat.

41

42

Incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus
3 obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis et pro-
currentium ad certamen numero augetur; pugnaeque, quod
nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est, inter
4 tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium
ac manipulorum decursu per colles clamor ab tergo auditus
5 metum, ne intercluderentur castris, iuieisset. Inde pavor
incussus et fuga passim fieri coepta est; minorque caedes fuit,
quia propinquitas castrorum brevior fugam percussis fecit.
6 Equites enim tergo inhaerebant; in transversa latera invaserant
cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes.
7 Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos
capti; signa militaria novem adempta; elephanti etiam, quorum
nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor
8 occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque
victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit; Romanus, in
aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre
vidit, spolia legi caesorum hostium et suorum corpora collata
9 in unum sepeliri iussit. Inde insequentibus continuis diebus
aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur,
10 donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque,
quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis,
qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam
11 petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies, et
Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque osten-
taverunt, frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen
12 suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris et ut
paucos quidem, qui prima luce obambulant, parte ulla
cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis,
postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa
13 iussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discur-
runt, receptui deinde cecinit multoque ante noctem copias
14 reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus
famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia
15 hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra

duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Bruttios 16 cum paucis ad exercitum novum comparandum missus; Hannibal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetiit, atque inde Canusium procedit. Nunquam 17 Nero vestigiis hostis abstiterat, et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

43

Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidæ cum litteris missi ad Hannibalem, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem 2 Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium prætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, 3 ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis 4 litteris, sicut erant, signatis L. Verginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur; duæ simul turmæ Samnitium 5 præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, litteræque lectæ per interpretem sunt et ex captivis percontatio facta, tum Claudius, non id tempus esse rei publicæ ratus, quo 6 consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum 7 aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiâ ex magno metu verteret, litteris Hasdrubalis 8 Romam ad senatum missis, simul et ipse patres conscriptos, quid pararet, edocet, et ut, quum in Umbria se occursum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant, dilectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam 9 hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per 10 agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque comme-

- atus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset.
- 11 Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites; pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium
- 12 velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum.

- Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.
- 44 Romæ haud minns terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisque fuerant. Neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; apparebat, quo nihil iniquius est, ex eventu famam habiturum: Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum
- 3 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia retutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus
- 4 partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat et aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere prædæ
- 5 relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant: et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in
- 6 Italia esse. Quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus
- 7 exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse;
- 8 quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera
- 9 sint, amisisset. Adiciebant etiam periti rerum Hispaniæ,

haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem, in saltu impedito deprensus forte, haud secus quam puerum conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam vero præsidia hostium, minora 10 sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

Nero postquam tantum intervalli ab hoste fecerat, 45 ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re 2 ipsa tutius fuisse quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere; quippe, ad quod bellum collega non ante, quam ad 3 satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copię fuissent, maiores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinatu- 4 ros. Auditu modo in acie (nam ne ante audiretur, daturum operam), alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva mo- 5 menta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos; semper, quod postremum adiectum sit, id rem totam videri 6 traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et hercule per instructa 7 omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant. Illos præsidia rei publicæ, vindices urbis Romanæ imperiique appellabant; in illorum armis dextrisque suam liberorumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes deasque pre- 8 bantur, ut illis faustum iter felixque pugna ac matura ex hostibus victoria esset, damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent, ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur 9 eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, 10 ut, quæ ipsis iumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent; benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, 11 ne quid ultra usum necessarium sumerent; nihil morari, nec

ab signis *discedere* nec subsistere *nisi* cibum capientes; diem ac noctem ire; vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum percontarenturque, clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considerare castris. Nocte clam intrare melius visum est.

- 46 Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem, eques equitem, pedes
12 peditem acciperet: neque enim dilatarì castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium in angusto tendentium faciliior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil fere præter arma secum *in* expeditionem
3 tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus, perfunctis iam militia, et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ vide-
4 batur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. Itaque quum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne
5 ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab suis quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium
6 habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, *quum* modo insideret angustos saltus, ut transitum clanderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat; is tum
7 in consilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae
8 differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset,
9 temerarium morando facerent; errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relictæ aggredi nec ad sequendum se iter intendisse.

Antequam se moveat, deleri *exercitum Hasdrubalis posse redi-*
rique in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et 10
illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut
per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Extemplo sig- 11
num dandum et exeundum in aciem abutendumque errore hostium
absentium *præsentiumque*, dum neque illi sciant, cum paucioribus,
nec hi, cum pluribus et validioribus rem esse. Consilio dimisso 12
signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae 47
attulit, quod Hasdrubal, proventus ante signa cum paucis
equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat,
et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est.
Suspiciatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac 2
misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent
et notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti
via essent; simul circumvahi procul castra iubet specularique, 3
num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel
bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia *relata* 4
essent, castra nihil aucta errorem faciebant; bina erant, sicut
ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera
L. Porcii; neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad muni-
menta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano 5
hosti movit, quod semel in prætoriiis castris signum, bis in
consularibus referebant cecinisse; et quonam modo alter *con-*
sul ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, 6
quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem
elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata
habuerit, ignoraret; profecto haud mediocri clade absterritum 7
insequi non ausum; maguo opere vereri, ne perditis rebus
serum ipse auxilium venisset, Romanisque eadem iam fortuna
in Italia, quæ in Hispania, esset. Interdum litteras suas ad 8
eum non pervenisse credere, interceptisque iis, consulem ad
sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis
ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent,
signa ferri iussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces 9

parum intente asservati, alter in destinatis iam ante animo latebris subseedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum ab ducibus agmen primo per agros palatur, fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim
10 atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, lentius signa ferri iubet, et per tortuosi amnis sinus flexusque quum errorem volvens haud multum processisset, *substitit*, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset,
11 transiturus. Sed quum, quantum a mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

48 Nero primum cum omni equitatu advenit; Porcius deinde
2 assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et iam omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulto super
3 fluminis ripam vellet, advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium
4 instructis armatisque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit; media acies prætori tuenda data.
5 Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat; circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum
6 iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime
7 in vetere milite spem habebat) sumpsit; Ligures in medio post elephantos positi. Sed longior quam latior acies erat;
8 Gallos prominens collis tegebat; ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrît; dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat; collis oppositus
9 arcebat, ne aut a fronte aut ab latere aggredirentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat,
10 atroxque cædes utrinque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis

genus. Eodem versi elephantī, qui primo impetu turbaverant
antesignanos et iam signa moverant loco; deinde, crescente 11
certamine et clamore, impotentius iam regi et inter duas
acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter
navibus sine gubernaculo vagis. Claudius „Quid ergo præci- 12
piti cursu tam longum iter emensi sumus?“ clamitans militi-
bus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus
esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat 13
posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem
magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem
circumducit, et non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus 14
in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut,
quum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent.
Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, tru- 15
cidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos iam cædes perve-
nerat. Ibi minimum certaminis fuit; nam et pars magna ab 16
signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros,
et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris
corpora, vix arma humeris gestabant; et iam diei medium 17
erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim
præbebat. Elephantī plures ab ipsis rectoribus quam ab 49
hoste interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant; id,
ubi sævire beluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter
aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix,
quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis 2
in tantæ molis belua inventa erat, ubi regentes sprevisent,
primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias
memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando 3
pariterque obendo pericula sustinuit; ille fessos abnuentesque
tædio et labore nunc precando, nunc castigando accendit; ille
fugientes revocavit omissamque pugnam aliquot locis restituit;
postremo, quum haud dubie fortuna hostinm esset, ne superstes 4
tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se
in cohortem Romanam immisit; ibi, ut patre Hamilcare et
Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum
est, redditaque æqua Cannensi clades vel ducis vel exercitus
6 interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa,
capta quinque millia et quadringenti; magna præda alia quum
7 omnis generis, tum auri etiam argentique; civium etiam Ro-
manorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia
capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prælio mili-
tibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme
8 millia Romanorum sociorumque occisa; adeoque etiam victores
sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset
nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui
aut prælio non affuissent aut inter cædem effugissent, uno
agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo
9 aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri,
„Quin supersint aliqui“ *inquit* „nuntii et hostium cladis, et
nostræ virtutis.“

50

Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, *regressus* citatiore,
quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque
2 hostem pervenit. Iter eius frequentia minore, quia nemo
præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes men-
3 tium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter
animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta
expectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam
4 accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium con-
sulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut
senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit
5 aut populus e foro; matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in
preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ sup-
6 pliciiis votisque fatigare deos. Tam sollicitæ ac suspensæ
civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites
in castra, quæ in faucibus Umbræ opposita erant, venisse ex
7 prælio nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus
quam animis id acceptum erat, ut maius lætiusque, quam
quod mente capere aut satis credere possent; et ipsa celeritas
fidem impediēbat, quod biduo ante pugnatum dicebatur.

Litteræ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris affe- 8
runtur de Narniensium equitum adventu. Eæ litteræ per 9
forum ad tribunal prætoris latæ senatum curia exciverunt;
tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursus
est, ut adire nuntius non posset, *sed* traheretur a percontantibus
vociferantibusque, ut in rostris prius quam in senatu litteræ
recitarentur. Tandem summoti et coerciti a magistratibus, 10
dispensarique lætitia inter potentes eius animos potuit. In 11
senatu primum, deinde in contione litteræ recitatæ sunt; et
pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla
ante futura fides erat, quam legatos consulumve litteras audissent.
Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enim- 51
vero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque
haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pon- 2
tem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius 3
Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi
omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quum 4
alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur;
et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque
occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse,
extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum 5
ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summotæ turba,
ne patribus misceretur, litteræ in senatu recitatæ sunt. Inde 6
traducti in contionem legati. L. Veturius, litteris recitatis,
ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti
assensu, postremo etiam clamore universæ contionis, quum vix
gaudium animis caperent. Discursus inde ab aliis circa 7
templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus
liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. 8
Livius et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem hostium
legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit.
Eam supplicationem C. Hostilius prætor edixit; celebrata a
viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqua- 9
lem turbam habuere, quum matronæ amplissima veste cum
liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu deis

- 10 immortalibus grates agerent, Statum quoque civitatis ea victoria *firmavit*, ut iam inde haud secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, † argentum creditum solvendo auderent.
- 11 C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proiici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem et expromere,
- 12 quæ acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis fertur
- 13 dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ dicionis erant, in Bruttium agrum traduxit.
-

LIBER XXVIII.

Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant 2 Romani Pœnique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadesque concesserat; nostri maris ora omnisque 3 ferme Hispania, qua ad orientem vergit, Scipionis ac Romanæ dicionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini 4 Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique iunctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum numerum armasset, Scipio 5 adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis 6 potuit itineribus (impediebant autem et asperitates viarum et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ), tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem 7 circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse; læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra; ea stationibus, 8 vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus

- 9 timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda
ratus Silanus signa quam maxime ad laevam iubebat ferri,
necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse, præmissis
2 speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia
ferme aberat, quum haudum quisquam hostium senserat;
2 confragosa loca et obsiti virgultis tegebant colles. Ibi in cava
valle atque ob id occulta considerare militem et cibum capere
inbet; et speculatores transfugarum dicta affirmantes venerunt;
3 tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acie-
que iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum
ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum; et Mago
ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum ad-
4 vehitur. Erant in Celtibero exercitu quattuor millia scutata
et ducenti equites; hanc iustam legionem (et id ferme roboris
erat) in prima acie locat; ceteros, levem armaturam, in
5 subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret e castris, vixdum
6 in egressos vallo eos Romani pila coniecerunt. Subsidunt
Hispani adversus emissam tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi
consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis
excepissent scutis, tum pes cum pede collatus et gladiis geri
7 res coepta est. Ceterum asperitas locorum Celtiberis, quibus
in prælio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat
et hand iniqua eadem erat Romanis, stabili pugnae assuetis,
8 nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant,
et singuli binique velut cum paribus conserere pugnam coge-
9 bantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad
10 caedem eos velut victos præbebat; et iam ferme omnibus
scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthagini-
enses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cæde-
11 bantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis,
vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter im-
perator, cum eis, qui postremi iam profligato prælio advenerant,
12 vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et
quod veterum peditum erat, secuti decimo die in Gaditanam

provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt; Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum 13 bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos, oppressa erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio, spem debel- 14 landi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Pœnus quum castra tum forte in Bætica 15 ad sociorum animos continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis quam itineris modo penitus ad Oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propo- 16 situm bello se fore ratus, antequam freto Gades traiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi et armis muros tutarentur. Scipio ubi animadvertit, 3 dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis quam magni esse operis, retro vertit iter. Ne hostibus tamen eam relinqueret regionem, L. Scipionem 2 fratrem cum decem millibus peditum, mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem (Orongin barbari appellabant) mittit. Sita in Mæsessum finibus est, Hispanæ 3 gentis; ager frugifer; argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuerat Hasdrubali ad excursionses circa mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius- 4 quam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent suaderentque, ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respon- 5 debatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit, ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare esset, atrox 6 sane et anceps prælium fuit; non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat; etiam qui erexerant 7 ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit 8

- Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, et iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret, duabus
9 simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani mœnia repentina fuga desererent, et Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in
10 unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine *discrimine*, Pœnus an Hispanus
11 esset, obvii passim cæderentur, atque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conicerentur, dexteras nudas ostentantes,
12 ut gladios abiecissee appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est; impetus hostilis in transfugas factus nec secus quam
13 adversa acies cæsi; eademque porta signa infesta in urbem illata. Et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur portæ, et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum
14 (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti præsidium; legionarii ceteras partes pervadunt. Direptione et cæde obviorum, nisi qui armis se
15 tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt, oppidanorum mille ferme, qui clausuerant portas; ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis
16 eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.
- 4 Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius expugnatio fuit et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt.
- 2 Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Orongim
3 æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis con-
sectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias
4 reduxit; dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre

Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Lævino 5 proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium, circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Re- 6 petentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. Decem et septem naves ex iis captæ sunt, quattuor in alto mersæ; cetera fusa ac fugata classis. Terra marique 7 victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Tuto inde mari, pulsus hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

Principio æstatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius 5 proconsul et Attalus rex, quum Æginæ, sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe iuncta (Romanæ quinque et viginti quinquereemes, regiæ quinque et triginta) trans- miserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum 2 hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larisam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam 3 regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli quum ab 4 Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur; nec Acarnanes solum Bœotique, et qui Eubœam 5 incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam, Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positus castris terrebat. Hi 6 omnes, suis quisque urbibus quæ pericula terra marique portendebantur, memorantes auxilia regem orabant. Ne ex regno 7 quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursum. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi 8 Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem 9

ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes
 dimittit pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum
 10 se auxilium. In praesentia, quæ maxime urgebat res, Pepa-
 rethum praesidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab
 Lemuo classe transmissa omnem circum urbem agrum depopu-
 11 latum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum,
 item quendam ex regiis ducibus, cum mille peltastis (pelta cætræ
 12 haud dissimilis est) Chalcidem mittit; additi quingenti Agri-
 anum, ut omnes insulæ partes tueri posset. Ipse Scotussam
 est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduci
 13 iussit. Eo uuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum
 regemque Attalum ad consultaudum de summa belli venturum.
 14 Magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem
 15 dimisso iam venit; segetibus tamen, quæ prope maturitatem
 erant, maxime in sinu Ænium evastatis, Scotussam copias
 reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Deme-
 16 triadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset
 occurrere, in Phocidem atque Eubœam et Peparethum mittit,
 17 qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in
 Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi)
 speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid
 molirentur hostes, momento temporis acciperet.

18 Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam
 traiecerunt; inde classem in Eubœam ad urbem Oreum trans-
 mittunt, quæ ab Demetriaco sive Chalcidem et Euripum petenti
 19 ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum
 ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra
 6 oppugnarent. Quatriduo post, quam appulsa classis est, urbem
 aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo
 2 praepositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces
 urbs habet, unam imminem mari, altera urbis media est.
 Cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quin-
 3 que tabulatorum, egregium propugnaculum, claudcbat. Ibi
 primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa
 omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam

eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque 4
 id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos
 accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde
 in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi 5
 erant, qui fores portæ obiicerent. Ita exclusi in medio cæ-
 duntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum 6
 sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita nec pertinaciter
 prælium initum. Eos Plator, venia ab Sulpicio impetrata, in 7
 naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad
 Attalum se recepit.

Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem 8
 inde protinus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad
 spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in 9
 angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora
 duo versi præbuerit; sed haud facile alia infestior classi statio
 est. Nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus 10
 subiti ac procellosi se deliciunt, et fretum ipsum Euripi non
 septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocatur, sed,
 temere in modum venti nunc huc, nunc illuc verso mari, velut
 monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte nec
 die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio 11
 accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab
 terra egregie munitum præsidioque valido firmatum, et præ-
 cipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud
 Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, 12
 ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis
 difficultatibus, ne frustra tempus tereretur, celeriter abstitit
 incepto classemque inde ad Cynum Locridis (emporium
 id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) traiecit.

Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius 7
 Platoris fraude ex specula elati; et impari maritimis viribus
 haud facilis erat in insulam classi accessus; ita per cuncta-2
 tionem res omissa; ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit,
 impigre est motus. Nam et ipsa Chalcis, quanquam eiusdem
 insulæ urbs est, tamen adeo arto interseinditur freto, ut ponte

continenti iungatur terraque aditum faciliorem quam mari
3 habeat. Igitur Philippus a Demetriade Scotussam, inde de
tertia vigilia profectus, deiecto præsidio fusisque Ætolis,
qui saltum Thermopylarum insidebant, quum trepidos hostes
Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia
4 amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo
rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. Concesserat eam
regi prædam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Ro-
5 mano milite, expertibus regiis, direptum fuerat, quum Romana
classis eo se recepisset. Attalus, ignarus adventus Philippi,
6 pecuniis a principibus exigendis tercebat tempus, adeoque
improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum
ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent,
7 opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu
effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra naves
Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis
8 præbuit. Inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans,
quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset.
9 Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere
obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste
10 prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis
circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus
primo Oreum, inde, quum fama accidisset, Prusian, Bithyniæ
regem, in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque
11 Ætolico bello in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam
classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud maiore
certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thro-
12 nium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis
Phthioticis; urbe sua capta a Philippo quum in fidem Æto-
lorum perfugissent, sedem iis Ætoli eam dederant urbis
13 vastatæ ac desertæ priore eiusdem Philippi bello. Tum ab
Thronio, sicut ante dictum est, recepta profectus Ti-
thronon et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida,
cepit. Inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodio-
14 rumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello

ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque), nuntius affertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Elios aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, 15 se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo æqua et honesta condicione liceat, paci facturum, cum expedito 16 agmine profectus per Bœotiam Megara atque inde Corinthum descendit, unde commeatibus sumptis Phlianta Pheneumque petit. Et iam quum Heræam venisset, audit Machanidam 17 fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægiumque se ad concilium Achæorum recepit, simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Pœni; 18 inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audisset, veriti, ne ad se iretur et intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

Philippus mærebat quidem et angebatur, quum ad omnia 8 ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisset, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam; in concilio autem dissimulans ægritudinem elato animo 2 disseruit, testatus deos hominesque, se nullo loco nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celcritate tenderet; sed vix rationem iniri 3 posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium ab Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsam. Sed non semper felicem esse fugam, nec pro difficili id bellum 4 habendum, in quo si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, 5 nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe pugnaturos. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis 6 Heræam et Triphyliam, Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabatur, restituit. Iude navibus 7 acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes et biremes

8 totidem) Anticyram traiecit. Inde quinquerebus septem et
lembis viginti amplius, quos, ut adiungeret Carthaginiensium
classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras
Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, escensionem fecit.
9 Haud fefellit Ætolos; nam hominum quod aut in agris aut
in propinquis castellis Potidanæ atque Apolloniæ fuit, in
10 silvas montesque refugit; pecora, quæ inter festinationem
abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum
iis ceteraque præda Nicia, prætore Achæorum, Ægium misso,
quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam
11 terra duci iussit; ipse ab Cenchreis præter terram Atticam
super Sunium navigans inter medias prope hostium classes
12 Chalcidem pervenit. Inde, collaudata fide ac virtute, quod
neque timor nec spes flexisset eorum animos, hortatusque,
13 ne Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat,
principumque iis, qui fugere capta urbe quam se Romanis
tradere maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa,
ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primum ad opem feren-
14 dam sociis profectus erat, traiecit. Cassandrea deinde cen-
tum navium longarum carinis positis contractaque ad effectum
eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia
tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laboran-
tibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit,
ut Mædis bellum inferret.

9 Extremo ætatis eins, qua hæc in Græcia gesta sunt,
quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule
Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis præsidii Galliæ
provinciæ credere L. Porcinum cum suis legionibus esse, dece-
2 dere se inde ac deduci exercitum consularem posse, patres
non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque
3 eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit,
quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali
4 oppositas manere in provincia iusserunt. Inter consules ita
per litteras convenit, ut, quemadmodum uno animo rem

publicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, nno tempore ad urbem accederent; Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. Forte ita evenit, 5 ut eodem die ambo Præneste venirent. Inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa ad urbem accessere. Non 6 salutabant modo universi circumfusi, sed pro se quisque victrices dexteras consulum capientes alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis res publica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus 7 ab se gestis, postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis triumphantibus urbem inire liceret, se vero ea, quæ postularent, 8 decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum responderunt; et supplicatione amborum nomine et 9 triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit, ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo 10 die, quo pugnatum foret, eius forte auspiciu fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci de provincia non potuisset, ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur. Ita consociatus triumphus quum utrique, tum 11 magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum 12 spatio transcurrisse longitudinem Italiæ et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos 13 [duces, duos] imperatores hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum 14 castris Hannibalem; Hasdrubalem vero qua alia re quam adventu eius obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret 15 alter consul sublimis curru multiugis, si vellet, equis; uno equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque, etiamsi

pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho
 16 gloria memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem
 usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium
 17 tulerunt sestertium tricies, octoginta millia æris. Militibus M.
 Livius quinquagenos senos asses divisit; tantundem C. Clau-
 dius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exer-
 18 citum redisset. Notatum; eo die plura carnina militaribus
 19 iocis in C. Claudium quam consulem suum iactata; equites
 L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus,
 hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum
 20 crearent; adiecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules,
 postero die in contione, quam forti fidelique duorum præcipue
 legatorum opera usi essent, commemorantes.

10 Quum comitiorum tempus appeteret et per dictatorem
 comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium colle-
 gam dictatorem dixit, Livius Q. Cæcilium magistrum equitum.
 2 A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius,
 3 is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum
 comitia habita; creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti.
 Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis
 4 erat. Comitibus perfectis dictator, magistratu abdicato dimisso-
 que exercitu, in Etruriam provinciam ex senatus consulto est
 5 profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbro-
 rumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub
 adventum eius consilia agitassent, quique eum auxiliis aut
 6 commeatu aut ope aliqua iuissent. Hæc eo anno domi-
 militiæque gesta. Ludi Romani ter toti iustaurati ab ædilibus
 7 curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo; item
 ludi plebei semel toti iustaurati ab ædilibus plebis M. Pom-
 ponio Mathone et Q. Mamilio Turriuo.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et
 A. u. c. 548. Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Han-
 A. Ch. 206. nibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde
 9 sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius pere-
 10 grinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exer-

citius ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris
 anni consul, alteri, quem Q. Claudius proprætor (ææ binæ
 legiones erant) habuissent exercitum; in Etruria duas volonum 11
 legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui
 prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Ma- 12
 milius ut, collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu,
 cui L. Porcius [pro]prætor præfuerat, obtineret, decretum est,
 iussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub ad-
 ventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus 13
 duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda
 data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfue- 14
 rat, deportatus; novam legionem, quam Ti. Claudius traiceret
 secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, 15
 C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, proro-
 gatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui 16
 tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta
 navibus C. Servilio prætori traditis, cum cetera omni classe
 redire ad urbem iussus.

In civitate tanto discrimine belli sollicita quum omnium 11
 secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa
 prodigia nuntiabantur: Tarracinæ Iovis ædem, Satricis matris 2
Matutæ de cælo tactam; *Satricos* haud minus terrebant in
 ædem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues; ab Antio
 nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse; Cære 3
 porcus biceps et agnus mas idemque femina natus erat; et
 Albæ duo soles visos ferebant, et nocte Fregellis lucem
 obortam; et bos in agro Romano locutus et ara Neptuni 4
 multo manasse sudore in circo Flaminio dicebantur; et ædes
 Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ. Prodigia consules 5
 hostiis maioribus procurare iussi et supplicationem unum
 diem habere; ea ex senatus consulto facta. Plus omnibus 6
 aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos
 hominum ignis in æde Vestæ extinctus, cæsaque flagro est
 Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licinii
 pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, ceterum 7

negligentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestæ haberi placuit.

8 Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti a senatu sunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent: deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse; posse sine metu in agris habitari; minime convenire

9 Siciliæ quam Italiæ colendæ maiorem curam esse. Sed res haudquaquam erat populo facilis, liberis cultoribus bello absumptis, et inopia servitorum, et pecore direpto villisque dirutis aut incensis; magna tamen pars auctoritate consulum

10 compulsa in agros remigravit. Moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et iam infrequentes

11 se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex senatus consulto edixerunt, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.

Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.

12 Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse

13 conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen iam grave præda esset, in saltu angusto a Brutiis iaculatoribusque

14 Numidis turbati sunt, ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. Maior tamen tumultus quam pugna fuit, et, præmissa præda, incolumes et legiones in loca culta eva-

15 sere. In Lucanos profecti; ea sine certamine tota gens in dicionem populi Romani rediit.

12 Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque laccessierunt quietum Romani; tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant.

2 Ac nescio an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit,

3 quippe qui, quum [et] in hostium terra per annos tredecim,

tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, 4 alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent, ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus ducem seditio exstiterit, quum et 5 pecunia sæpe in stipendium et commeatus in hostium agro deesset, quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis 6 vero exercitum *cum* duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? Nam ad cetera id quoque acces- 7 serat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat; tum magnam partem iuventutis abstractam a 8 cultu agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi; nec ab domo quic- 9 quam mittebatur, de Hispania *retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent.*

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, 10 quadam longè disparem habebant; eandem, quod prælio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant, disparem autem, quod Hispania 11 non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumque ingeniis. Itaque 12 ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Has- 13 drubal Gisgonis, maximus *clarissimusque* eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus rebellandi spe, adiuvante Magone Hamilcaris filio dilectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, quattuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme 14 inter auctores convenit; peditum septuaginta millia quidam

15 adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes
 duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conside-
 13 runt. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus
 perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se fore parem
 multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur
 2 barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium po-
 nendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri
 3 patruoque, magnum momentum facerent, præmisso Silano ad
 Culcham, duodeviginti oppidis regnantem, ut equites peditesque
 ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat,
 4 acciperet, ipse ab Tarracone profectus protinus ab sociis, qui
 accolunt viam, modica contrahendo auxilia Castulonem per-
 5 venit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et
quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem progressus omni
 exercitu civium, sociorum, *peditum* equitumque quinque et
 6 quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa
 cum omni equitatu aggressi sunt, turbassentque munientes, ni
 abditis post tumultum opportune ad id positum ab Scipione
 7 equites improviso in effusos incurrissent. Ei promptissimum
 quemque et proxime vallum atque in ipsos munitores primum
 invectum vixdum prælio inito fuderunt; cum ceteris, qui sub
 signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambi-
 8 gua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ
 cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arma capere
 iussi plures et integri fessis *instarent*, magnamque iam agmen
 armatorum a castris in prælium rueret, terga haud dubie
 9 vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil
 propter pavorem festinationemve confusis ordinibus; dein,
 postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque sustineri
 impetus poterat, nihil iam ordinum memores passim, qua
 10 cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam
 eo prælio aliquantum Romanis aucti et deminuti hostibus
 animi erant, tamen aliquot insequentes dies ab excursionibus
 equitum levisque armaturæ cessatum non est.

14 Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt,

prior Hasdrubal in aciem copias eduxit, deinde et Romani processere; sed utraque acies pro vallo stetit instructa, et 2 quum ab neutris pugna coëpta esset, iam die ad occasum inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper 3 Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat; ab neutra parte procursum telumve missum aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc 4 Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant (erant autem utrisque Hispani); pro cornibus ante Punicam aciem elephantum castellorum procul speciem præbebant. Iam hoc in utrisque 5 castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturus; medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio 6 ubi hæc obstinate credi animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseractem 7 vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi 8 armatura in stationes Punicas inmisit; inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam 9 suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum 10 excitatus ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egreditur, 11 nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum 12 tum iam diu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsus, quod prope in vicem fiebat, in aciem peditum tutus receptus erat; sed ubi iam haud plus quingen- 13 tos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Scipio patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam divisamque in partes duas in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ iam 14

pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso
15 gradu incedere iubet; ipse e dextro cornu (ibi namque præ-
erat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu exten-
derent in sinistram partem, quemadmodum se tendentem ad
16 dextram vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius
pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ
17 acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum
cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato
gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis;
18 sinus in medio erat, qua segnius Hispanorum signa incedebant.
19 Et iam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie
hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli coniectum
venissent, neque in cornua, ut adiuverent pugnantes, discurrere
auderent, *ne aperirent* mediam aciem venienti ex adverso
20 hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur; eques levisque
armatura *ac* velites circumductis alis in latera incurrebant;
cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera
15 acie; et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat,
tum quod turba Balarium tironumque Hispanorum Romano
2 Latinoque militi obiecta erat. Et procedente iam *die vires*
deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino
tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim
3 in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut
sera pugna esset; nam ab septima demum hora peditum
4 signa cornibus incucurrerunt; ad medias acies aliquanto serius
pervenit pugna, ut prius æstus a meridiano sole laborque
standi sub armis et simul fames sitisque corpora afficerent,
5 quam manus cum hoste consererent. Ita steterunt sentis
innixi. Iam super cetera elephantum etiam, tumultuoso genere
pugnæ equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e
6 cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur cor-
poribus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes,
7 haud secus quam si imperio ducis cederent integra acie. Sed
quum eo ipso acrius, ubi inclinatum sensere rem, victores se
8 undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset, quan-

quam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans, tamen, vincente metu verecundiam, quum proximus 9 quisque hostem cederet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo constituere signa in radi- 10 cibus collium ac revocare in ordines militem cœperant, cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde, ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat; 11 cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Car- 12 thaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus 13 et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnantur hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri; sed transitio sociorum, 14 fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attene, regulo Turdetanorum, factum est; is cum magna 15 popularium manu transfugit; inde duo munita oppida cum præidiis tradita a præfectis Romano; et ne latius, inclinatis 16 semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet.

Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt 16 profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri iubet; adeoque 2 citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint; ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætım fluvium, ut transeuntes aggredierentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum 3 flectit; et iam inde fugientium modo effusi abibant; itaque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques 4 levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo fatigabat morabaturque, et quum ad crebros tumultus signa 5

- consisterent, et nunc equestria, nunc cum velutibus auxiliisque
6 peditum proelia consererent, supervenerunt legiones. Inde
non iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse
dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme
7 semerminum evasit; ceteri cæsi captique. Castra tumultuaria
raptim Pœni tumulto editissimo communiverunt, atque inde,
quum hostis nequicquam subire iniquo adscensu conatus esset,
8 haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo
atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat; itaque transi-
tiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus
accitis (nec procul aberat mare), nocte relicto exercitu Gades
9 perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia
peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem;
10 ipse cum ceteris copiis septuagesimis castris, protinus causis
regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram
meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit.
11 Post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus,
ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet,
12 cum paucis popularibus in Africam traiecit, non tam evidenti
eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post
id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum
13 quidem enim sine probabili causa fecisse. Mago, inde remissus
ab Hasdrubale navibus, Gades petit; ceteri deserti ab ducibus,
pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates
sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.
- 14 Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis
pulsæ Hispania Carthaginenses sunt, quarto decimo anno post
bellum initum, quinto, quam P. Scipio provinciam et exer-
15 citum accepit. Haud multo post Silanus debellatum referens
17 Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis
nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus.
2 Sed quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo
ferrent, unus, qui gesserat, inexplēbilis virtutis veræque laudis,
parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi conce-
3 pisset, receptas Hispanias ducebat. Iam Africam magnamque

Carthaginem et in suum decus uomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendam sibi ratus 4 iam rem conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsuliorum is rex erat. 5 Masæsulii, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ maxime, qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate 6 regi cum Carthaginensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit, 7 Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis autem in Italia adversæ, in Hispania nullæ iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandæ eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum 9 adventum fore, ad Scipionem redit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res erat Africæ, opulentissimus eius terræ rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non 11 aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itinibus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum 12 C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adiuvante vento, in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso 13 tempore Hasdrubal, pulsus Hispania, septem triremibus portum ivectus, ancoris positis terræ applicaret naves, quum conspectæ 14 duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque et naves expedientium, fecerunt. Percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius 15 in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni ancoras molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu 16 audebat. Ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Læ-

- 18 lius egressi ad regem pergunt. Magnificumque id Syphaci
(nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempe-
state duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
2 petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat, et, quoniam
fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset,
contrahere ad colloquium dirimendarum simultatum causa est
3 conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi nullum cum Pœno
odium esse, quod colloquendo finiret, aut de re publica
4 quicquam se cum hoste agere iniussu senatus posse. Illud
magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa
videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas,
5 haud abnuit, cenatumque simul apud regem est; et eodem
etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi,
6 accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad
omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo,
barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam
7 infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Mirabilio-
remque sibi eum virum congresso coram visum præ se ferebat
8 quam bello rebus gestis, nec dubitare, quin Syphax regnumque
eius iam in Romanorum essent potestate; eam artem illi viro
9 ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ
amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse quam,
10 quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrina-
bundum neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem
Romanum, relictæ provincia novæ ditionis, relictis exercitibus,
duabus *navibus*, in Africam traiecissee, in hostilem terram, in
regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem
11 affectantem. Hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc
palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia,
12 sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, fœdere icto cum
Syphace, profectus ex Africa dubiisque et plerumque sævis
in alto iactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum
tennit.
- 19 Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam
civitates propter conscientiam culpæ metu magis quam fide

quietas esse apparebat, quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo, quum pro-2
speris rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerat ad Pœnos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum 3
dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter sævitum foret; tunc, iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ 4
videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit, ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Iliturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ omniaque instructa et parata 5
ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites 6
Scipio orsus est: Ipsos claudendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent. Itaque multo infestioribus animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria 7
certari, ab his perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum 8
necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum iniuriæ duceret. Ab hac cohortatione 9
ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt. Partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non 10
dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum et conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. Et meminerant et admonebant alii alios, supplicium ex 11
se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum sæpe erigeret et affligeret victorem, an postmodo, 12
cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna

- 13 passi exspirarent. Igitur non militaris modo ætas aut viri
tantum, sed feminæ puerique super animi corporisque vires
adsunt, pugnantibus tela ministrant, saxa [in] muros munien-
14 tibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum
fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnium supplicia
et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et cer-
tamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu.
15 Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius
Hispaniæ exercitus ab unius oppidi iuventute sæpe repulsus
16 a muris haud satis decoro prælio trepidaret. Id ubi vidit
Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret
animus et signior miles fieret, sibimet conandum ac partem
periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum,
ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum
17 minatur. Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum
clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sub-
18 latns, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ; et ex altera
parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, deiectisque
propugnatoribus occupantur muri; arx etiam ab ea parte,
qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.
20 Transfugæ Afri, qui tunc inter auxilia Romana erant, et
oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis et
2 Romanis subeuntibus contra, qua adire poterant, conspexerunt
editissimam urbis partem, quæ rupe præalta tegebatur, neque
3 opere ullo munitam et ab defensoribus vacuum. Levium
corporum homines et multa exercitatione perniciem, clavos
secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis
4 poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum
occurrebat, clavos per modica intervalla figentes quum velut
5 gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi
sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. Inde
decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis.
6 Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam
esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem
omnibus, prædæ memor est; trucidant inermes iuxta atque

armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt, 7 quæ incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis extinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam urbem 8 non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquæ tutabantur. Sed adventum 9 Scipionis prævenerat fama cladis Iliturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis, quum sibi 10 quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubelus, propalam 11 deditiois auctor, Himilco Punicis auxiliariis præerat; quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubelus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit; nec tantundem noxæ admissum erat, 12 et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Marcus inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, 21 sub ius dicionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorum 2 spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum quive venalem sanguinem habent; voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. Nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti 3 virtutis ostendendum, alii ipsi professi, se pugnatuuros in gratiam ducis; alios æmulatio et certamen, ut provocarent provocative haud abnuerent, traxit; quidam, quas disceptando 5 controversias finire nequierant aut noluerant, pacti inter se, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri 6 generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua, patruales fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certatuuros professi sunt. Corbis maior 7 erat ætate; Orsue pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis 8 disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo

- dicere cognatis communibus, nec alium deorum hominumve
9 quam Martem se iudicem habituros esse. Robore maior, minor
flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius
imperio subiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie
nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documen-
tumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset.
10 Maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris
superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi
pro copia provinciali et castrensi apparatu.
- 22 Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius,
superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas
opulentas civitates sine certamine in deditionem accepit.
2 Astapa urbs Carthaginiensium semper partis fuerat; neque id
tam dignum ira erat, quam quod extra necessitates belli præ-
3 cipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ
aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos
faceret; sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursions
in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impu-
lerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exci-
4 perent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum
fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum
5 iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam
quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum,
quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, neque spes
mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos
6 fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo
pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum
coniuges ac liberos considerare quum iussissent, ligna exstruunt
7 fascisque virgultorum coniiciunt. Quinquaginta deinde armatis
iuvenibus præcipiunt, ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præ-
sidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora
8 fortunis essent, servarent; si rem inclinam viderent atque
in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes
9 in prælium cernerent, mortem in ipsa pugnâ obituros: illos
se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis,

quæ illo die aut morte honesta aut servitute *infamæ* finienda
esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset;
ferrum ignemque in manibus esse; amicæ ac fideles potius 10
ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent
superbo ludibrio hostes. His adhortationibus execratio dira 11
adiecta, si quem a proposito spes mollitiæ animi flexisset.
Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erum-
punt; neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil 12
minus, quam ne egredi hostes mœnibus auderent, timeri poterat.
Perpaucæ equitum turmæ levisque armatura repente e castris ad
id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis quam 13
compositior ullo ordine pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui
primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ;
pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo
ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque 14
trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in
vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent; dein vetus miles,
adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inse-
quentes suppressit. Conatus paulo post ultro inferre pedem, 15
ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque
suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo
armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in
orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen 23
hostium iratorum ac tum maxime dimicantium *vis et furor*
in armatos pugnantisque edebant; fœdior alia in urbe trucidatio 2
erat, quum turbam feminarum puerorumque imbellem iner-
memque cives sui cæderent, et in succensum rogam semianima
pleraque iniicerent corpora, riveque sanguinis flammam orientem
restringerent; postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati,
cum armis medio incendio se iniccerunt. Iam cædi perpe- 3
tratæ victores Romani supervenerunt. Ac primo conspectu
tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein quum 4
aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens avidi-
tate ingenii humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma
sunt, alii ambusti afflatu vaporis, quum receptus primis, urgente

5 turba, non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro ignique
absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis metu in dedi-
tionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem
reduxit.

6 Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, polli-
centes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset,
7 et imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago
ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, ali-
quantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex
proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat.
8 Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum *expeditis*
cohortibus et Lælius cum septem triremibus, quinquere mi una
est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

24 Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama,
quum ad id quisque, quod audierat, insita hominum libidine
alendi de industria rumores adiiceret aliquid, provinciam
2 omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque,
quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus
rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non
3 exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus,
quia regnum sibi Hispaniæ pulsus inde Carthaginensibus
4 destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popu-
laribus (Lacetani autem erant) et iuventute Celtiberorum
excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Ro-
mani hostiliter depopulati sunt.

5 Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus; octo
ibi millia militum erant, præsidium gentibus, quæ cis Hiberum
6 incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non
tum primum, quum de vita imperatoris *rumores* dubii allati
sunt, sed iam ante licentia ex diutino, ut sit, otio collecta, et
nonnihil, quod in hostico laxius raptis suetis vivere artiores
7 in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti sere-
bantur: Si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos
facere? Si debellatum iam et confecta provincia esset, cur
8 in Italiam non revehi? Flagitatum quoque stipendium proca-

cuius quam ex more et modestia militari erat, et ab custodibus
probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta. et noctu quidam
prædatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu
ac propalam sine comneatu ab signis abibant. Omnia libi- 9
dine ac licentia militum, nihil instituto aut disciplina militiæ
aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. Forma tamen 10
Romanorum castrorum constabat una ea re, quod tribunos
ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque
rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab
eis petebant et in stationes ac vigilias in orbem ibant; et ut 11
vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentum, ultro
sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam 12
reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, et
conari obviam ire et propalam abnuere, furoris eorum se
futuros socios, senserunt. Fugatis itaque e principiis ac post 13
paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios
milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum
omnium consensu imperium est; qui nequaquam tribuniciis 14
contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fascēs secu-
resque, attrectare ausi; neque venit in mentem, suis tergis
suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad
metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita 15
occæcabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non
dubitabant totam Hispaniam arsuram bello; in eo tumultu et 16
sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse; et
turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia
fore, quæ ipsi fecissent. Quum alios subinde recentes nuntios 25
non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque super-
veniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor, tum
primi auctores requiri cœpti; et subtrahente se quoque, ut 2
credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset,
destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine
imperii, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram
potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere 3
primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores afferrent,

- 4 tribuni militum septem, qui^{**1)} ab ipso Scipione sunt. Ad
 quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido
 sermone permittentibus notos, cum quibus congressi erant,
 5 leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in
 principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos
 vidissent, alloquebantur, percontantes magis, quæ causa iræ
 consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes.
- 6 Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, et, quum
 eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum exstitisset, post
 duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua
 virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset,
 Iliturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis recte factis
 7 gratiam qui exsolvat, non esse. Talia quærentes æqua orare,
 seque ea relatuos ad imperatorem, respondebant; lætari, quod
 nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem deum
 benignitate et rem publicam esse gratiæ referendæ.
- 8 Scipionem, bellis assuctum, ad seditionum procellas rudem,
 sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse
 9 puniendo modum excederet. In præsentia, ut cœpisset, leniter
 agi placuit et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus,
 10 stipendii spem propinquam facere; edictum subinde propositum,
 ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu
 11 carptim per partes seu universi mallent. Tranquillam seditionem
 per se languescentem repentina quies rebellantium
 Hispanorum fecit; redierant enim in fines, omisso incepto,
 Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum
 12 est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem
 13 suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui
 habebant præter non tutissimum a malis consiliis receptum,
 ut imperatoris vel iustæ iræ vel non desperandæ clementiæ
 sese committerent: etiam hostibus enim ignovisse, cum quibus
 14 ferro dimicasset; nam seditionem sine vulnere, sine sanguine
 fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci pœna dignam — ut
 ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio
 15 plus fecunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes an

¹⁾ Exciderunt quædam huius formæ: motum sedarent, missi.

universi ad stipendium petendum irent. Inclinauit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium **26**
de iis Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in 2
auctores tantum seditionis (erant autem ii numero haud
plus quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium
supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam
seditio esset. Vicit sententia lenior, ut, unde culpa orta esset, 3
ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis
esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio 4
adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui
Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur.
Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam sedi- 5
tionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum
seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno 6
vultu ac sermone in hospitium invitatos *sopitosque* vino vin-
cirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quum ex obviis 7
auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in
Lacetanos proficisci, non metu *modo* omni, qui tacitus inside-
bat animis, liberavit eos, sed lætitiā ingentem fecit, quod
magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in pote-
state eius essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, 8
exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti 9
sermonibus de industria compositis, lætum opportunumque
adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem
alterius exercitus venissent, corpora curant. Ab tribunis sine 10
ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti
in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta im- 11
pedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci cœpere;
sub incem signa mota, et ad portam retentum agmen custo-
desque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur.
Vocati deinde ad contionem, qui pridie venerant, ferociter in 12
forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri snecclamatio-
nibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit 13
et reducti armati a portis inermi contioni se ab tergo cir-

14 cumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit et, ut postea fate-
bantur, nihil æque eos terruit quam præter spem robur et
colos imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque,
15 qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus
paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores
27 seditionis et parata omnia esse. Tum silentio per præconem
facto ita cœpit:

„Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum
2 meum alloquerer, credidi, non quo verba unquam potius
quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris
3 habitus assueram militaribus ingeniis; ad vos quemadmodum
loquar, nec consilium nec oratio suppeditat, quos ne quo
4 nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria
vestra descistis. An milites? qui imperium auspiciumque
abnnistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? Corpora,
ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia,
5 animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilorgetes
ac Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? Et illi tamen
Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces
furoris secuti sunt; vos auspicium et imperium ad Umbrum
6 Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes
fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem
atque amentiam esse, libenter credam negantibus; nec enim
ea sunt commissa, quæ, vulgata in omnem exercitum, sine
7 piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea tanquam vul-
nera attingo; sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.
8 Equidem, pulsus Hispania Carthaginiensibus, nullos homines
credebam esse, ubi vita *invisa* esset mea; sic me non solum
9 adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes; in
castris en meis (quantum opinio fefellit!) fama mortis
10 meæ non accepta solum, sed etiam expectata est. Verum quid
ego vulgari facinus per omnes velim? Equidem, si totum
exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim
ante oculos vestros morerer, nec me vita iuvaret *invisa* civibus
11 et militibus meis. Sed multitudo omnis sicut natura maris

per se immobilis est; ut venti et auræ cient, ita aut tranquillum aut procellæ in vobis sunt; et causa atque origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis; qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentię progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militię disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo; temere potius 13 quam avide credideritis; is denique ego sim, cuius imperii tædere exercitum minime mirandum sit; patria quid de vobis mernerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum iniperium 14 ablatum ab tribnnis snffragio populi creatis ad homines privatos detulistis, quum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fascēs imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis? In prætorio tetenderunt Albius et Atrius; classicum apud eos 15 cecinit; signum ab iis petatum est; sederunt in tribunali P. Scipionis; lictor apparuit; summoto incesserunt; fascēs cum securibus prælati sunt. Lapides plucere et fulmina iaci de 16 cælo et insuetos fetus animalia edere, vos portenta esse putatis; hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus sint, expiari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus 28 rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in 2 præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit, propter quod 3 facinus tota legio, millia hominum quattuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum 4 semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum 5 Mandonio et Indibili consilia communicastis et arma consociaturi

- 6 fuistis. Illi, sicut Campani Capnam Tuscis veteribus cultori-
bus adeptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium
habitori perpetuam sedem erant, nec populum *Romanum* nec
7 socios populi Romani ultro lacesituri bello; Sucronemne vos
domicilium habituri eratis? Ubi si vos decedens confecta
provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem
implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberos-
8 que vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ
meique, eieceritis ex animis vestris; viam consilii scelerati,
9 sed non ad ultimum dementis exsequi volo; mene vivo
et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem
cepi, cum quo quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi,
expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam
Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam pro-
10 vinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo
nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam a
11 vobis violatus sim; quid? si ego morerer, mecum expiratura
res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat?
Ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicio
deis auctoribus in æternum conditam huic fragili et mor-
12 tali corpori æqualem esse. *C. Flaminio, L. Emilio, Ti. Semprio,*
L. Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino,
Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus
nno bello absumptis superstes est populus Romanus, eritque
mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus; meo unius
13 *funere elata res publica esset? Vos ipsi hic in Hispania,*
patre et patruo meo duobus imperatoribus interfectis, Septi-
miu Marciu ducem vobis adversus exsultantes recenti
victoria Pœnos delegistis. Et sic loquor, tanquam sine duce
14 *Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem iure, eodem*
imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus
et C. Lælius, legati, vindices maiestatis imperii deessent?
15 *Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an*
causa comparari poterat? Quibus si omnibus superiores
essetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros

ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romanæ imperare
velletis? Quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam **29**
damnatio iniusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad
oppugnandam patriam, impulit; revocavit tamen a publico
parricidio privata pietas; vos qui dolor aut quæ ira incitavit? 2
Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum
satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum, cur ad
Hergetes descisceretur a populo Romano, cur nihil divinarum
humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis pro- 3
fecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in
vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid credide- 4
rint homines, quid speraverint, quid optaverint; auferat omnia
irrita oblivio, si potest; si non, utcunque silentium tegat.
Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem 5
meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse quam dicta
mea? Et me ea, quæ fecistis, *pati æquum censetis*; vos ne
dici quidem omnia æquo animo fertis? Sed ne ea quidem 6
ipsa ultra exprobrantur. Utinam tam facile vos obliviscami-
mini eorum, quam ego obliviscar. Itaque quod ad universos 7
vos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum
habeo; Albius Calenus et Atrius Umber et ceteri nefariæ
seditionis auctores sanguine luent, quod admisérunt. Vobis 8
supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed
lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse; de nullis enim
quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt."

Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul 9
omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exer- 10
citus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta
concrepuit; præconis audita vox citantis nomina damnatorum
in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul omnis 11
apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum virgis-
que cæsi et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui ad-
erant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ,
sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio 12
omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos

militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

30

Per idem tempus ad Bætım fluvium Hanno præfectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor millia iuvenum armavit.

2 Castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.

3 Dum hæc ad Bætım fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. Urbs

4 ca in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per prodicionem recipiendi, ultro, qui eam rem pollicerentur, in castra Romana

venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adher-

5 bali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quinquere mem impositis præmissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico

6 intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quinquere mis, quum Lælius et ipse in quinquere mi portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus in Adherbalem invehitur, quinquere mem satis credens deprensam rapido in freto in

7 adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinquere mem sequeretur

8 an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit; iam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. Æstus quoque arbitrium moderandi

naves ademerat; neque erat navali pugna similis, quippe ubi

9 nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti æstusque totius certaminis potens suis, alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat; et fugientem navem videres, vertice retro intortam, victoribus illatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris,

fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna hæc, 10
quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum
alterius rostri accipiebat; illa, quum transversa obiiceretur
hosti, repente torta in proram circumagebatur. Quum inter 11
triremes fortuna regente anceps prælium misceretur, quinque-
remis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum
ordinibus scindentibus vertices quum facilius regeretur, duas
triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius
remos deterisit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, 12
ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam
transmisisset.

Lælius victor Carteiam revector, auditis, quæ acta Ga- 31
dibus erant, patefactam prodicionem coniuratosque missos
Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nuntiis 2
ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo
ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente
Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad 3
quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra
marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam, audita rebellione
Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus nuntios Car-
thaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem civilem in 4
castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis
extollentes hortentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum
a patribus imperium Hispaniæ repeti posset.

Mandonius et Indibilis in fines regressi paulisper, dum, 5
quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt,
si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque
ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam 6
quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad
arma popularibus contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, 7
in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habue-
rant, cum viginti millibus *peditum*, equitum *duobus millibus*
et quingentis transcenderunt. Scipio, quum fide solvendi pariter 32
omnibus noxiis innoxiiisque stipendii, tum vultu ac sermone
in omnes placato facile reconciliatis militum animis, prius- 2

quam castra ab Carthagine moveret, contione advocata, multis
3 verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequa-
quam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id
4 scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud
secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis
triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu impru-
dentiam seu noxam; nunc læto et erecto animo ad cædem
5 Ilergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terra
nec ulla secum societate iunctos esse; eam, quæ sola fuerit,
6 fidei atque amicitiae, ipsos per scelus rupisse. In exercitu
suo se, præterquam quod omnes cives aut socios Latinique
nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles,
qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani
nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut
7 a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque
omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum trium-
phum deducere velit, quos consulatum petenti, velut si om-
8 nium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad
expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum
suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule
sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam
cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam esse quam
9 Ilergetum; quippe illic et ducem Carthaginiensem et quan-
tumcunque Punicum præsidium esse, hic latrones latronumque
duces esse, quibus ut ad populandos finitimorum agros tectaque
urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis
collatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam armis
10 fretos pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde peri-
culum aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam
11 provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse, sed primum,
ne impunita tam scelerata defectio esset, deinde, ne quis in
provincia simul virtute tanta et felicitate perdomita relictus
12 hostis dici posset. Proinde deis bene iuvantibus sequerentur,
non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste

certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.

Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem 33
posterum iubet, profectusque decimis castris pervenit ad Hi-
berum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu
hostium posuit castra. Campus ante, montibus circa sæptus, 2
erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque
ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum
iussisset, velites subsidio misit, a quibus ubi per procura- 3
tionem commissa pugna esset, Lælinm cum equitatu impetum
ex occulto facere iubet. Mons opportune prominens equitum 4
insidias texit, nec nlla mora pugnae facta est. Hispani in
conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos
incurrere. Primo missilibus territavere; deinde, missis levibus 5
telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant,
gladios nudant, et collato *pede res cæpta geri est; ancepsque*
pedestre certamen erat, nisi eqnites supervenissent. Neque 6
ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti
etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque inter-
cluderent, obiecerunt, maiorque cædes fuit, quam quantam
edere levia per excursionses prælia solent. Ira magis accensa 7
adverso prælio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque
ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem proces-
sere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum 8
est, vallis; duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in
aciem descendit; quod reliquum peditum erat, obliquo con-
stituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et 9
quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi
futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium
acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo
etiam consilio adiecit animum; equitem nec se posse 10
circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem
cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, 11
ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites
segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam;

- 12 ipse omnia signa peditum in hostes vertit; quattuor cohortes
in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat.
- 13 Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret
ab conspectu transeuntium per colles equitum; neque ante
circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab
- 14 tergo accepere. Ita duo praelia erant; duae peditum acies,
duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex genere
- 15 utroque praelium angustiae non patiebantur, pugnabant. Hispanorum
quum neque pedes equiti nec eques pediti auxilio
esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur,
eques circumventus nec peditem a fronte (iam enim stratae pedestres
copiae erant) nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, quum diu in orbem
sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam
peditum equitumve
- 16 superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quae in
colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnae
capessendam steterat, et locum et tempus ad fugiendum
- 17 habuit. Inter eos et reguli ipsi fugerunt, priusquam tota
- 34 circumveniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem
die Hispanorum, praeter ceteram praedam, cum tribus ferme
2 millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti
eo praelio ceciderunt; vulnerata amplius tria millia hominum.
Minus cruenta victoria fuisset, si patientiore campo et ad fugam
capessendam facili foret pugnatum.
- 3 Indibilis, abiectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis
rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium
- 4 fratrem ad eum mittit; qui advolutus genibus fatalem rabiem
temporis eius accusat, quum velut contagione quadam pestifera
non llergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Ro-
- 5 mana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum
popularium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant
spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum, aut servati bis uni
debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant.
- 6 Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta
clementia eius; nunc contra nullam in causa, omnem in

misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat 7
 Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus iungeretur
 amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti,
 quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti,
 arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio 8
 multis invecus in præsentem Mandonium absentemque Indi-
 bilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio
 ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum 9
 (quippe ea pignera timentium rebellionem esse) *se* liberos iis,
 arma relinquere, solutos animos; neque *se* in obsides innoxios,
 sed in ipsos, si defecerint, sæviturum, nec *ab* inermi, sed 10
 armato hoste pœnas *expetiturum*. *Utramque fortunam* expertis
 permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos
 mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo im- 11
 perata, ex qua stipendium militi præstari posset. Ipse, Mar- 12
 cio in ulteriorem Hispaniam præmisso, paucos moratus dies,
 dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expe-
 ditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur.

Inchoata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de 35
 causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi
 Scipione volebat atque eius dextra fidem sancire; ea tum
 itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa 2
 quum Gadibus esset, certior, adventare eum, a Marcio factus,
 causando, corrumpi equos inclusos in insula penuriamque
 omnium rerum et facere ceteris et ipsos sentire, ad hoc
 equitem marcescere desidia, *Magonem* perpulit, ut *se* traicere 3
 in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros
 pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit 4
 ad tempus locumque colloquio statuendum. Duos pro obsi-
 dibus retineri ab Scipione iubet; remisso tertio, qui, quo iussus
 erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt.
 Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admi- 5
 ratio viri, substitueratque animo speciem quoque corporis
 amplam ac magnificam; ceterum maior præsentis veneratio 6
 cepit, et præterquam quod suapte natura multa maiestas

inerat, adornabat promissa cæsaries habitusque corporis non
 cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio
 7 virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut reno-
 8 vatus flos iuventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu
 Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore
 affirmat eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam
 9 deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi
 populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus exter-
 10 nus magis enixe adiuverit rem Romanam. Id se, etiamsi
 iam pridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque
 ignota terra, potuisse; in qua autem genitus educatusque in
 11 spem paterni regni esset, facile præstaturum. Si quidem
 eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant, satis
 12 sperare, perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio
 vidit audivitque, quum caput rerum in omni hostium equitatu
 Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi præ
 se ferret. Fide data acceptaque profectus retro Tarraconem
 13 est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecis-
 se in continentem videretur, populatus proximos agros Gades
 rediit.

36

Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem
 seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius
 sustulerant, paranti traicere in Africam nuntiatum ab Car-
 thagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet,
 2 in Italiam traiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum,
 quanta maxima posset, iuventute coniungeret se Hannibali
 neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum
 3 sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni ad-
 vecta est, et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non
 ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim
 omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre.
 4 Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Cartha-
 gine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatur
 5 agros; inde ad urbem classem appulit. Ibi quum interdiu
 milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem

eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec
 præsidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidano-
 rum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum 6
 nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque
 fugam et hostium adventum attulerant, et visa interdiu classis 7
 erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat;
 itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare
 versam continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites 8
 navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt,
 patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt, turba- 9
 tosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum
 aversos usque ad litus cum multa cæde persequuntur; nec, 10
 nisi naves litori appulsæ trepidos acceperant, superfuisset
 fugæ aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum 11
 navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, tra-
 hunt scalas orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset,
 præcidiunt; multique annantes navibus, incerto præ tenebris, 12
 quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die 13
 quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset,
 ad octingentos homines cæsi inter murum litusque et ad duo
 millia armorum inventa.

Mago quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios 37
 (haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsa, mit-
 tendis legatis querendoque, quod portæ sibi socio atque
 amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu 2
 factum, infestæ ob directa quædam ab conscendentibus naves
 militibus, ad colloquium sufetes eorum, qui summus Pœnis
 est magistratus, cum quæstore elicit, laceratosque verberibus
 cruci affigi iussit; inde navibus ad Pityusam insulam centum 3
 millia ferme a continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit.
 Itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus 4
 modo benigne præbiti, sed in supplementum classis iuventus
 armaque data; quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas
 (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares 5
 insulæ, maior altera atque opulentior armis virisque; et por-

tum habet, ubi commodè hibernaturum se (et iam extremum
 6 autumni erat) credebat. Ceterum haud secus, quam si Ro-
 mani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est.
 Fundis'nt nunc plurimum, ita tum solo eo telo utebantur,
 nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum
 7 inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque tanta vis lapi-
 dum creberrimæ grandinis modo in propinquaute iam terræ
 classem effusa est, ut intrare portum non ausi averterent in
 8 altum naves. In minorem inde Balarium insulam traiecerunt,
 9 fertilem agro, viris, armis haud æque validam. Itaque egressi
 navibus super portum loco munito *locant* castra; ac sine
 certamine nrbe agroque potiti, duobus millibus auxilium
 inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves
 10 subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani
 Romanis deduntur.

38 Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta.
 Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem
 2 navibus Romam rediit, et senatu extra nrbe dato in æde
 Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quoties
 signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset,
 3 quas gentes in dicionem populi Romani rede-gisset; adversus
 quattuor se imperatores, quattuor victores exercitus in Hi-
 spaniam isse; neminem Carthaginensem in iis terris reliquisse.
 4 Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes quam
 petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse,
 5 qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso,
 nrbe est ingressus, argenteque præ se in ærarium tulit
 decem quattuor millia *pondo* trecenta quadraginta duo et signati
 6 argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus
 habuit L. Veturius Philo, centuriæque omnes ingenti favore
 P. Scipionem consulem dixerunt; collega additur ei P. Lici-
 7 nius Crassus, pontifex maximus. Ceterum comitia maiore
 quam nlla per id bellum celebrata frequentia proditum me-
 8 moriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed
 etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum

frequentes et in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret; spondebantque 9 animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum, atque, uti Hispania 10 omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsorum esse; Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoriam inde comitia habita. Creati duo, qui 11 tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius, Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et 12 P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ con- A. u. c. 549.
sulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, conce- A. Ch. 205.
dente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat, Bruttii Crasso. Tum prætoriam provinciæ in 13 sortem coniectæ. Urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. Ibi referente P. Scipione 14 senatus consultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in 39 senatum introduxit. Ex eis maximus natu: „Etsi nihil ultra malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus, tamen ea vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladum nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis; 2 susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et populum Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum 3 et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam velut ad colligendas reliquias naufragii nostri misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, 4 nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Iam omnium primum oppi- 5 dum nobis restituerunt; per omnem Hispaniam cives nostros

venundatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortuna haberemus, P. et Cn. Cornelii, imperatores vestri, luctuosius nobis [quoque] quam vobis perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus et alterum excidium patriæ videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos, veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant, exstingui posse; quum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram; qui quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, *sed* (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal; vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non [tam] fructu iucundius est quam ultione. Ob hæc, quibus maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit; simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non Hiberno amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit Oceanus, domitam armis habeatis, Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Iovi optimo maximo, præsidi Capitoliinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quaesumus, utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda, tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis.“ Senatus legatis Saguntinis respondit, et

dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servatæ documentum omnibus gentibus fore; suos imperatores recte et 18 ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri; donum permittere ut in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque 19 legatis præberi iussa et muneris dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde ceteræ *in senatum introductæ* auditæ- 20 que; et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, 21 Italiam spectatum irent, duces dati litteræque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de re publica, 22 de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Sci- 40
pioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter 2 id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transporteret, et acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus patrum quum placeret et ceteri per metum aut ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: „Scio 3 multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tanquam de integra re de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum certa iam 4 provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse nec populus iussit. Deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de 5 re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet, non senatorem, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista 6 festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem esse, unus, insitæ ingenio meo cunctationis, quam 7 metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum ne pæniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu

8 consilia semper visa, mea usu meliora; alterius, obtreactionis
atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi
9 consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores
mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque
gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium
eius sim quam desiderium, ætas saltem liberet. Quæ enim
mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo
10 æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus et
in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in
senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me
magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat,
11 imperium mecum æquaretur; rebus quam verbis assequi malui,
ut, qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox con-
12 fessione me sibi præferret; nedum ego perfunctus honoribus
certamina mihi atque æmulationem cum adolescente floren-
13 tissimo proponam; videlicet ut mihi, iam vivendo, non solum
rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia
decernatur. Cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque
14 moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a
41 vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud
te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me
ipso nunquam pluris famam hominum quam rem publicam
fecerim, ne tuam quidem gloriam *bono publico præponam*.
2 Quanquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset,
ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia reti-
neret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam
3 gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal
hostis incolumi exercitu quartum decimum annum Italiam
obsideat, pænitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum,
qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul
Italia expuleris et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici
4 perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? Nisi
aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus aut illud bellum
huic, aut victoria illa major clariorque quam hæc (modo
5 contingat, ut te consule vincamus) futura est. A Drepanis

ant Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia expul-
sisse Pœnos atque Hannibalem malis? Ne tu quidem, etsi magis 6
partam quam speratam gloriam amplectaris, Hispania potius
quam Italia bello liberata gloriatu fueris. Nondum is est 7
Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contemp-
sisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accin- 8
geris nec per istos circuitus, ut, quum in Africam traieceris,
secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto
hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendens, egregiam
istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura 9
prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax
ante in Italia quam bellum in Africa sit, et nobis prius decedat
timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu 10
auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem
expugna; si alterutra victoria novis consulibus relinquenda
est, prior quum maior clariorque, tum causa etiam insequentis
fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod et in Italia et 11
in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest,
præterquam quod, unde classes tueamur, unde comæatibus 12
sufficiamus præbendis, nihil reliqui est, quid? periculi tandem
quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes dei omen 13
avertant et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ accide-
runt, accidere possunt) victor Hannibal ire ad urbem
perget, tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium
a Capua, arcessemus? Quid, quod in Africa quoque Mars 14
communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque intra
triginta dies cum exercitibus cæsi documento sint, ubi per 15
aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis amplis-
simum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque
familie fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque 16
temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus
suis exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, 17
prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro
ac nobili iuvene, magna classe in Siciliam transmissa, nna pugna

- navali florentem rem publicam suam in perpetuum affligerunt.
- 42 Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento 2 sint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, 3 ludus et iocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti; expositos milites per tuta omnia ad socios et amicos populi Romani 4 Tarraconem duxisti; ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana; circa Hiberum exercitus patris patruique tui, post 5 amissos imperatores ferociore ex calamitate ipsa, et dux tumultuarius quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum 6 socios defendente; cetera neque elevo neque detrecto; nullo tamen modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex 7 amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi; quacun- que circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? Satis sit, semel creditum; non semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat.
- 8 Non hostes patrem patruumque tuum armis prius quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt; nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Man- 9 donio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se quam Carthaginienses malunt potentes in Africa esse, 10 Carthaginienses quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter se et omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium con- 11 current. Aliter eidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt, aliter mœnia patriæ, templa deum, aras et focos

defendent, quum euntes in prælium pavida prosequetur coniux
et parvi liberi occurrabunt. Quid porro, si satis confisi Car- 12
thaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus
suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam
viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa
miserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa 13
iam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hanni-
bali se coniungere iusserint? Nempe in eodem terrore erimus, 14
in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit,
quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam
exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti.
Victum a te dices; eo quidem minus vellem, et id tua, non 15
rei publicæ soluin causa, iter datum victo in Italiam esse.
Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani
imperio evenere, tuo consilio assignare, adversa casibus
incertis belli et fortunæ delegare; quo melior fortiorque es, 16
eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia
retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hanni-
bal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui
præ te feras, eam tibi causam *traiciendi in Africam* esse, ut
Hannibalem eo trahas. Sive *hic* igitur sive illic, cum Hanni- 17
bale est tibi futura res. Utrum tandem ergo firmior eris
in Africa solus an hic, tuo collegæque tui exercitu coniuncto?
Ne Claudius quidem et Lívius consules tam recenti exemplo,
quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem 18
utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu
poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota
sociæ *Africa* potentioris armis virisque faciet? Quod istud 19
consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores
copiæ sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exer-
citibus adversus unum tot præliis et tam diuturna et gravi
militia fessum pugnandum sit? Quam compar consilium 20
tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus
in Hispaniam, ut Haunibali ab Alpibus descendenti occurreret,
in Italiam ex provincia rediit; tu, quum Hannibal in Italia

sit, relinquere Italiam paras, non quia rei publicæ id utile,
21 sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut quum,
provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatus consulto
duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam
et maiestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur,
22 commisisti. Ego P. Cornelium rei publicæ nobisque, non sibi
ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad cu-
stodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio
more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiciant."

43

Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate
et inveterata prudentiæ fama *quum* magnam partem senatus,
et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis quam
2 animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus
fertur: „Et ipse Q. Fabius principio orationis, patres con-
scripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem
3 suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim tantum
virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei,
4 haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam
rerum gestarum extulit verbis ad extinguendum invidiæ
crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne
mecum æmuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros
excellat, *quo me* quoque niti non dissimulo, me sibi æquari
5 nolit. Sic senem se perfunctumque et me iufra ætatem filii
etiam sui posuit, tanquam non longius, quam quantum vitæ
humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque
6 pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo
cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præ-
sentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris comparent.
7 Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non asse-
qui solum velle, sed (*bona venia* tua dixerim), si possim,
8 etiam exsuperare. Illud neu tibi in me neu mihi in minori-
bus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem
evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus,
sed rei publicæ et pæne omnis generis humani detrimentum

sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in 9
Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicæ
et exercitus vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente 10
cura de me exorta? Quum pater patruusque meus interfecti,
quum duo exercitus eorum prope occisione occisi essent, quum
amissæ Hispaniæ, quum quattuor exercitus Pœnorum quat-
tuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus 11
ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo
profiteri ausus esset, quum mihi quattuor et viginti annos
nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum 12
nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris
patruique recentem cladem commemorabat? Utrum maior
aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in
Hispania erat? An maiores nunc sunt exercitus in Africa et 13
duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt?
an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc
est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa 14
bellum geri aptius est? Facile est *post* fusos fugatosque
quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu
subactas in dicionem, post perdomita omnia usque ad Ocea- 15
num, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam
Hispaniam ita, ut vestigium belli nullum reliquum sit, elevare
meas res gestas, tam hercule, quam, si victor ex Africa 16
redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei causa, ut
terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum 17
esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium cap-
tum in Africa commemorat, tanquam M. Atilius primo accessu
ad Africam offenderit, neque recordatur, illi ipsi tam infelici
imperatorī patuisse tamen portus Africæ, et res egregias
primo anno gessisse et, quantum ad Carthaginienses duces
attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me 18
isto tu exemplo terrueris. Si hoc bello, non priore, si nuper
et non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui
ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus occisis
in Hispaniam traicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæ- 19

monium Carthagini quam me patriæ meæ sinerem natum esse, cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod posset in hominis
20 unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam omisso domi bello trans-
21 gressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam
44 avertisse eo bellum, unde venerat, refers? Sed quid ultro metum inferre hosti et, ab se remoto periculo, alium iu discrimen adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere
2 opus est? Multum interest, alienos populere fines an tuos uri, excindi videas; plus animi est inferenti periculum quam
3 propulsi. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror; bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias.
4 Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia ad se deficerent *populi* post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis,
5 gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus; Carthaginensi nihil civilis roboris est; mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia.
6 Hic modo nihil moræ sit; una et truciessis me audietis, et ardere bello Africam, emolientem hinc Hannibalem, et consideri Carthaginem. Lætiores et frequentiores ex Africa ex-
7 spectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subiicit fortuna populi Romani, di fœderis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei
8 ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. Id est viri et ducis, non deesse fortunæ præbenti se et oblata casu flectere
9 ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Carthago *potius* præ-
10 mium victoriæ erit quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum iu Africa,

dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detri-
menti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota volitaret
Italia Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contume- 11
liosum sit, concusso iam et pæne fracto Hannibale, negare
posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, præstare,
qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam
longinquæ provinciæ non venit. Si hercules nihilo maturius 12
hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad
dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque
externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed
ad inferenda etiam Africæ arma videri nobis animum esse,
nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem 13
ducem Romanorum audere, et priore Punico bello tum, quum
de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque
et classibus oppugnatam, nunc, *quum* de Italia certetur, Afri-
cam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu 14
Italia; uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana 15
potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum
hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui
belli sedes; illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio
sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quattuordecim
annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rem publicam pertinent 16
et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur,
dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, 17
si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania
elevavit, sic ego contra gloriam eius eludere et meam verbis
extollere velim. Neutrum faciam, patres conscripti, et, si 18
nulla alia re, modestia certe et temperando linguæ adolescens
senem vicero. Ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione,
quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile con-
tentus essem.“

Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum 45
erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa
sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. 2
Fulvius, qui consul quater fuerat, postulavit a consulo, ut

- palam in senatu diceret, permetteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an
3 ad populum laturus. Quum Scipio respondisset, se, quod e
4 re publica esset, facturum, tum Fulvius: „Non ego ignarus, quid responsurus facturusive esses, quæsiui, quippe quum præ te feras, tentare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam
5 rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo“ inquit, „ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul,
6 auxilio sitis.“ Inde altercatio orta, quum consul negaret æquum esse, tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco
7 rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt: „Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere,
8 auxilio erimus.“ Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset; permissumque, ut in
9 Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem *mallet ex duobus, qui ibi essent.* L. Veturius et Q. Cæcilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiiis duabus
10 legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris, præter *quibus* consules prætoresque exercitibus provinciisque
11 præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorti evenit, ut cum consule in Bruttiiis adversus Hannibalem bellum gereret.
- 12 Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. Tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliiorum ex mille pondo argenti facta.

Scipio quum, ut dilectum haberet, neque impetrasset neque 13
 magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret,
 tenuit et, quia impensæ negaverat rei publicæ futuram clas- 14
 sem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves,
 acciperet. Etruriæ primum populi pro suis quisque faculta-
 tibus consulem adiuturos polliciti, Cærites frumentum sociis 15
 navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum,
 Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium
 et frumentum, Arretini tria millia scutorum, galeas totidem, 16
 pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari
 cuiusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, 17
 alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus
 esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum
 decurionibus remigibusque collaturos; Perusini, Clusini, Ru- 18
 sellani abietes in fabricandas naves et frumenti magnum
 numerum; abiete ex publicis silvis est usus. Umbræ populi 19
 et præter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque
 omnis ager milites polliciti. Marsi, Peligni Marrucinique multi
 voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo 20
 fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum
 hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinque- 21
 remes, decem quadriremes, quum essent positæ, ipse ita institit
 operi, ut die quadagesimo quinto, quam ex silvis detracta
 materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ
 sint. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, 46
 voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Lici- 2
 nius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex iis
 eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, 3
 quibus præfuisset *legionibus*, iis præesset, facilius cum assuetis im-
 perio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores diversi in pro-
 vincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani 4
 regionem a fossa Græca ad mare versam vendere quæstores iussi,
 indicio quoque permissio, qui ager civis Campani fuisset, uti is pub- 5

- licus populi Romani esset; indici præmium constitutum, quantæ
6 pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio
prætori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique
ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animad-
verteretque in eos, qui alibi habitarent.
- 7 Eadem æstate Mago Hamilcaris filius ex minore Balia-
rinum insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita,
in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis
8 duodecim millia peditum, duo ferme equitum traiecit, Genn-
amque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino
adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos
9 ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum
ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis
10 montanis. Igitur Pœnus, Savone, oppido Alpino, præda
deposita et decem longis navibus in statione ad præsidium
relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam
11 oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse, societate
cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos
instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam
12 nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea res litteris
cognita Sp. Lucretii, ne frustra Hasdrubale cum exercitu de-
leto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum, duce
tantum mutato, oriretur, curam ingentem accendit patribus.
- 13 Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exer-
citum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio præ-
tori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse,
urbanas legiones, imperio, cui videretur, dato, ex urbe
duci iuberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones
duxit.
- 14 Eisdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad octoginta
circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat,
captæ; captas eas Cælius frumento misso ad Hannibalem comme-
atque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque
15 montanorum captivos Carthaginem portantes tradit. In Brut-

tiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia
incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Puni-
cum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter 16
Iunonis Laciniae templum æstatem Hannibal egit, ibique aram
condidit dedicavitque cum ingenti rerum gestarum titulo,
Punicis Græcisque litteris insculpto.

LIBER XXIX.

Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordina-
 2 vit centuriavitque. Ex iis trecentos iuvenes, florentes ætate
 et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem
 3 ad usum neque centuriati neque armati servarentur. Tum
 ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere et fortuna
 trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit,
 diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati ades-
 4 sent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique
 multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque
 ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat.
 5 Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostende-
 runt. Tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam equites
 Siculorum tanquam gravem et duram horrere eam militiam;
 6 si qui ita animati essent, malle eos iam tum fateri,
 quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei
 publicæ esse; expromerent, quid sentirent; cum bona venia
 7 se auditurum. Ubi ex iis unus ausus est dicere, se prorsus,
 8 si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare, tum Scipio
 ei: „Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti,
 vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera
 instrumenta militiæ tradas et tecum hinc extemplo domum
 9 ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.“ Læto

condicionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. Docendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque *11* *præliis rem publicam adiuvisse.*

Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum 12 ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant, quos quum optima disciplina institutos credebat, tum 13 etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum; nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispergit; 14 frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit et cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent.

Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex 15 magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res a 16 quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retineantibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium 17 primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, 18 sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adiuverunt.

Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, con- 19 sciente Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. Eum super- 20 esse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, rebatur: eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse, et postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Præterquam 21 quod nomina tantum ducum in Hispania Romani habeant,

- 22 exercitum quoque inde veterem deductum; trepida omnia ut
inconditam turbam tironum esse. Nunquam talem occasionem
23 liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Car-
thaginiensibus aut Romanis, nec in vicem his aut illis, sed
24 interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginien-
ses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab
omni imperio externo soluta in perpetuum Hispania in patrios
25 rediret mores ritusque. Hæc aliaque dicendo non populares
modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat et
26 alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos
dies triginta millia peditum, quattuor ferme equitum in Sede-
2 tanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. Romani quo-
que imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne
2 glisceret prima negligendo bellum, iunctis *et* ipsi exercitibus,
per agrum Ausetanum, hostico tanquam pacato clementer
ductis militibus, ad sedem hostium pervenere et trium millium
3 spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per
legatos nequicquam tentatum, ut discederetur ab armis; dein
quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus
Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu,
equestre prælium fuit, haud sane memorando in partem ullam
4 eventum. Sole oriente postero die armati instructique omnes
mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere.
5 Medii Ausetani erant; cornua dextrum Ilergetes, lævum
ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam
aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum,
6 ubi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum
quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter
7 legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum
Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in
8 dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser.
Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in
9 hostium acie vias permittere equos iubeat. Ipse, cœpta parum
prosperè pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duo-
decimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata

erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem
firmamentum ducit, postquam æquata ibi pugna est, ad L. 10
Manlium inter prima signa hortantem ac subsidia, quibus res
postulabat, locis inducentem venit; indicat, tuta ab lævo cornu
esse; iam missum ab se Cornelium [Servium] procella equestri 11
hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani 12
equites in medios invecti hostes simul pedestres acies turba-
runt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos
clauserunt. Itaque omissa pugna equestri ad pedestrem Hi- 13
spani descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium
ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt
signa, hortantur, orant milites, ut perculsos *invadant* neu
restitui aciem patiantur. Non sustinuissent tam infestum 14
impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad
pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi 15
aliquamdiu atrox pugna stetit; tandem, postquam ii, qui circa
regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugna-
bant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta. Plures 16
cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat,
et quia perculsis acriter institerunt Romani; nec ante absces-
sum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Decem tria 17
millia Hispanorum cæsa eo die, mille octingenti ferme capti;
Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in
lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex 18
proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas
quisque civitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in 3
concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus
belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faci-
endam censuere. Quibus culpam in auctorem belli Indibilem 2
ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, con-
ferentibus tradentibusque arma et dedentibus sese responsum
est, in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque 3
belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in
agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum popu-
lorum ducturos. Hæc dicta legatis renuntiataque in concilium. 4

Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad
5 supplicium. Hispaniæ populis reddita pax; stipendium eius
anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque
et togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti.
6 Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra
paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror
7 versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium quum acces-
sisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites
8 sociosque navales duxit. Omnibus pacis modo incuriose
agentibus, magna clades illata; nuntiique trepidi Carthaginem
terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque
imperatorem (et fama fuerat, iam in Siciliam transgressum)
9 advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus
agros popularetur, satis gnari omnia in maius, metu augente,
accipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein mæstitia
10 animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi
exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque
tot hostium exercitibus omnes Italiæ populos aut vi aut volun-
11 tate in deditionem accepissent, ii verso Marte Africæ popu-
lationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam
12 pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Ro-
manam plebem, illis Latium iuventutem præbuisse maiorem
semper frequentioremq; pro tot cæsis exercitibus subolescen-
13 tem; suam plebem imbellem in urbe, imbellem *in agris* esse;
mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei
14 mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium
cum Scipione alienatum, Masinissam aperta defectione infestis-
15 simum hostem. Nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec
Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec coniun-
gere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et fama
4 senescere et viribus. In hæc defenda prolapsos ab recenti
nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum,
2 quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Dilectus
raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda
: Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela,

arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuntius tandem venit, 3 Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes aliosque regulos firmandæ societatis causa cæptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. Missi et 5 ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent; ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque longæ naves, sex millia peditum, octingenti equites et septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret coniungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agitantque. Ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem, Masinissa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is segniter rem agi ab 8 Scipione questus est, quod non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret; 9 se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero 5 die naves præda onustas ab Hipponem solvit, revectusque in Siciliam mandata Scipioni exposuit.

Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem; 3 qui, legatorum auditis verbis, iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et *Ligurum* (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit, et missum 4

- se ad eos vindicandos in libertatem ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia; sed quantis viribus, quanto
5 exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse; satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum; multa millia armanda esse, ut duobus ducibus, *duobus* exercitibus
6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere; sed quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxilii adiutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros; ea ab Gallis desi-
7 deraret, quibus occulte adiuvari posset; Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum
8 æquum esse. Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensum petere ad dilectus habendos. Interim Mago milites Gallos, dimissis clam per agros eorum, mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis
9 populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit, iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat, si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.
- 6 Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulado Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad
2 Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Bruttiiis non societate magis Punica quam suoapte ingenio congruentibus in eum
3 morem; postremo Romani quoque iam contagione quadam rapti gaudentes, quantum per duces licebat, excursions in
4 hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Lo-

crenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Hi cogniti ab Locrensi-
5 crensi-um principibus, qui puls- i ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerant, quum cetera percontantibus, ut mos est, qui diu absunt, quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui 7 simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum 8 ordinem agendæ rei composuissent signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni 9 militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Regio tria millia militum Locros ducere; et Q. Plem-
10 pro- prætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Regio, 10
scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi 11
scalas ad id ipsum factas quum demisissent pluribusque simul locis scandentes acceperant, priusquam clamor oreretur, in vigiles Pœ-
12 norum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita 12
consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur, postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque ad 13
arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et cædi
vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque, velut plena iam hostium arce, territi Pœni, omisso 14
certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se
distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus 15
præmium in medio positam; ex arcibus duabus præliis quo-

16 tidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar
Punico præsidio præerat; arcessentes ex propinquis locis sub-
17 sidia copias angebant. Ipse postremo veniebat Hannibal, nec
sustinuissent Romani, nisi Locrensiū multitudo, exacerbata
superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

7 Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris
2 rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne præsidio
etiam periclitaretur, hand facili inde receptu, et ipse a Messana,
L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu
3 fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Hannibal,
a Buloto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio
præmisso, ut sui luce prima summa vi prælium cum Romanis
ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum
4 tumultum, ab tergo urbem incantam aggredederetur, ubi luce
cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere,
turba locum artum impediturus, voluit, neque scalas, quibus
5 scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis,
quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem osten-
disset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum
scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad
6 visendum, qua maxime parte aggredederetur. Progressus ad
murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat,
territus inde tam periculoso casu receptui canere quum ius-
7 sisset, castra procul ab ictu teli communit. Classis Romana
a Messana Locros aliquot horis die superante accessit;
expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi
8 sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna, et Hanni-
bal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis,
subibat muros, quum repente in eum nihil minus quam tale
9 quicquam timentem patefacta portâ erumpunt Romani. Ad
ducentos, improvidos quum invasissent, occidunt; ceteros
Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nun-
tioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi con-
10 sulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni
iniecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur,

agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, 8 vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incensavit; de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum 2 alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit. Publice nec dare nec eripere se quicquam 3 Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, 4 etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginensibus fuerint. Ipse Pleminio legato præsidioque, quod 5 arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti possent; verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii 7 præfectum, tantum præsidarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritiâ superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris 8 faciunt, prætermisum in oppidanos est ab duce aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritiâ ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit; nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri, præterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, 10 laceratæ naufragiis, nihil in terram integri præter sacram pecuniam deæ, quam asportabant, extulerant, tum quoque alio 11 genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius 9 præerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani 2 domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obvi-

3 forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui quum iussu
tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor,
pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut
suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac
4 tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium,
cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque
indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in
iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit, vocatos-
5 que tribunos nudari ac virgas expediri iubet. Dum spoli-
andis iis (repugnabant enim militumque *fidem* implorabant)
tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex
omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum
6 esset, concurrerunt, et quum violata iam virgis corpora tri-
bunorum vidissent, tum vero in multo impotentiore subito
rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam
humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum
7 in modum mulcatis, faciunt. Tum ipsum ab suis interceptum
et seclusum hostiliter lacerant et prope exsanguem, naso auri-
8 busque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio
post paucos dies Locros hexere advectus, quum causam
Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relic-
toque in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis et
in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Mes-
9 sanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens iræ,
neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam
ratus, nec quemquam æstimare alium eam litem *posse*, nisi
10 *qui atrocitatem* eius patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se
iussit, laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest,
supplicii interfecit, nec satius vivorum pœna insepultos
11 proiecit. Simili crudelitate et in Locrensiū principes est
usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem pro-
12 fectos audivit; et quæ antea per libidinem atque avaritiam
fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia
edere, infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam impe-
ratori esse.

Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii con- 10
sulis litteræ Romam allatæ, se exercitumque suum gravi morbo
affectari, nec sisti potuisse, ni eadem vis mali aut gravior
etiam in hostes ingruisset; itaque, quoniam ipse venire ad 2
comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium
Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum. Exercitum
Q. Cæciliï dimitti e re publica esse; nam neque usum eius 3
nullum in præsentia esse, quum Hannibal iam in hiberna suos
receperit, et tanta incesse in ea castra vis morbi, ut, nisi
mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. Ea
consuli a patribus facienda, ut e re publica fideque sua
duceret, permissa.

Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento 4
carmine in libris Sibyllinis propter crebrius eo anno de cælo
lapidatum inspectis, quandoque hostis alienigena terræ Italiæ 5
bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater
Idæa a Pessinunte Romam advecta foret. Id carmen ab 6
decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati,
qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantibus
ipsis Pythio Apollini læta exta fuisse, et responsum oraculo
editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex spoliis dona
portarent, adesse populo Romano. In eiusdem spei summam 7
conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine
belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo 8
maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriæ
compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam
deæ esset. Nullas dum in Asia socias civitates habebat 11
populus Romanus; tamen memores, Æsculapium quoque ex
Græcia quondam, haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis
populi causa arcessitum, tunc iam cum Attalo rege propter com- 2
mune adversus Philippum bellum cœptam amicitiam esse,
factorum eum, quæ posset, populi Romani causa, legatos ad 3
eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat
ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium,
Ser. Sulpicium Galbam ædiliçium, duos quæstorios, Cn. Tre-

- 4 mellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. Iis quinque
naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent
eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano
5 esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos
quum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod
negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem
6 populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per
Attalum regem compotes eius fore, quod peterent; quum
Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir opti-
7 mus Romæ esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem
venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phry-
giam deduxit, sacrumque iis lapidem, quam matrem deum
esse incolæ dicebant, tradidit ac deportare Romam iussit.
8 Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam
apportari; quærendum virum optimum in civitate esse, qui
eam rite hospitio acciperet.
- 9 Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comi-
tiorum causa dictus exercitusque eius dimissus, magister
10 equitum L. Veturius Philo. Comitia habita per dictatorem.
Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tudi-
11 tanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores
inde creati Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scri-
bonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus peractis dictator
sese magistratu abdicavit.
- 12 Ludi Romani ter, plebei septies instaurati. Curules
erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam pro-
vinciam habebat; absens creatus absens eum honorem gessit.
- 13 Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebei ædiles fue-
runt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Mar-
cellus dedicavit, septimo decimo anno post, quam a patre eius
14 primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et
flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.
- 12 Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Phi-
lippus Ætolos desertos ab Romano, cui uni fidebant, auxilio,
quibus voluit condicionibus ad petendam et paciscendam subegit

pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem 2
eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor inperii
missus Sulpicio cum decem millibus *peditum et mille equitibus*
et triginta quinque rostratis navibus, haud parvum momentum
ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdum pace facta, 3
nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse, Parthinosque
et propinquas gentes alias motas esse ad spem novandi res,
Dimallumque oppugnari. Eo se verterant *Romani ab Ætolorum* 4
auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege
pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus 5
maior *oreretur* in finitimis gentibus, Apolloniam contendit, quo
Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte
copiarum et quindecim navibus in Ætoliam ad visendas res
pacemque, si posset, turbendam. Philippus agros Apolloni- 6
atium vastavit et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ
Romano fecit; quem postquam quietum muros tantummodo
tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, *et* 7
cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem,
si posset, si minus, indutias facere, nihil ultra irritatis novo
certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus 8
tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum volun-
tate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis 9
confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum
P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impe- 10
tratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus),
ut in Epirum transiret. Phœnice urbs *est* Epiri; ibi prius 11
collocutus rex cum Aeropo et Darda et Philippo, Epirotarum
prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit 12
colloquio Amynder, Athamanum rex, et magistratus alii
Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba
fecit et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut
finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sem- 13
pronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et
Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si
missis Romam legatis ab senatu impetrasset, [ut] Macedoniæ

- 14 accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege
fœderi adscripti Prusia, Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, *Thessali*,
Acaruanes, Epirotæ, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleu-
ratus, Nabis, Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii,
15 Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos
menses indutiæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut
16 populus in has condiciones pacem iuberet. Iusseruntque omnes
tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præ-
sentia levare volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad
consulatum Romam decessit.

- 13 P. Sempronio, M. Cornelio *consulibus* (quintus decimus
A. u. c. 550. is annus belli Punici erat) provinciæ Cornelio Etruria cum
A. Ch. 204. vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones,
2 decretæ; prætoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni
peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti.
3 Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exer-
citu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum
imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus
obteneret, quoad enim in provincia cum imperio morari consuli
4 e re publica visum esset. Et M. Livio et Sp. Lucretio cum
binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio
5 fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Octavio, ut, quum
Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus
longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus
6 censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Can-
nensis exercitus, duæ legiones decretæ; T. Quinctius Taren-
tum, C. Hostilius Tubulus Capuam proprætores, sicut pri-
7 ore anno, cum vetere præsidio obtinerent. De Hispaniæ
imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti pla-
ceret, latum ad populum est. Omnes tribus eisdem, L. Cor-
nelium Lentulum et L. Manlium Acidinum proconsules, sicut
priori anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt.
8 Consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas
in Bruttios legiones et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu
erant) exercituum supplementum.

Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne præsciscerent Carthaginenses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno bellatum iri finemque bello Punico adesse. Impleverat 2 ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et ad credenda prodigia erant; eo plura vulgabantur: duos soles 3 visos, et nocte interluxisse, et facem stellæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam; Tarracinæ portam, Anagninæ et portam et multis locis murum de cælo tactum; in æde Iunonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit, et 4 novendiale sacrum, quod de cælo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præ- 5 terquam quod M. Valerius, unus ex legatis, prægressus actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat Tarracinæ iam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui 6 vir optimus in civitate esset; veram certe victoriam eius rei 7 sibi quisque mallet quam ulla imperia honoresve suffragio sen patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius, 8 qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a 9 proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetustate obrutam non interponam. P. Cernelius cum omnibus 10 matronis Ostiæ ire iussus obviam deæ, isque eam de nave accipere et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat 11 iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus deam accepit extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas 12 unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, acceperunt; cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes 13 deinde aliæ aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante iannas positis, qua præferebatur, atque accenso ture, precantes,

14 ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoræ, quæ est in Palatio, pertulere deam pridie idus Apriles; isque dies festus fuit. Populus frequens dona deæ tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

- 15 Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est, quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto iam 2 tandem deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ quasi 3 honoris et beneficii causa habere, quum interim boni obediennesque socii pro fide atque obsequio in populum Romanum 4 continuis omnium annorum dilectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope 5 iam oblitteratæ, *quam ira irritata* est. Itaque nihil prius referre consules passi decreverunt, ut consules magistratus denosque priucipes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna (hæ namque 6 coloniæ in ea causa erant) Romam excirent; iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret et equites centenos 7 vicanos; si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare; pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque 8 extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus legatosque placere, neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata 9 fecissent. Stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis, censumque in iis 10 coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data; dari autem placere eandem quam populo Romano; deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu 11 abirent. Ex hoc senatus consulto accitis Romam magistra-

tibus primoribusque earum coloniarum eonsules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare; negare tantum militum effici posse; vix, si simplum 12 ex formula imperetur, enisuros; orare atque obsecrare, ut sibi 13 senatum adire ac deprecari liceret; nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules 14 obstinati legatos manere Romæ iubent, magistratus ire domum ad dilectus habendos; nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa 15 spe senatum adeundi deprecandique, dilectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, 16 relata a M. Valerio Lævino est, qui privatis collatas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi tandem æquum esse dixit; nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam 2 præcipuam euram esse; nam præterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admo- 3 nitio fuit; iussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur; primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Lo- 4 crensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt; nec tam Pleminii scelus quam Sci- 5 pionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, 6 in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos olæ, ut Græcis mos est, porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus 7 Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem

- 17 velit populus Romanus; rogare, uti sibi patres adeundi deplorandique ærumnas suas potestatem facerent. Senatu dato, maximus natu ex iis: „Scio, quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo prodiți Locri Hannibali siut et quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in dicionem 2 vestram; quippe, si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed etiam ope et virtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias 3 ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror 4 esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit *et* omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur, alterius, quod, qualescunque sumus, *tamen* 5 *ea, quæ passi sumus*, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda et indigna et a præfecto præsidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; 6 sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiat, patres conscripti, id, quod iuvitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum 7 vos an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro præsidio nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos 8 præoptet. Et tamen videte, quemadmodum in vos Locrenses animati sint. Quum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; quum a vestro præsidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio 9 quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus, quod precemur, quicquam superest. Q. Plinius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio.

In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere 11
ultimæ miseræ) nec hominis quicquam est, patres conscripti,
præter figuram et speciem neque Romani civis præter habi-
tum vestitumque et sonum Latinæ linguæ; pestis ac belua 12
immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur,
ad perniciem navigantium circumsedissee fabulæ ferunt. Ac 13
si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in
socios vestros satis haberet, nam, profundam quidem, vora-
ginem tamen patientia nostra expleremus; nunc omnes cen- 14
turiones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque
improbitatem esse voluit) Pleminios fecit; omnes rapiunt, 15
spoliant, verberant, vulnerant, occidunt; constuprant matronas,
virgines, ingennos raptos ex complexu parentum. Quotidie 16
capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia
passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportan-
tur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos 17
ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum
tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi
possum nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus;
communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris, 18
nego quemquam hominem expertem iniuriæ esse; nego ullum
genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui
pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter 19
casus civitati sit detestabilior, quum hostes bello urbem
cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit.
Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus et quum 20
maxime patimur, patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi
atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt,
Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit. Unum 18
est, de quo nominatim et nos queri religio infixæ animis
cogat, et vos audire et exsolvere rem publicam vestram
religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti;
videmus enim, cum quanta cærimonia non vestros solum colatis 2
deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos 3
Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam

4 ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, quum ex Sicilia rediens
Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter
fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros
quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit, atque ita,
5 pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid
ergo evenit, patres conscripti? Classis postero die fœdissima
tempestate lacerata omnesque naves, quæ sacram pecuniam
6 habuerunt, in litora nostra eiectæ sunt; qua tanta clade edoc-
tus tandem, deos esse, superbissimus rex pecuniam omnem
conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. Nec tamen
illi unquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia
ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos,
7 occubuit. Hæc quum audisset legatus vester tribunique
militum et mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed
præsenti deæ numine sæpe comperta nobis *maioribusque*
8 nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admo-
vere manus intactis illis thesauris et nefanda præda se ipsos
9 ac domos contaminare suas et milites vestros. Quibus, per
vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam *eorum*
scelus expiaritis, ne quid usquam rei gesseritis, ne, quod
piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam
10 publica clade luant. Quanquam ne nunc quidem, patres
conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat
ira deæ. Aliquoties iam inter se signis collatis concucurre-
runt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni
militum erant. Non acrius *cum* Carthaginiensibus quam inter
11 se ipsi ferro dimicaverunt, præbuissemque occasionem furore
suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio
12 intervenisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor
agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deæ numen apparuit.
Immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato
13 sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præter-
quam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque
14 decisis, exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex
vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verbe-

ratos servilibusque omnibus suppliciis cruciatus occidit, mortuos
 deinde prohibuit sepeliri. Has dea pœnas a templi sui spo- 15
 liatoribus habet, *nec ante* desinet omnibus eos agitare furiis,
 quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores 16
 quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem
 templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt;
 noctu audita ex delubro vox, abstinere manus; deam
 sua [templa] defensuram. Quia movendi inde thesauros re- 17
 ligio incussa erat, muro circumdare templum voluerunt; *in*
 aliquantum iam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito
 collapsa ruina sunt. Sed et tunc et sæpe alias dea suam 18
 sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus
 gravia piacula exegit; nostras iniurias nec potest nec possit
 alius ulcisci quam vos, patres conscripti. Ad vos vestram- 19
 que fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum
 sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis an irato
 Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus,
 ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis;
 veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, 20
 quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit, non
 recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus,
 patiamur et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis 19
 Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, re-
 sponderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occu-
 patum esse et in Africam aut iam traiecissee aut intra paucos
 dies traiecturum; et legati gratia quanta esset apud impera- 2
 torem, expertos esse, quum inter eum et tribunos *discep-*
tans tribunos in vincla coniecerit, legatum æque sontem aut
 magis etiam in ea potestate reliquerit. Iussis excedere 3
 templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio prin-
 cipum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius natum
 eum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere; sic et 4
 in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello
 amissum; externo et regio more et indulgentiæ militum

et sævire in eos. Sententiam deinde æque truce orationi
 5 adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere
 et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent, quæ Locren-
 6 ses quererentur, in carcere necari bonaque eius publicari; P.
 Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus,
 revocari, agique cum tribnns plebis, nt de imperio eius abro-
 gando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum
 respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque
 7 senatum neque populum *Romanum* factas velle; viros bonos
 sociosque et amicos eos appellari; *liberos*, coninges, quæque
 alia erepta essent, restitni; pecnniam, quanta ex thesauris
 Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in
 8 thesauros reponi; et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad
 collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti
 violati essent, quæ piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri
 9 placeret; milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans-
 portari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in præ-
 10 sidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ, accensis
 studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere.
 11 Præter Pleminii facinus Locrensiūque cladem ipsius etiam
 imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem
 12 cultus iactabatur; cum pallio crepidisque inambulare in gym-
 nasio; libellis eum palæstræque operam dare; æque segniter
 molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui;
 13 Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria; exer-
 citum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fue-
 20 rit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum. Hæc
 quanquam partim vera, partim mixta eoque similia veris iactaban-
 tur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo
 2 assensus de Scipionis causa dissensit; qui enim convenire, quem
 modo civitas iuvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit
 ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum
 Pnnico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Afri-
 3 cam subacturum, Hannibalem ex Italia detracturum, eum
 repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damna-

tum ex provincia revocari, quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quærentur, ne præsentem quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? Sibi placere, M. Pomponium 4 prætorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et duos tribunos plebei atque ædilem; cum eo consilio prætorem 5 cognoscere; si ea, quæ Locrenses facta quærentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, 6 tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos prætor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni 7 atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent, 8 neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatus consulto, cum tribunis plebis actum est. 9 ut compararent, qui duo cum prætore ac legatis irent; ad collegium pontificum relatum est de expiandis, quæ Lo- 10 cris in templo Proserpinæ tacta, violata elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis pro- 11 fecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire quam Messanam consilium erat.

Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. 21 Alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione 2 legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conii- cerent. Ii omnes, seu ante Scipionis seu tum prætoris 3

4 iussu, traditi in custodiam Reginis. Prætor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam, quæque *apud Pleminium quæque* apud milites erat, conquisitam *cum ea, quam* ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt ac piacularare sacrum
 5 fecerunt. Tum vocatos ad contionem milites prætor signa extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum extulisset, *quod suum non esset*; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prenderet, si quid non compa-
 6 reret, unde *vellet, repeteret*; ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum pœna, qui non
 7 restitnisset. Locrensiu deinde contionem habuit, atque iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare
 8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in deos hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos
 9 mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses prætori legatisque, senatui ac populi Romano gratias
 10 egerunt; se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem, quanquam parum iniuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse; pro certo se habere, neque iussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa, sed aut Pleminio nimium, [aut] sibi
 11 parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori et consilio haud mediocre onus demptum erat de
 12 Scipione cognoscendi. Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis Romam mise-
 13 runt. Ipsi ad Scipionem profecti, *ut ea quoque, quæ* vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiæ, comperta oculis referrent Romam.

22 Venientibus iis Syracusas Scipio res, non verba ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire,

classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra
marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, 2
hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque
exercitum, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem
in portu simulacrum et ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit;
tum circa armamentaria et horrea *ad belli apparatus* visendum 3
prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum *universa-* 4
rumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque
exercitu vinci Carthaginiensem populum aut alio nullo posse,
iuberentque, quod di bene verterent, traicere et spei con- 5
ceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem
dixissent, primo quoque tempore compotem populum Roma-
num facere; adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam 6
victoriam, non belli magnificum apparatus nuntiaturi Romam
essent.

Pleminius quique in eadem causa erant, postquam Ro- 7
mam est ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo
producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locren-
sium clade animos nullum misericordiæ locum habuerunt;
postea quum sæpius producerentur, iam senescente invidia, 8
molliebantur iræ, et ipsa deformitas Pleminii memoriaque
absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus 9
tamen prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi per-
ficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinus in libro tertio 10
rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus
iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio
corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut effringendi car-
ceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere,
deiectum in Tullianum ex senatus consulto. De Scipione 11
nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni,
classem, exercitum ducemque verbis extollentes, fecerunt,
nt senatus censeret, primo quoque tempore in Africam tra-
iiciendum, Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, 12
qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum
traiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

- 23** Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per omnia promuntoria positis, percontantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem
2 egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum adiecerunt, societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia
3 traiecturum in Africam Romanum crediderant. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quoque in-
4 choata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (iam enim et nubilus erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque nuptias;
5 et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adiiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque
6 habituros, iure iurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiecisset
7 in Africam Scipio, parvum vinculum cæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis
8 fretus in Africam traiciat; se, et nuptiis civis Carthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico
9 etiam fœdere cum populo Carthaginiensi iunctum, optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum armaque aut hæc aut illa, abnuentem
10 alteram societatem, sequi necesse sit; si non abstineat Africa Scipio et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria coniugis suæ proque parente ac penatibus dimicare.
- 24** Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi

Syracensis enim convenerunt. Scipio quanquam magno momento 2 rerum in Africa gerendarum magnaue spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, litteras dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, 3 ne iura hospitii secum neu cum populo Romano initæ societatis neu fas, fidem, dexteras, deos testes atque arbitros conventorum, fallat. Ceterum, quando neque celeri adventus 4 Numidarum poterat (vagati enim in urbe obversatique prætorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitu insideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum, et vocatis ad contionem 5 militibus, non ultra esse cunctandum ait; instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios reges. Masinissam ipsum prius ad Lælium venisse querentem, quod cunctando tempus tereretur; nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem 6 *postulantemque*, ut ant traiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et *ipse* sibi ac regno suo possit consulere. Itaque satis iam omnibus instruc- 7 tis *paratisque*, et re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus in Africam traicere. Litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei vide- 8 retur, Lilybæum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam traiceret. Item circum oram maritimam misit, ut naves one- 9 rariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid 10 militum *naviumque* in Sicilia erat, quum Lilybæum convenisset, et nec nrbs multitudinem hominum neque portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut 11 non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. Præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant, navata rei publicæ opera, finire se

12 militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus
militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum
cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in
exercitu Romano esse, expertosque non variis præliis modo,
13 sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses
erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixis-
set, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos
credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia
14 adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena
millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. Socio-
rum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Can-
nensi legit.

25 Quantum militum in Africam transportatum sit, non
2 parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia
peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia
peditum, mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia
rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque
3 in naves imposita *invenio*. Quidam non adiecere numerum,
inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cælius ut
abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget;
4 volucres ad terram delapsas clamore militum ait atque tantam
multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in
Italia aut in Sicilia relinqui videretur.

5 Milites ut naves ordine ac sine tumultu conscenderent,
ipse eam sibi curam sumpsit; nauticos C. Lælius, qui classis
præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit;
6 commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data;
quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim
7 dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant,
scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri
navium et bini milites in forum convenirent ad imperia
8 accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsit,
si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumen-
9 tum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque
et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, ut silen-

tium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent; cum viginti rostratis se ac L. 10 Scipionem ab dextro cornu, a lævo totidem rostratas et C. Lælium, præfectum classis, cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio; lumina in navibus 11 singula rostratæ, bina onerariæ haberent; in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, 12 gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager eoque abundans omni copia rerum est regio, et imbelles, quod plerumque in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis im- 13 periis, redire ad naves iussi et postero die deis bene iuvantibus signo dato solvere naves.

Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu 26 profectæ erant; ceterum non eo bello solum (nec id mirum; prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant), sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit, quanquam, 2 si magnitudine classis æstimares, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiciebat; nam 3 præter quadraginta longas naves quadringentis ferme onerariis exercitum travexit. Sed et bellum bello secundum priori 4 ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant, et Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte 5 fortuna quadam in ingentia incrementa gloriæ celebratus converterat animos, simul et mens ipsa traiciendi, nulli ante 6 eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum 7 omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia, quæ ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant et prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant; ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinque- 8 bantur, ad prosequendos commilitones processerant, nec

classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis
 27 circa referta turba spectaculo *navigantibus erat*. Tum Scipio,
 2 *silentio* per præconem facto, „*Divi divæque*“ inquit, „*qui maria*
terrasque colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo
imperio gesta sunt, geruntur, ea mihi, populo plebique Ro-
manæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani quique
meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari [amnibus]-
 3 *que sequuntur, bene verruncent, eaque vos omnia bene iuvetis,*
bonis anctibus auxitis; salvos incolumesque, victis perduellibus,
victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque
mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulci-
 4 *scendorum copiam faxitis; quæque populus Carthaginiensis in*
civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque
Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facul-
 5 *tatem detis.*“ Secundum has preces cruda exta victimæ, uti
 mos est, in mare proiecit tubaque signum dedit proficiscendi.
 6 Vento secundo vehementi satis profecti celeriter e conspectu
 terræ ablati sunt; et a meridie nebula excepit ita, vix ut concursus
 7 navium inter se vitarent; lenior ventus in alto factus. Noc-
 tem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa,
 8 et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo
 post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum
 Africam abesse; Mercurii promuntorium se cernere; si inbeat
 9 eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in
 conspectu terra fuit, precatus, uti bono rei publicæ suoque
 Africam viderit, dare vela et alium infra navibus accessum
 10 petere iubet. Vento eodem ferebantur; ceterum nebula sub
 idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit,
 11 et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora
 omnia fecit; itaque ancoras, ne aut *inter se concurrerent naves*
 12 *aut terræ inferrentur, iecere*. Ubi illuxit, ventus idem coor-
 tus, nebula disiecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio,
 quod esset proximum promuntorium, percontatus, quum Pul-
 chri promuntorium id vocari audisset, „*Placet omen*“ inquit;

„huc dirigite naves.“ Eo classis decurrit, copiæque omnes 13
in terram expositæ sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse,
permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cælius, præ- 14
terquam quod *non* mersas fluctibus naves, ceteros omnes
cælestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempe-
state ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre
correctum cursum exponit, et, prope obrutis navibus, iniussu 15
imperatoris scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine
armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis 28
metantur. Iam non in maritimos modo agros conspectu pri- 2
mum classis, dein tumultu egredientium in terram pavor
terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes; neque enim homi- 3
num modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta,
omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se
agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus 4
vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem
inferebant; præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus
fuit. Nam post M. Atilium *Regulum* et L. Manium consules, 5
annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum vide-
rant præter prædatorias classes, quibus escensiones in
agros factæ erant, raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius 6
recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret,
fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercule 7
neque exercitus domi validus neque dux, quem opponerent,
erat. Hasdrubal Gisgonis filius genere, fama, divitiis, regia
tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat; sed eum ab 8
illo Scipione aliquot præliis fusum pulsumque in Hispania
meminerant, nec magis *duci credebant* ducem parem quam tumultu-
tuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, 9
velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita con-
clamatum ad arma est portæque raptim clausæ et armati
in muris vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti
vigilatum est. Postero die mille equites, speculatum ad mare 10

turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat et per
29 agros miserat prædatum. Hi cum Carthaginensi equitatu praelium quum commisissent, paucos in ipso certamine, ple-
2 nonem, nobilem iuvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum
3 satis opulentam cepit; ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant, octo
4 millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen omnibus in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ; quem quidam cum ducentis haud amplius equiti-
bus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse.
5 Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit plurimumque rem Romanam iuverit, operæ pretium videtur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.
6 Militanti pro Carthaginensibus in Hispania pater ei moritur; Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Cezal-
cen pergrandem natu (ita mos apud Numidas est) pervenit.
7 Haud multo post Cezalce quoque mortuo, maior ex duobus filiis eius Capussa, puero admodum altero, paternum imperium
8 accepit. Ceterum quum magis iure gentis quam auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum, exstitit quidam Mazætullus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ
semper inimicæ ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum
9 obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis,
10 descendere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. In eo prælio Capussa cum multis principum cecidit. Gens Mæsu-
liorum omnis in dicionem imperiumque Mazætulli concessit;
11 regio tamen nomine abstinuit, contentusque nomine modico tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis regiæ supererat, regem

appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam 12
Hannibalis, quæ proxime Cezalci regi nupta fuerat, matri-
monio sibi iungit spe Carthaginiensium societatis, et cum 13
Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea
auxilia præparans adversus Masinissam. Et Masinissa, audita
morte patruī, dein nece fratris patrueī, ex Hispania in Mau-
retaniam (Baga ea tempestate rex Maurorum erat) traiecit.
Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam 2
bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetravit. Cum 3
iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad
fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum con-
venerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad 4
regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo,
nec cum qua tantam rem aggredi satis anderet, convenerat,
ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid 5
collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumazæ regulo ad
Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refu- 6
gisset, urbem Masinissa primo impetu capit, ex regis alios
tradentes se recipit, alios vim parantes occidit; pars maxima
cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum
intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicæ rei in 7
principio rerum prospere actæ convertit ad Masinissam Nu-
midas, affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites
Galæ et invitabant invenem ad recuperandum paternum
regnum. Numero militum aliquantum Mazætullus superabat; 8
nam et ipse enim exercitum, quo Capussam vicerat, et ex
receptis post cædem regis aliquot habebat, et puer Lacumazes
ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia 9
peditum Mazætullo, decem millia equitum erant, quibus cum
Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habente,
acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus et pru-
dentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis; regu- 10
lus cum tutore et exigua Massesuliorum manu in Carthagini-
ensem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masi-
nissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem

restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre
11 patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem face-
rent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum eum in
eodem honore, quo apud Galam Cezalces quondam fuisset,
12 et [qui] Mazætullo præter impunitatem sua omnia cum fide
restitui sponderent, ambo præoptantes exsilio modicam domi
fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria
agentibus, ad sese perduxit.

- 31 Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Sy-
phacem erat; qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere
credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum
2 Mæsuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam
eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patrum
eius Cezalcem credat; multo maiorem indolem in eo animi
ingenique esse, quam in ullo gentis eius unquam fuisset;
3 sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen
dedisse sociis pariter hostibusque; et Syphacem et Cartha-
ginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox
4 incendio, quum iam nullam opein ferre possent, arsuros; ad-
huc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens
foventis regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exer-
5 citum ad fines Mæsuliorum admoveat atque in agro, de quo
sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam
armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra
locet; si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimi-
6 caturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum
eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius
7 Mæsulios aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus
incitatus Syphax Masinissæ bellum infert. Et primo certamine
Mæsulios fundit inquitque; Masinissæ cum paucis equitibus ex
8 acie in montem (Bellum incolæ vocant) perfugit. Familiæ
aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis
est) persecuti sunt regem; cetera Mæsuliorum multitudo in
9 dicionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem,
herbidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat,

hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, 10 deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter 11 eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus appellentibus naves ad id ipsum, pluresque quam iusto sæpe in bello Carthaginienses caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque 12 et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant; sed vix regium videbatur latronem vagum in montibus consecrari; Bucar ex præfectis regiis, vir acer et impiger, ad id delectus. 32 Ei data quattuor millia peditum, duo equitum, præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset aut vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset. Palatos 2 incuriose agentes improvise adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope 3 iam ut debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis, ut aliquanto maioribus quam pro reliquiis belli, remissis, cum *quingentis* haud 4 amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis Masinissam persecutus in valle arta, faucibus utrinque obsessis, inclusit, ubi ingens cædes Mæsuliorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per 5 anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen 6 vestigia Bucar, adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumvenit, ut præter quattuor equites omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope *e* manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa toto campo, 7 quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes accepit (neque 8 enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos), raptique gurgite in obliquum prælati. Duobus in 9

conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse, perisse creditus, ac duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emeruerunt. Is finis Bucari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso nec habere credenti se iam, quem sequere-
10 retur. Inde vamus auctor absumpti Masinissæ ad regem rediit, missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; totaque Africa fama mortis Masinissæ [repleta] varie animos affecit.

11 Masinissa in spelunca occulta quum herbis curaret vul-
12 nus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere
13 haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Mæsulios palam iam, quis esset, ferens venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quattuor equitum ad eum
14 convenirent, iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginensium populos Mæsuliorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in
33 iugis opportunorum ad omnia montium consedit. Maiorem igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio iuvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab
2 tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat; Syphax autem interdum aperto itinere, ut
3 qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse, leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis per adversum
4 montem erectam aciem ducit. Masinissa maxime loci fiducia, quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox prælium et diu anceps fuit, loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio maior erat, Syphacem
5 iuvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret,

pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut 6 capti; ducentos ferme equites Masiniassa circa se conglobatos, divisosque turmatim, in tres partes erumpere iubet, loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua 7 intenderat, inter media tela hostium evasit; duæ turmæ hæserē; altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem 8 in alia atque alia flectendo itinera eludeus, tædio et desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit; ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum 9 conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni inter Punica Emporia gentemque *Garamantum omne tempus usque* ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius quam cum 10 magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam; quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio 34 equitatu per novum dilectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem 2 per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt; Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ iubent; Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, 3 habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido non modo ad 4 lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum *egit, ut* numerum equitum augeret; nec aliarum gentium aspernatus, 5 maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor millia equitum habebat, quum Salæcam nomine urbem occupavit quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, 7

- „Æstiva sub tectis equitatus!“ inquit. „Sint vel plures, dum
8 talem ducem habeant.“ Eo minus sibi cessandum ratus,
quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præ-
missum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere
iubet; ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in
certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet pau-
9 latim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus,
quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes,
cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui per-
opportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit.
10 Masinissa ex composito nunc terrentis, nunc timentis modo
aut ipsis obequitabat portis aut cedendo, quum timoris
simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere
11 eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatiga-
batur, alios vino et somno graves arma capere et frenare
equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine
12 signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute
se invehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti
porta effusi æquaverant certamen; postremo iam omnis equi-
13 tatus prælio quum adesset, sustineri ultra nequiere; non tamen
effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim impetus eorum
excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum
14 pertraxit. Inde exorti equites et ipsi integris viribus et recen-
tibus equis Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis
se circumfudere; et Masinissa flexis subito equis in pugnam
15 rediit. Mille fere, qui primi agminis fuerant, quibus haud
facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque
16 interfecti sunt; ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuse
fugientes per triginta millia passuum victores secuti ad duo
17 præterea millia equitum aut ceperunt aut occiderunt. Inter
eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium
equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.
35 Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ præ-
dam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut omi-
2 natæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos

eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res; Cælius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt.

Scipio præfectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, 3 ante omnes Masinissam insignibus donis donat; et firmo præsidio Salæm imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, 5 septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis prædæ trahens *in castra redit*, gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis 6 expeditionibus *populationibusque* ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua 7 ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ad imminensem prope ipsis mœnibus tumultum est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatu erant, et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus 9 tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat; sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione 10 quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem 11 equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quo- 12 ruin adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irritò incepto. Et (iam enim hiems 13 instabat) castra hiberna in promuntorio, quod tenui iugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit. Uno vallo et navalia et castra amplectitur; iugo 14

medio legionum castris impositis, latus ad septentrionem ver-
sum subductæ naves navalesque socii tenebant, meridianam
15 vallem ad alterum litus *equitatus*. Hæc in Africa usque ad
extremum autumnii gesta.

36 Præter convectum undique ex populatis circa agris fru-
mentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn.
Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore,
cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit;
2 horreaque non solum, quæ iam facta erant, repleta, sed nova
ædificata. Vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octa-
vio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia com-
3 parari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res;
mille ducentæ togæ brevi spatio et duodecim millia tunica-
rum missa.

4 Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempro-
nius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi
cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio conflictit.
5 Agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsî,
et tumultu verius quam pugna ad mille et ducenti de exer-
6 citu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque op-
pugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximæ
noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium
proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit.
7 Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt; nec
mora dimicandi facta, quum consuli duplicatæ vires, Pæno
8 recens victoria animos fecisset. In primam aciem suas
legiones Sempronius induxit; in subsidiis locatæ P. Licinii
legiones. Consul principio pugnae ædem Fortunæ Primigeniæ
vovit, si eo die hostes fudisset; composque eius voti fuit.
9 Fusi ac fugati Pœni; supra quattuor millia armatorum cæsa,
paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et unde-
cim militaria signa. Percussus adverso prælio Hannibal
Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte
Italiæ non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam

continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem novandi res versam. Eas quæstiones ex senatus consulto 11 minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo præsentibus erant condemnati; postea con- 12 scientia sibi ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignora pænæ præbebant.

Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores 37 interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem, nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter 2 et cum summa fide exegerunt. Viam e foro boario [et] ad Veneris circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex 3 salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romæ et per totam Italiam erat; Romæ pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id 4 vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset, et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat [credebant]; inde Salinator Livio iudicium cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias 5 dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitiis, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis 6 ducenta decem quattuor millia hominum. Condedit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nun- 7 quam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, *censum* acceperunt, ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est; et ambo 8 forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum esset, in qua M. Livii nomen erat, et præcunctaretur citare ipsum censorem, „Cita“ inquit Nero „M. 9 Livium“; et sive ex residua vetere similitudine, sive intempe-

stiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi
 10 iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item M. Li-
 vivius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegæ ventum
 esset, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa,
 unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset, alterius,
 11 quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Æque
 fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ
 12 damno factum est exitu censuræ. Quum in leges iurasset
 C. Claudius et in ærarium escendisset, inter nomina eorum,
 13 quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M.
 Livius in ærarium venit; præter Mæciam tribum, quæ se
 neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut cen-
 sorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et tri-
 14 ginta tribus, ærarios reliquit, quod et innocentem se condem-
 nassent et condemnatum consulem et censorem fecissent,
 neque infitiri possent, aut iudicio semel aut comitiis bis ab
 15 se peccatum esse: *inter* quattuor et triginta tribus et C. Clau-
 dium ærarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem
 ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios
 16 finisse relicturum. Prævum certamen notarum inter censores;
 castigatio inconstantiae populi censoria et gravitate temporum
 17 illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi
 ex iis ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem
 ad populum utrisque dixit. Ea res consensu patrum discussa
 est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

38

Eadem æstate in Bruttiiis Clamptia a consule vi capta,
 Consentia et Pandosia et ignobiles aliæ civitates voluntate
 2 in dicionem venerunt. Et quum comitiorum iam appeteret
 tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat,
 3 Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium *Cæpionem*
 4 et C. Servilium Geminum creavit. Inde prætorialia comitia
 habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus,
 5 P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus; hi duo quum ædiles
 plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis
 ad exercitum in Etruriam redit.

Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum substituti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque; in M. Pomponii Mathonis *auguris* et decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tum perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus C. Livio et M. Servilio Gemino, et ludi Romani biduum instaurati; item per biduum plebei ab ædilibus P. Ælio, P. Villio; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

LIBER XXX.

A. u. c. 551. Cn. Servilius et C. Servilius consules (sextus decimus is annus
 A. Ch. 203. belli Punici erat) quum de re publica belloque et provinciis
 2 ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut consules inter
 se compararent sortirenturve, uter Bruttios adversus Hanni-
 3 balem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet; cui
 Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet; P.
 Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum
 4 prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reverteretur,
 bello quoque bonus habitus, ad cetera, quibus nemo ea tem-
 pestate instructior civis habebatur, congestis omnibus huma-
 5 nis ab natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat;
 forma viribusque corporis excelebat; facundissimus habebatur,
 seu causa oranda, seu in senatu aut ad populum suadendi
 6 ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super
 hæc bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod
 in Brutiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum:
 7 M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus; ipse pro-
 rogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus
 8 iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sor-
 titi deinde provincias; Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino
 9 Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem coniectæ.
 Iurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus,

Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub
 Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus.
 Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a 10
 Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non tem-
 poris, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret,
 prorogatum imperium est; decretumque, ut supplicatio fieret, 11
 quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris
 populo Romano ipsique duci atque exercitui esset. In Sici- 2
 liam tria millia militum sunt scripta, quia, quod roboris
 ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et
 quia, ne qua classis ex Africa traiceret, quadraginta navibus
 custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram, tredecim novas 2
 naves Villius secum in Siciliam duxit; ceteræ in Sicilia veteres
 refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, 3
 prorogato imperio præpositus novos milites ex Italia advec-
 tos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, 4
 prætori item prioris anni, cum pari iure imperiî ad tuendam
 Sardiniae oram patres decreverunt; Lentulus prætor duo millia
 militum dare in naves inssus. Et Italiæ ora, quia incertum 5
 erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, videbantur
 autem, quicquid nudatum præsidii esset, petitori, M. Marcio,
 prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est.
 Tria millia militum in eam classem ex decreto patrum con- 6
 sules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli.
 Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, 7
 L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino
 legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana
 eo anno gesta.

Prætores in provincias ire inssi; consulibus imperatum, 8
 priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent,
 quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum
 vovisset, si eodem statu res publica staret. Et novas reli- 9
 giones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus
 locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tan-
 tum rostris crediti, sed etiam edisse; mures Antii coronam

10 auream arrosere; circa Capnam omnem agrum locustarum
vis ingens. ita ut, unde advenissent, parum constaret, com-
11 plevit; eculus Reate cum quinque pedibus natus; Anagninæ
12 sparsi primum ignes in cælo, dein fax ingens arsit; Frusinone
arcus solem tenui linea amplexus est, circulum deinde ipsum
maior solis orbis extrinsecus inclusit; Arpini terra campestri
13 agro in ingentem sinum consedit; consulum alteri primam
hostiam immolanti caput iocineris defuit. Ea prodigia maio-
ribus hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei, quibus
sacrificaretur.

3 His transactis consules prætoresque in provincias pro-
fecti; omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat,
seu quia ibi summam rerum bellicque verti cernebant, seu ut
Scipioni gratificarentur, in quem tuum omnis versa civitas
2 erat. Itaque non ex Sardinia tantum, sicut ante dictum
est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta frumen-
tumque, et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus
3 eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera
remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant.
Uticam obsidebat; castra in conspectu Hasdrubalis erant;
4 Carthaginienses deduxerant naves; classem paratam instructam-
que ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne
Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat, si
forte iam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset.
5 Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus condiciones,
ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bella-
6 retur, spes ulla desciturnum afferebatur. Hæc per nuntios
acta magis equidem crediderim (et ita pars maior auctores
sunt), quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in
7 castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas condicio-
nes imperator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa
probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius
eadem illa abnuere ac spem facere, sæpius ultro citroque
agitantibus rem conventuram.

8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris

materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præ- 9
 cipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim
 nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra
 fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni 10
 spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.
 Cum legatis, quos initteret ad Syphacem, calonum loco pri- 4
 mos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu
 mittebat, qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, 2
 alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et uni-
 versorum castrorum et partium, qua Pœni, qua Numidæ
 haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra
 esset, specularentur moremque simul noscerent stationum 3
 vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniore insidiant essent;
 et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo
 pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agi- 4
 tata res certiore spem pacis in dies et Syphaci et Cartha-
 ginienſibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti
 ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur; proinde, 5
 seu ipsi staret iam sententia, *promeret*, seu consulendus Hasdrubal
 et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem
 componi aut bellum naviter geri. Dum consultitur *Hasdrubal* 6
ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses, et speculatores
 omnia visendi et Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant,
 tempus habuit; et mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, 7
 apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile
 interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, 8
 quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per
 occasionem adiectis, quæ peropportune cupienti tollere indutias
 Scipioni causam præbuere; ac nuntio regis, quum relaturum 9
 se ad consilium dixisset, postero die respondit, se uno frustra
 tendente, nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur, nullam
 aliam spem *pacis*, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci
 cum Romanis esse. Ita tollit indutias. ut libera fide incepta 10
 exsequeretur; deductisque navibus (et iam veris principium
 erat) machinas tormentaſque, velut a mari aggressurus Uticam,

11 imponit, et duo millia militum ad capiendum, quem antea
 tenuerat, tumultum super Uticam mittit, simul *ut* ab eo, quod
 parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos,
 12 simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque pro-
 fectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relictā
 cum levi præsidio fieret.

5 His præparatis advocatoque consilio et dicere exploratori-
 bus iussis, quæ comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia
 hostium nota erant, postremo ipse, quid pararet in proximam
 2 noctem, proponit; tribunis edicit, ut, nbi prætorio dimisso
 3 signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita
 ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta;
 ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte
 (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra
 1 hostium perventum est. Ibi Scipio partem copiarum Lælio
 Masinissamque ac Numidas attribuit, et castra Syphacis
 5 invadere ignesque coniicere inbet. Singulos deinde separatim
 Lælium ac Masinissam seductos obtestatur, ut, quantum nox
 6 providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque; se
 Hasdrubalem Punicaque castra aggressurum; ceterum non
 ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.
 7 Neque ea res morata diu est; nam ut primis casis iniectus
 ignis hæsît, extemplo proxima quæque et deinceps continua
 8 amplexus totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio
 quidem, quantam necesse erat in nocturno effuso tam late
 incendio, orta est; ceterum fortuitum, non hostilem ac belli-
 cum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium
 9 effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masi-
 nissa notitia regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis
 10 locis dispositos. *Multos* in ipsis cubilibus semisomnos hausit
 flamma; multi, præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis
 6 portarum obtriti sunt. Relincentem flammam primo vigiles
 Carthaginensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum
 conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi, sua sponte
 2 incendium ortum; et clamor inter cædem et vulnera sublatus,

an ex trepidatione nocturna esset, confusis sensum veri admebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus *nihil* hostile 3 suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam 4 hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas ut in tali tumultu portas invadit; ignibusque in 5 proxima tecta coniectis, effusa flamma primo velut sparso *semine* pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno repente omnia incendio hansit. Ambusti homines iumenta 6 fœda primum fuga, dein strage obstruebant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo *et* ex tot millibus 7 armatorum duo millia peditum et quingenti equites semer- mes, magna pars saucii afflatique incendio effugerunt. Cæsa 8 aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia, multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores; signa militaria centum septuaginta quat- 9 tuor, equi Numidici supra duo millia septingenti; elephantum sex capti, octo ferro flammisque absumpti. Magna vis armorum capta; ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam 7 petierat, eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant; metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec 2 quicquam hostile, quia voluntate concesserant in dicionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. Ea præda et quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito 3 consedit; Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollins consuleretur. Quo tantus 4 primo terror est allatus, ut, omiſsa Utica, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque sufetes, 5 quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt. Ibi tribus *sententiis certatum*; una de pace legatos ad Scipionem 6

decernebat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat, tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit.

Inde dilectus in urbe agrisque haberi cæptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum, quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati; quattuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Obbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ iuventutis, sibi occurrisset; et Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat ex regno exciturum: scire incendio, non prælio cladem acceptam; eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa, et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millia armatorum.

8 Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum ianque machinas admoventem muris avertit fama redintegrati belli;

2 modicisque præsiidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit.

3 Primo in tumulto quattuor millia ferme distante ab castris regis consedit; postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subiectos ei tumulto, degressus succedendo ad stationes hostium lacessendoque levibus præliis diem absumpsit.

4 Et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt;

quarto die in aciem utrinque descensum est. Romanus prin- 5
cipis post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios con-
stituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas
Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidis 6
adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masi-
nissam locatis, Celtiberos in mediam aciem adversus signa
legionum accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu 7
simul utraque cornua, et Numidæ et Carthaginienses, pulsi;
nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equi-
tatum neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masini-
sam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinere. Nu- 8
data utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in
fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ
ab Scipione erat, quem bene meritum de se et gente sua
mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, 9
circumfusus undique hostibus, alii super alios cadentes, ob-
stinate moriebantur; omnibusque in eos versis, aliquantum
ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal præceperunt. Fati-
gatos cæde diutius quam pugna victores nox oppressit.

Postero die Scipio Lælium Masinissamque cum omni 9
Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad perse-
quendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit; ipse cum 2
robore exercitus urbes circa, quæ omnes Carthaginiensium
dicionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subigit.
Carthagini erat quidem ingens terror, et circumferentem arma 3
Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Car-
thaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri 4
reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque,
quæ diutius obsidionis tolerandæ sunt, ex agris convehit.
Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem 5
arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quæ ad 6
commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad oppri-
mendam stationem navium ad Uticam incaute agentem; for-
sitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, oppres-
suros. In hoc consilium maxime inclinant; legatos tamen ad 7

Hannibalem mittendos censent; quippe classi ut felicissime
8 gerantur res, parte aliqua levare Uticæ obsidionem; Cartha-
ginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium quam
Hannibalem neque exercitum alium quam Hannibalis super-
9 esse. Deductæ ergo postero die naves, simul et legati in
Italiam profecti; raptimque omnia stimulante fortuna age-
bantur, et in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem
omnium rebatur.

- 10 Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum
trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam
missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga
11 custodum Tyneta. Abest a Carthagine quindecim millia ferme
12 passuum locus quum operibus, tum suapte natura tutus, et
qui et ab Carthagine conspici et præbere ipse conspectui
10 circumfusus mare urbi posset. Inde, quum maxime vallum
Romani iacerent, conspecta classis hostium est Uticam a Car-
2 thagine petens. Igitur omisso opere pronuntiatum iter, signa-
que raptim ferri sunt cœpta, ne naves in terram et obsidio-
nem versæ ac minime navali prælio aptæ opprimerentur.
3 Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptæ et
armatæ classi naves tormenta machinasque portantes et aut
in onerariarum usum versæ aut ita appulsæ muris, ut pro
4 aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio,
contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio
aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram,
5 onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem
opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines
possent, malis antennisque de nave in navem traiectis ac
validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis compren-
6 dit, tabulasque superinstravit, ut pervii ordines essent, et sub
ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrare speculatoriæ
7 naves in hostem ac tuto recipi possent. His raptim pro
tempore instructis, nulle ferme delecti propugnatores onerariis
imponuntur; telorum missilium, ut quamvis longo certamini
8 sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti

hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, percussi terrestribus cladibus atque inde ne 9 mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Rusumona Afri vocant) classem appulere. Postero die sub ortum 10 solis instruxere ab alto naves velut ad iustum praelium navale et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, 11 postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. *Res* erat minime certamini navali 12 similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariæ superabant; ex rostratis Poeni 13 vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves [ac levia ipsa navigia], 14 quæ sub constratis pontium per intervalla excurrerant, primo ipsæ tantum impetu et magnitudine rostratarum obruebantur; deinde [et] propugnatoribus quoque incommodæ erant, 15 quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cgebant, metu, ne ambiguo ictu snis inciderent. Postremo asseres 16 ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus iniici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos neque 17 catenas, quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent, ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, 18 seriem etiam simul plurium navium trahi. Hoc maxime 19 modo lacerati tandem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem 20 sunt. Maior quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas nnum quantumcunque ex insperato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul 21 exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis suarum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

Per eosdem forte dies, quum Lælius et Masinissa quinto 11

decimo ferme die in Numidiam pervenissent. Mæsulii, regnum
 paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum con-
 cessere. Syphax, pulsus inde præfectis præsidiisque suis, vetere
 se continebat regno, nequiquam quieturus. Stimulabat ægrum
 amore uxor socerque, et ita viris equisque abundabat, ut
 subiectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam
 minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere.
 4 Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos,
 arma, tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortes,
 sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit.
 5 Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum
 6 omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et
 castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto
 speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti
 recurrere ad suos; inde excursionēs in vicem fieri, et quum
 7 pulsos indignatio accenderet, plures subire, quod irritamentum
 certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes aut
 8 pulsus ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso,
 omnem utrinque postremo equitatum certaminis studium
 effundit. Ac dum sincerum equestre prælium erat, multitudo
 Masæsuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri
 9 vix poterat; deinde ut pedes Romanus repentino per turmas
 suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit absterruit-
 que effuse invehentem sese hostem, primo barbari seg-
 10 nius permittere equos, dein stare ac prope turbari novo
 genere pugnæ, postremo non pediti solum cedere, sed ne
 11 equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Iam
 signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Masæ-
 sulii non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem
 signorum atque armorum tulerunt; tantum seu memoria
 12 priorum cladum seu præsens terror valuit. Ibi Syphax, dum
 obsequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam
 2 sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capitur-
 que, et vivus, lætum ante omnes Massinissæ præbiturus spec-
 4 taculum, ad Lælium pertrahitur. Cædes in eo prælio minor

quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius 5 hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat.

Cirta caput regni Syphacis erat; eoque ingens se hominum 3 contulit vis. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in præ- 6 sentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum; si se Lælius 7 cum equitatu viuctoque Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum; Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio, præ- 8 gressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium iubet. Sed apud ignaros regis casus nec, quæ acta essent, promendo nec minis nec suadendo ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam 9 fœdum comploratio orta, et partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas 10 opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo.

Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Sy- 11 phacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit, et quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem quum armis, tum cetero habitu conspexisset, regem esse, id quod erat, rata, genibus advoluta eius: „Omnia quidem ut posses in nobis, di dede- 12 runt virtusque et felicitas tua; sed si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per maie- 13 statem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici 14 des, ut ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele arbi-

- 15 trium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuis-
sem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti
16 quam alienigenæ et externi fidem experiri mallet; quid Car-
thaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit,
vides. Si nulla re alia potes, morte me ut vindices a
17 Romanorum arbitrio, oro obtestorque." Forma erat insignis
et florentissima ætas. Itaque quum modo *genua*, *modo*
dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem
exposceret, propiusque blanditias oratio esset quam preces,
18 non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris,
sed, ut est genus Numidarum in Venerem præceps, amore
captivæ victor captus. Data dextra in id, quod petebatur,
19 obligandæ fidei, in regiam concedit. *Tum vero reputare secum*
ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. Quod quum
expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens
20 mutuatur consilium; nuptias in eum ipsum diem parari repente
inbet, ne quid relinqueret integri aut Lælio aut ipsi Scipioni
consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ iam nupta foret.
21 Factis nuptiis supervenit Lælius, et adeo non dissimulavit,
improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris
captivis detractam eam *lecto* geniali mittere ad Scipionem
22 conatus sit. Victus deinde precibus Masinissæ, orantis, ut
arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophoniba
esset, ad Scipionem reiiceret, misso Syphace et captivis, ceteras
urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adiuvante
Masinissa recipit.
- 13 Syphacem in castra adduci quum esset nuntiatum, omnis
2 velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præ-
cedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum.
Tum, quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Sy-
3 phacis, famæ gentis, victoriam suam augendo addebat: illum
esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris
4 tribuerint populi, Romanus Carthaginensisque, ut Scipio, impe-
rator suus, ad amicitiam eius petendam, relicta provincia
Hispania exercituque, duabus quinquere milibus in Africam

navigaverit, Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo 5
ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum de-
derit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos impera-
tores, Pœnum Romanumque. Sicut ab dis immortalibus pars 6
utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque
pariter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut 7
Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama
mortis et latebris, ferarum modo in silvis raptò viventis,
tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in 8
prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem
quum fortuna pristina viri præsentì fortunæ collata, tum
recordatio hospitii dextræque datæ et fœderis publice ac
privatim iuncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt 9
in alloquendo victore. Nam quum Scipio, quid sibi voluis-
set, quæreretur, qui non societatem solum abnuisset Romanam,
sed ultro bellum intulisset, tum ille peccasse quidem sese 10
atque insanisse fatebatur, sed non tum demum, quum arma
adversus populum Romanum cepisset; exitum *eum* sui furoris
fuisse, non principium; tum se insanisse, tum hospitia privata 11
et publica fœdera omnia ex animo eiecisse, quum Cartha-
giniensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus 12
facibus regiam conflagrasse suam; illam furiam pestemque
omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienasse,
nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma
adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen 13
atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium
hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem
ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem neque con- 14
stantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam iuventa
incautiorem; certe stultius illum atque intemperantius eam
quam se duxisse. Hæc non hostili modo odio, sed amoris
etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset,
non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem cri- 2
minibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque
expectato Lælio, faciebant tamque præceps festinatio, ut,

quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret.

3 Eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum voluntanti Lælius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset et egregiis laudibus frequenti

4 prætorio celebrasset, abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: „Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam venisse et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas

5 in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas tibi appetendus visus sim, qua ego æque ac

6 temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusiis undi-

7 que voluptatibus. Qui eas temperantia sua frenavit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam

8 nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini; cetera te ipsum reputare tecum quam me dicente erubescere malo.

9 Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt,

10 quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est, et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Carthaginien- sis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populi- que Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quæ regem socium nobis alie-

11 nasse atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum; cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpæ est, cor- rumpas.“

15 Masinissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimæ etiam obortæ; et quum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut, quantum

res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret (promisisse 2 enim se in nullius potestatem eam traditurum), ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remo- 3 tis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e 4 servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam iubet ac simul nuntiare, Masinissam libenter primam ei 5 fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit; quoniam eius arbitrium, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat; memor patris 6 imperatoris patriæque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonibam venisset, „Accipio“ inquit 7 „nuptiale munus, neque ingratum, si nihil maius vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.“ Non locuta est 8 ferocius quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne 9 quid æger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate 10 alia luerit tristioremq; rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsentī motu averteret 11 animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburno, toga picta et palmata tunica donat. Addit 12 verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat. Lælium deinde et ipsum collauda- 13 tum aurea corona donat; et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis 14

animus erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

- 16 Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tyneta rursus castra refert et, quæ munimenta inchoaverat, 2 permunit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, percussi, 3 iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes; id erat sanctius apud illos consilium maximaque ad ipsum senatum regendum 4 vis. Qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua 5 oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem potentiæque eius fautores. 6 Veniam civitati petebant civium temeritate bis iam eversæ, 7 incolumi futuræ iterum hostium beneficio; imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere; paratis 8 obedienter servire imperaret, quæ vellet. Scipio et venisse ea spe in Africam se ait, et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturum esse; 9 tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes sciant, populum Romanum et 10 suscipere iuste bella et finire. Leges pacis se has dicere: captivos et perfugas et fugitivos restituant; exercitus ex Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant; insulis omni- 11 bus, quæ inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves longas præter viginti omnes tradant, tritici quingenta, hordei 12 trecenta millia modium. Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit; alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militi- 13 bus imperatum invenio. „His condicionibus“ inquit „placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit,

mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos.“
 Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas condiciones 14
 pacis quum censuissent, quippe qui moram temporis quærerent,
 dum Hannibal in Africam traiceret, legatos alios ad Scipio- 15
 nem, ut indutias facerent, alios Romam ad pacem petendam
 mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et
 fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque 17
 Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa gesta
 essent, omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in
 præsens lætitia et in futurum spe. Consulti inde patres 2
 regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium
 retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Suppli- 3
 catio in quadriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu
 misso et contione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra
 descendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exer- 4
 citus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam
 omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gau- 5
 dium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo
 solet, lætitiâ immodicam significarent. Itaque prætor 6
 extemplo edixit, uti æditui ædes sacras tota urbe aperirent,
 circumeundi salutandique deos agendique grates per totum
 diem populo potestas fieret. Postero die legatos Masinissæ 7
 in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod
 P. Scipio prospere res in Africa gessisset; deinde gratias 8
 egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed
 fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Sypha-
 cem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et certa-
 mine esset regnaturus, dein collaudatum pro contione 9
 amplissimis decorasset *honoribus*, quibus *ne indignus esset, et*
dedisse operam Masinissam et porro daturum esse. Petere, 10
 ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus
 decreto confirmaret. Et ad hæc, nisi molestum esset, illud 11
 quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ
 in custodia essent, remitterent; id sibi amplum apud popu-

- 12 larcis futurum esse. Ad ea responsum legatis, rerum gestarum prospere in Africa communem sibi cum rege gratulationem esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit, et quicquid aliud fecerit, quod cordi foret
- 13 Masinissæ, id patres comprobare ac laudare. Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, equos duo phaleratos, bina equestria arma cum loriceis, et tabernacula militaremque suppellectilem, qualem præberi consuli mos esset.
- 14 Hæc regi prætor mittere iussus. Legatis in singulos done minus quinum millium, comitibus eorum millium æris, et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi, ad hoc ædes liberæ, loca, lautia legatis decreta.
- 18 Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Pœno signis
- 2 collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt; Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus; proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites
- 3 ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Quinctilius Cornelio: „Lentior, ut vides, fit pugna, et induratus præter spem resistendo hostium timor[; ac] ne vertat in audaciam, periculum est.
- 4 Equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in
- 5 hostem emitte.“ Utram vellet prætor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit iussosque
- 6 escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus, nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos
- 7 elephantos extemplo in prælium induxisset; ad quorum stri-

dorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. Et ut inter permixtos, *ubi* uti cuspide, uti cominus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, 8 magna ex parte cæsa, pudore magis quam viribus tenebat locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima 9 legio in primam aciem inducta prælium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fuis, hastati legionis undecimæ 10 conglobant sese atque elephantos iam peditum aciem turbantes invadunt; in quos quum pila confertos coniecissent, nullo 11 ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum avertunt; quattuor gravati vulneribus corruerunt. Tum primum 12 commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines et tenorem pugnæ servabant; postquam 13 femine transfixo cadentem auferrique ex prælio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die cæsa et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia et 14 trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi; inde et tribuni militum duo, M. Cosconius et M. Mævius. Tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo 15 prælio affuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. Et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

Mago proximæ silentio noctis profectus, quantum pati 19 viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis 2 ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt, iubentes primo quoque tempore in Africam transire; id et 3

fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum; non in eo esse Carthaginiensium
 4 res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in
 5 potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione quam in via iactationem vulneris fore et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. Naves quoque aliquot Pœnorum disiectæ in alto a classe Romana, quæ
 6 circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ iacet ad Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia, quoniam eo quoque processerat, gesta,
 7 patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Boiis
 8 capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quam publico decore insignis Romam rediit.
 9 Latum ad populum est, ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat. Hac rogatione perlata in provinciam rediit.

- 10 Ad Cn. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Aufugum, Bergæ, Besidiæ, Ocriculum, Lymphæum, Argentanum, Clamptia multique alii ignobiles populi, senescere
 11 Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait, quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit aut negligenter
 12 prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt. Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans

dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt man- 2
data, „Iam non perplexe“ inquit, „sed palam revocant, qui
vetando supplementum et pecuniam mitti iam pridem trahe-
bant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus, toties 3
cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione
atque invidia; neque hac deformitate reditus mei tam P. 4
Scipio exsultabit atque efferet sese quam Hanno, qui domum
nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthagini oppres-
sit.“ Iam hoc ipsum præsagens animo præparaverat ante 5
naves. Itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida
Bruttii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur,
dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit,
multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes 6
concesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inviolatum ad eam
diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam 7
alium, patriam exilii causa relinquentem, tam mæstum abisse
ferunt quam Hannibalem, hostium terra excedentem; re-
spexisse sæpe Italiæ litora, et deos hominesque accusantem
in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non 8
cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset.
Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in
Italia Pœnum non vidisset; se, centum millibus armatorum 9
ad Trasumennum aut Cannas cæsis, circa Casilinum Cumasque
et Nolam consenuisse. Hæc accusans querensque ex diutina
possessione Italiæ est detractus.

Romam per eosdem dies et Magonem et Hannibalem 21
profectos allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit
lætitiæ, et quod parum duces in retinendis iis, quum id man-
datum ab senatu esset, aut animi aut virium habuisse vide-
bantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum exerci- 2
tum ducemque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem 3
dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia
adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in
Hispaniam traiecissent. Ducenta et quinquaginta auri, 4
octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt.

- 5 Hominibus acceptis *et* in carcerem conditis, auro argentoque
reddito, gratiæ legatis actæ, atque insuper munera data ac
6 naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab
senioribus facta est, segnius homines bona quam mala sen-
tire; transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavoris-
que esset, meminisse; quas deinde clades, quos luctus incidisse?
7 Visa castra hostium e muris urbis; quæ vota singulorum
universorumque fuisse? quoties in conciliis voces manus ad
8 cælum porrigentium auditas, en unquam ille dies futurus esset,
quo vacuum hostibus Italiam bona pace florentem visuri
9 essent? Dedissee id deos tandem sexto decimo demum anno,
nec esse, qui deis grates agendas censeant; adeo ne advenien-
tem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut
10 præteritæ satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni
parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor; decretumque,
ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæ-
que maiores immolarentur centum viginti.
- 11 Iam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Cartha-
giniensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis
visos, inde terra venturos allatum esset, revocari C. Lælium
12 placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo,
legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit; quibus
vetitis ingredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad
22 ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem ferme, quam
apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico
2 consilio in Hannibalem vertentes; cum iniussu senatus non
Alpes modo, sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis
solum, sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intu-
3 lisse; senatui ac populo Carthaginensi, si quis vere æstimet,
4 fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis; itaque
nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, qnam ut in ea
pace, quæ postremo cum C. Lutatio facta esset, manere
5 liceret. Quum more tradito patribus potestatem interrogandi,
si quis quid vellet, legatos prætor fecisset, senioresque, qui
fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse

per ætatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati, conclaimatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos, 6 qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. - M. 23 Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat; quum de re maiore, 2 quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi absente consulum altero anibobusve eam rem agi satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui 3 triennio ante consul dictatorque fuerat: quum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostes compulisset, ut supplices pacem peterent, - et nemo omnium 4 verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam qui ante portas Carthaginiis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, 5 non legatos venisse arguebat, iubendosque Italia excedere et custodes cum iis usque ad naves mittendos, Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adiecerunt, 6 et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italia non revocarentur: omnia simulaturos 7 Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes; deinde quamvis recentium fœderum et deorum omnium oblitos bellum gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati 8 pace infecta ac prope sine responso dimissi.

Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin 24 pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt 2 patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere in Italiam reverti eum; deinde, quum prætor spreturum eum 3 litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius pro iure maioris imperii consulem in Italiam revocavit. Reli- 4 quum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis

Italîæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit.

- 5 Per indutiarum tempus [et] ex Sardinia ab Lentulo prætor
centum onerariæ naves cum commeatu viginti rostratarum
præsidio, et ab hoste et ab tempestatibus mari tuto, in Afri-
6 cam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta
longis navibus ex Sicilia traicienti non eadem fortuna fuit.
7 In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo
destituit ventus, deinde versus in Africum turbavit, ac passim
8 naves disiecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus
ingenti remigum labore enisus, Apollinis promuntorium tenuit;
9 onerariæ pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab
alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia
ab urbe), aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ
10 sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex
tota urbe in forum concursus est; magistratus senatum vocare;
populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis mani-
11 busque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii
indutiarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent,
permixto pæne senatus populique concilio consensus est, ut
classem quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum traiceret,
inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret.
12 Desertæ fuga nautarum primum ab Ægimuro, deinde ab Aquis
onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

- 25 Nondum ab Roma reverterant legati, neque sciebatur,
quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset, necdum
2 indutiarum dies exierat; eo indigniorem iniuriam ratus Scipio,
ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et
fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Bæ-
3 bium, M. Servilium, L. Fabium extemplo misit. Qui quum
multitudinis concursu prope violati essent nec reditum tutio-
rem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum
auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prose-
4 querentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen
pervenissent, unde castra Romana conspiciabantur, Cartha-

ginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. 5
Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio,
uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica
fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem 6
promuntorium ex alto repente aggressæ sunt. Sed neque
rostro ferire celeritate superlabentem poterant neque transilire
armati ex humilioribus in altiore navem; et defendebatur 7
egregie, quoad tela suppeditarunt. Quis deficientibus iam
nulla alia res eam quam propinquitas terræ multitudoque a
castris in litus effusa tueri potuit. Concitatam enim remis, quanto 8
maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis
tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super 9
aliud scelere quum haud dubie indutiæ ruptæ essent, Lælius
Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginiensibus supervene-
runt. Quibus Scipio, etsi non iudutiarum fides modo a Car- 10
thaginiensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset,
tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus
indignum in iis facturum esse quum dixisset, dimissis legatis,
bellum parabat.

Hannibali iam terræ appropinquant iussus e nauticis 11
unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent
regionem, quum dixisset sepulcrum dirutum proram spectare, 12
abominatus, prætervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit
classem atque ibi copias exposuit.

Hæc eo anno in Africa gesta; insequentia exce- 26
dunt in eum annum, quo M. Servilius, qui tum magister
equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt.
Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium 2
ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regis præsiidiis,
profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non
admissos ad Philippum regem, simul nuntiassent, quattuor 3
millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici,
ut essent Carthaginiensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum
una missum, legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta 4
videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi

C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius; iis tres quinquere mes datæ.

5 Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus *est*, et aquarum magnitudine, sed annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, 6 etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt.

7 Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, si quidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, 8 quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. *Pluribus* victoriis et maioribus præliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis 9 Hannibal potest. Cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem resti- 10 tuisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba.

11 Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab ædilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius 12 Cotta. Comititia eius anni utrum C. Servilius consul babuerit an, quia eum in Etruria tenuerint quæstiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habendæ, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

27

A. u. c. 552.
A. Ch. 202.

Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. 2 Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, volebant; ceterum, Q. Metello maxime annitente, 3 neque negata neque data est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent,

quem vellent in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Sci- 4
 pionem iusserunt. Nihilo minus consules provinciam Africam
 (ita enim senatus decreverat) in sortem coniecerunt. Ti. 5
 Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes
 quinqueremes, in Africam traiceret, parique imperio cum
 Scipione [imperator] esset; M. Servilius Etruriam sortitus. In 6
 eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si con-
 sulem manere ad urbem senatu placuisset. Prætores, M. 7
 Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque
 traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum
 duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore
 anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tap- 8
 pulo, prætore prioris anni, provinciam et duas legiones acci-
 peret; Villius pro prætore viginti navibus longis, militibus
 mille oram Siciliæ tutaretur; M. Pomponius viginti navibus 9
 reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C.
 Aurelio Cottæ urbana evenit. Ceteris ita, uti quisque obtine-
 bant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sedecim 10
 non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et 11
 ut placatis dis omnia inciperent agerentque, ludos, quos M.
 Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus T. Manlius dictator,
 quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium res
 publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, prius-
 quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo 12
 per quadriduum facti, hostiæque, quibus votæ erant, dis cæsæ.

Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat, nec 28
 satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio
 dignum esset, Hannibalem post sextum decimum annum ex
 Italia decedentem vacuum possessionem eius reliquisse populo
 Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in
 Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; 2
 cuius tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q.
 Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra
 futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec 3

Scipioni aut *cum* Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilix ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semerum turba subito collectis, 4 sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis 5 ingentium rerum complexisset. Ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum portantes. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui 6 imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus *vallaribusque* insignes coronis, pervagatos capta 7 castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal. Has formidines agitando 8 animis ipsi curas et metus augebant, etiam quod, quum assuescent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal 9 velut ad supremum certamen comparati duces. Ei quoque, quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curas intensiores 10 *volvebant*. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, pænitebat, modo, quum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitum suum natum horrebant.

29

Iam Hadrumetum venerat Hannibal; unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, exercitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis

afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quin- 2
que dierum iter a Carthagine abest. Inde præmissi specu-
latores quum, excepti a custodibus Romanis, deducti ad Sci-
pionem essent, traditos eos tribunis militum iussosque omisso
metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci iussit;
percontatusque, satin' per commodum omnia explorassent, 3
dati, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Han- 4
nibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur (nam et Masi-
nissam cum sex millibus peditum, quattuor equitum venisse
eo ipso forte die afferebant), læto animo audiit, *ceterum* maxime
hostis fiducia *audaciaque*, non de nihilo profecto concepta,
percussus est. Itaque quanquam et ipse causa belli erat et 5
adventu suo turbaverat et pactas indutias et spem fœderum,
tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiora im-
petrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut collo-
quendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte 6
fecerit an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo.
Valerius Antias primo prælio victum eum a Scipione, quo 7
duodecim millia armatorum in acie sint cæsa, mille et sep-
tingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra
ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium 8
haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt,
ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Narag- 9
gara urbe, quum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio
intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumultum a 10
quattuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi
quod longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus
conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.
Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus 30
congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed
omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum
imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, 2
admiratione mutua prope attoniti, conticuere; tum Hannibal
prior: „Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum 3
intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victo-

riam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, lætor te
4 mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque
inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hanni-
balem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent,
tibi cecissee, teque huic bello, vestris plus quam nostris
5 cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium
casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo *consule* ceperim
arma, cum eodem primum Romano imperatore signa con-
tulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam.
6 Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam
ab dis esse, ut et vos Italiæ et nos Africæ imperio contenti
7 essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia
satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot
tam egregiis amissis ducibus; sed præterita magis reprehendi
8 possunt quam corrigi. Ita aliena appetimus, ut de nostris
dimicaremus, nec in Italia solum vobis *bellum aut nobis* in
Africa esset; sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus
signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremi-
9 tum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos
maxime abominamur, vos autem ante omnia optare debetis,
in meliore vestra fortuna de pace agitur. Agimus ei, quo-
rum maxime interest pacem esse, et qui quodeunque egerimus,
ratur civitates nostræ habituræ sint; animo tantum nobis
10 opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me
attinet, *iam* ætas senem in patriam revertentem, unde puer
profectus sum, iam secundæ, iam adversæ res ita erudiverunt,
11 ut rationem sequi quam fortunam malim; tuam et adolescen-
tiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis
opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat,
12 quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasu-
mennum, ad Cannas, id tu hodie *es*. Vixdum militari ætate
imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam
13 fefellit fortuna. Patris et patru persequutus mortem ab cala-
mitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximie
cepisti; amissas Hispanias recuperasti, quattuor inde Punicis

exercitibus pulsis; consul creatus, quum ceteris ad tutandam 14
Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus
hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensis-
que castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni
eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum
hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam 15
malle quam pacem animus. Novi spiritus magnos magis
quam utiles; et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si 16
in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea
solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent,
reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego
documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter 17
Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem mœnia
Romana tremuerunt, hic cernas duobus fratribus, fortissimis
viris, clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope
obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea
deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum 18
est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, ampla ac spe-
ciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam
honestæ. Melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; 19
hæc in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum
felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, 20
tum vim fortunæ Martemque belli communem propone animo;
utrinque ferrum, utrinque corpora humana erunt; nusquam minus
quam in bello eventus respondent. Non tantum ad id, quod 21
data pace iam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adie-
ceris, quantum *ademeris*, si quid adversi eveniat. Simul parta
ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia 22
in pace iungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea
habenda fortuna erit, quam di dederint. Inter pauca felici- 23
tatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem
terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus
nostris; non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferen-
tem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corrui-
t. Est quidem eius, qui dat, non qui petit, condiciones dicere 24

pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi mul-
25 tam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ
ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania,
quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur
26 mari. Carthaginienses inclusi Africæ litoribus vos, quando
ita dis placuit, externa etiam terra marique videamus regentes
27 imperio. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam
aut expectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam
fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis
28 pertinet, Scipio. Vestri quoque, ut audio, patres nonnihil
etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, nega-
29 verunt pacem. Hannibal peto pacem, qui neque peterem,
nisi utilem crederem, et propter eandem utilitatem tuebor
30 eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia a me bellum
coeptum est, ne quem eius pæniteret, quoad ipsi invidere dei,
præstiti, ita annitar, ne quem pacis per me partæ pæniteat."

31 Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere senten-
tiam respondit: „Non me fallebat, Hannibal, adventus tui
spe Carthaginienses et præsentem indutiarum fidem et spem
2 pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condi-
cionibus superioribus pacis omnia subtrahas præter ea, quæ
3 iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum ut tibi curæ
est, sentire cives tuos, quanto per te onere levantur, sic mihi
laborandum est, ne, quæ tum pepigerunt, hodie subtracta
4 ex condicionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni,
quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus,
petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia neque nos de
Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum
periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta
5 induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris et dei
testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque
6 dederunt et huius dant et dabunt. Quod ad me attinet,
et humanæ infirmitatis meminisse et vim fortunæ reputo et
omnia, quæcunque agimus, subiecta esse mille casibus scio;
7 ceterum quemadmodum superbe et violenter me faterer facere,

si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et, imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer, sic nunc, quum prope manu 8 conserta restitantiem ac tergiversantiem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad 9 ea, in quæ tum pax conventura videbatur, quasi multa navium cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumque violatorum adiicitur, est, quod referam ad consilium; sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis."

Ita infecta pace ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba iactata renuntiant; armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. In castra 32 ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago intra gentibus daret, ante crastinam noctem scituros; neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversa pugne fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium ullum 3 patebat in aliena ignotaque terra, et Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant 5 animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum non oculis magis quam ratione pensarent vires, simul læta, simul tristitia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciebant. Pænus sedecim annorum in terra Italia res gestas, 6 tot duces Romanos, tot exercitus occisione occisos et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugne memoria militem venerat, referebat; Scipio Hispanias et recentia in 7 Africa prælia et confessionem hostium, quod neque non petere

- pacem propter metum neque manere in ea præ insita animis
8 perfidia potuissent. Ad hoc colloquium Hannibalis in secreto
9 habitum ac liberum fingenti, qua vult, flectit. Ominatur,
quibus quondam auspiciis patres eorum ad Ægates pugnave-
rint insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos.
- 10 Adesse finem belli ac laboris; in manibus esse prædam Car-
thaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos,
11 coniuges penatesque deos. Celsus hæc corpore vultuque ita
læto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos
hastatos, post eos principes; triariis postremam aciem clausit.
- 33 Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa
instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut
esset spatium, qua elephantum hostium acti nihil ordines tur-
2 barent. Lælium, cuius ante legati, eo anno quæstoris extra
sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equi-
tatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro
3 opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum
velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit, dato præ-
cepto, ut ad impetum elephantorum aut post directos refuge-
rent ordines, aut in dextram lævamque discursu applicantes
se signis viam, qua irruerent in ancipitia tela, beluis darent.
- 4 Hannibal ad terrorem primos elephantos (octoginta autem
erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit,
5 deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque
admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Mace-
6 donum legionem; modico deinde intervallo relicto, subsidiariam
aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neces-
sitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti)
7 instruxit. Equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum
8 Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhor-
tatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua,
non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non
9 causa militandi eadem esset. Auxiliariis et præsens et mul-
tiplicata ex præda merces ostentatur; Galli proprio atque
insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes

Italix, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur; Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro 10
dominatu terret; aliis aliæ spes ac metns iactantur. Cartha- 11
giniensibus mœnia patriæ, di penates, sepulera maiorum,
liberi cum parentibus coniugesque pavidæ, aut excidium ser-
vitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum
aut in spem medinm, ostentatur.

Quum maxime hæc imperator apud Carthaginenses, 12
duces suarum gentium inter populares, pleraque per inter-
pretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuaque ab
Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephantis in 13
suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas.
Addidit facile Masinissa percussis terrorem, nudavitque ab
ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum 14
intrepidæ in hostem actæ inter velutum ordines cum multis
suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim 15
ad manipulos velites, quum viam elephantis, nè obtererentur,
fecissent, in ancipites ad ictum utrinque coniciebant *hastas*,
nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus 16
telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu
ipsos Carthaginensium equites in fugam verterunt. Lælius
ut turbatos vidit hostes, addidit percussis terrorem.

Utrinque nudata equite erat Punica acies, quum pedes 34
concurrit, nec spe nec viribus iam par. Ad hoc dictu parva,
sed magni eadem in re gerenda momenti: congruens clamor
a Romanis eoque maior et terribilior, dissonæ illis, ut gen-
tium multarum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana 2
stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem,
concurratio et velocitas illinc maior quam vis. Igitur primo 3
impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. Ala
deinde et umbone pulsantes, in summos gradu illato, ali-
quantum spatii velut nullo resistente incessere, urgentibus et 4
novissimis primos, ut semel motam aciem sentire, quod ipsum
vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes 5
auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginenses,

adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente et in suos versi partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, ut et paulo ante non adiuti et tunc exclusi; et prope duo iam permixta prælia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur manus conserere.

Non tamen ita percussos iratosque in aciem accipere, sed densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra prælium eiecere, ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat. ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari cœperant vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit, et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prælium ortum est; quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere et usu militiæ et fama rerum gestarum et magnitudine vel spei vel periculi pares; sed et numero superior Romanus erat et animo, quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam, prima acie pulsa, in secundam pugnat. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie cæsi; multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti; par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephantis undecim; victores ad mille et quingentos cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus 4
 Hadrumetum perfugit, omnia et in prælio [ante aciem],
 priusquam excederet pugna, expertus, et confessione etiam 5
 Scipionis omniumque peritorum militiæ illam laudem adeptus,
 singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima 6
 fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa
 sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent,
 Romanos prohiberent; deinde auxiliares ante Carthaginiensium 7
 aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos
 non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ habe-
 rent, simul primum ardorem atque impetum hostium exci- 8
 pientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum
 hostium hebetarent; tum, ubi omnis spes *esset*, milites Car- 9
 thaginienses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod
 integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent;
 Italicos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem
 summos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal 10
 quum Hadrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem
 sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat,
 redisset, fassus in curia est, non prælio modo se, sed bello 11
 victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

Scipio, confestim a prælio expugnatis hostium castris 36
 direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuntio 2
 allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum one-
 rariis, cum omni genere commeatus ad Uticam accessisse.
 Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Carthagini 3
 ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Octavium
 terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse, ad
 suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab
 Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum 4
 velata infulis ramisque olæ Carthaginiensium occurrit navis.
 Decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale
 missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim prætoris 5
 navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes
 implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullum iis 6

aliud responsum datum, quam ut Tynetem venirent; eo se moturum castra. Ipse ad contemplandum Carthagini situm, non tam noscendi in præsentia quam deprimendi hostis causa, 7 *provectus* Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tynetem nuntius allatus, Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu, maturantibus primis, agmen aggressa Numidarum levi certamine fudit. Exitu quoque fugæ intercluso, parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa, mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta; regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tynetem eodem, quo ante, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore cum 10 misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem, tamen quum, et quanta res esset et quam longi temporis obsidio tam munitæ et tam validæ urbis, reputarent, 11 et ipsum Scipionem expectatio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. Postero die revocatis legatis et cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent, 2 condiciones pacis dictæ, ut liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent, 3 tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret; perfugas fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas præter decem triremes traderent elephantos- 4 que, quos haberent domitos, neque domarent alios; bellum neve in Africa neve extra Africam iniussu populi Romani gererent; Masinissæ res redderent fœdusque cum eo facerent; 5 frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent; decem millia talentum argenti, descripta

pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent; obsides 6
centum arbitrato Scipionis darent, ne minores quattuordecim
annis neu triginta maiores. Indutias ita se daturum, si per
prioris indutias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in
navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis
ullam esse.

Has condiciones legati quum domum referre iussi in 7
contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processis-
set audireturque a multitudine inquieta eadem et imbelli,
indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audiri, arreptum 8
Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ
insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset,
perturbatus militaris vir urbana libertate „Novem“ inquit 9
„annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum
redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc pri-
vata, nunc publica docuit, probe videor scire; urbis ac fori
iura, leges, mores vos me oportet doceatis.“ Excusata im- 10
prudencia, *de pace* disseruit, quam nec iniqua et necessaria
esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus 11
per indutias captis nihil præter ipsas comparebat naves, nec
inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur.
Placuit naves reddi et homines utique inquiri, cetera, quæ 12
abessent, æstimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere
Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare 13
pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo
profectum tradant, postulantique ante omnia Scipioni, ut
Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in
Africa non esse.

Postquam redierunt ad Scipionem legati, quæ publica 38
in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores,
quæ privata, profiteri domini inssi; pro ea summa pecuniæ 2
viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta; indu-
tiæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne 3
per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent
legatos, et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante

dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, quid petentes
 4 venissent, certiore facerent. Cum legatis Carthaginiensibus
 Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla et L.
 5 Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia
 Sardiniaque tantam vilitatem annonæ fecerunt, ut pro vectura
 frumentum nautis mercator relinqueret.

- 6 Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium
 trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Claudius mature clas-
 sem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere, et
 alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu
 7 res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda
 deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod
 patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus
 8 daretur, quam consulis censuerant. Prodigia quoque nuntiata
 sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis
 solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri, et in Veli-
 terno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in
 9 profundum haustæ; Ariciæ forum et circa tabernæ, Frusinone
 murus aliquot locis et porta de cælo tacta; et in Palatio
 lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro,
 10 cetera hostiis maioribus expiata. Inter quæ etiam aquarum
 insolita magnitudo in religionem versa; nam ita abundavit
 Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam
 11 Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum
 ludorum ipso die subita serenitate orta, pompa duci cœpta
 ad portam Collinam revocata ductaque in circum est,
 12 quum recessisse inde aquam nuntiatum esset; lætitiâque po-
 pulo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni specta-
 culo reddita.

- 39 Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter
 portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta
 2 in metum ingentem adduxit. Populonium inde quum per-
 venisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret,
 Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam
 traiecit. Ibi superantem Insanos montes multo et sævior et

infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. Multæ 3
quassatæ armamentisque spoliatæ naves, quædam fractæ; ita
vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductæ
reficiuntur naves, hiems oppressit circumactumque anni
tempus, et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius
classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa 4
ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in
provinciam est profectus; dictator magistrum equitum P.
Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates 5
prohibuerunt; itaque quum pridie idus Martias veteres magi-
stratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine
curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in 6
locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio
Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter
toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque 7
ædilicii clam egressisse per indicem *comperti* damnati sunt,
non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. 8
Lætorius ædiles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt,
quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa
tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent.
Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatus con-
sulto fecerunt.

Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum 40
venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est.
Ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse 2
suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri
bello impositum, ingenti lætitia patrum exposuisset, adiecit, 3
Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei
accessio erat, devictum. In contionem prodire iussus gau-
diumque id populo impertire. Tum patefacta gratulationi 4
omnia in urbe templa supplicationesque in triduum decretæ.
Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque
venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu
patrum ab dictatore est, consules novos iis senatum daturos

- 5 esse. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius
 A. u. c. 553. Lentulus, P. Ælius Pætus, prætores M. Iunius Pennus, cui
 A. Ch. 201. sors urbana evenit; M. Valerius Falto Brutios, M. Fabius
 6 Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De
 provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Phi-
 lippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem
 7 alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Len-
 tulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ, seu bellum
 foret, facilem victoriam, sen iam finiretur, finiti tanti belli a
 8 se consule gloriam petens. Negare itaque, prius quicquam agi
 passurum, quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente
 collega, moderato viro et prudenti, qui gloriæ eius certamen
 cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar
 9 futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Gla-
 brio tribuni plebis rem *priore* anno nequicquam tentatam ab
 10 Ti. Claudio consule Cn. Cornelium tentare aiebant; ex auc-
 toritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent impe-
 rium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P.
 11 Scipioni id imperium decresce. Multis contentionibus et in
 senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est, ut
 12 senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat)
 censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sor-
 tirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta
 13 haberet; cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax
 cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traî-
 ceret; consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra
 14 rem gereret; si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis
 populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent
 pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex
 15 Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem *dari* atque
 ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia
 16 in Africam traîceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas
 41 legiones a M. Sextio prætore acciperet. P. Scipioni cum
 exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum
 2 imperium. Prætoribus, M. Valerio Faltoni duæ legiones in

Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ; P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet; legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio, prioris anni 3 consuli, cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot 4 annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si iis videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium esse; is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet 5 Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Consuli quinquaginta 6 navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, et P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta, ut, quas vellet naves, deligeret. P. Scipio quadraginta naves 7 longas, quas habuisset, haberet; quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset; si Lælium præficcret, Octavius Romam de- 8 deret, reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et 9 consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica administraretur.

Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. 42
 Priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio 2 fuit, partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accensantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis, dilectu 3 habito, substitisse et se bello lacesse contra fœdus et sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse, partim postu- 4 lantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, tum capti in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus 5

ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque iniuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse; 6 dedisse operam, ne impune in agros eorum populatores transcuderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse; eum cum quattuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginensibus 7 auxilio. De his rebus interrogati Macedones quum perplexe responderent, ipsi *non anceps* responsum tulerunt, bellum quæ- 8 rere regem et, si pergat, propediem iuventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit ac bello armisque laceraverit, et quod hostes auxiliis 9 et pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis 10 habeat, et M. Aurelium e re publica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure fœderis non possit, armis tueatur.

11 Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginenses vocati. Quorum ætatibus dignitatibusque conspectis (nam longe primi civitatis erant), tum pro se quis- 12 que dicere vere de pace agi. Insignis tamen iuter ceteros Hasdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant), 13 pacis semper auctor adversusque Barcinæ factioni. Eo tum plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem 14 ab re publica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste 15 ac moderate uterentur; si se atque Hannouem audissent Carthaginenses et tempore uti voluissent, daturus fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent; raro simul hominibus bonam 16 fortunam bonamque mentem dari; populum Romanum eo iuictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere 17 meminerit; et hercule mirandum fuisse, si aliter faceret; ex

insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire; populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pæne parcendo victis quam vincendo imperium auxisse, — ceterorum miserabilior oratio fuit, 18 commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res: nihil iis, qui modo orbem prope terrarum obtinuerint armis, superesse præter Carthaginis mœnia; his 19 inclusos non terra, non mari quicquam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit. Quum flecti misericordia patres appareret, senatorum nnum 20 infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt, per 21 quos deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent. „Per eosdem“ inquit Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt fœdera violantibus.“

Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, 43 cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. Tum 2 M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. De pace „Uti 3 rogas“ omnes tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem exercitum deportare. Ex hac rogatione senatus 4 decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensium, quibus legibus ei vidcretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses, et petierunt, 5 ut sibi in urbem introire et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent; esse in iis 6 partim propinquos amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, 7 quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret, iussi nomina edere; et quum ducentos ferme ederent, senatus consultum factum est, ut legati Romani 8 ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium in Africam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si

pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet.
9 Fetiales quum in Africam ad fœdus ferendum ire iuberentur,
ipsis postulantibus senatus consultum factum est in hæc verba,
ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent,
ut, *ubi* prætor Romanus iis imperaret, ut fœdus ferirent, illi
prætozem sagmina poscerent. Herbæ id genus ex arce sump-
tum fetialibus dari solet.

10 Ita dimissi ab Roma Carthaginienses quum in Africam
venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem
11 fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos,
captivorum quattuor millia tradiderunt, inter quos Q. Teren-
12 tius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi
iussit; quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur,
quidam tradunt; quarum conspectum repente incendium tam
13 lugubre fuisse Pœnis, quam si ipsa Carthago arderet. De
perfugis gravius quam de fugitivis consultum; nominis Latini
qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

44 Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus po-
2 strems facta erat, Q. Lutatius, A. Manlius consulibus. Bellum
initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sem-
pronio consulibus, finitum est septimo decimo anno, Cn. Cor-
3 nelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea Scipionem
ferunt dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn.
Cornelii fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Cartha-
ginis finiret.

4 Carthagini quum prima collatio pecuniæ diutino bello
exhaustis difficilis videretur, mæstitiaque et fletus in curia
5 esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cuius quum
Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum
6 ipse lacrimarum causa esset, „Si, quemadmodum oris habitus
cernitur oculis“ inquit, „sic et animus intus cerni posset,
facile vobis appareret, non læti, sed prope amentis malis cordis
hunc, quem increpatis, risum esse; qui tamen nequaquam
adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque
7 abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, quum adempta

sunt nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis; illo enim vulnere concidimus. Nec est, cur vos otio vestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas quiescere 8 potest; si foris hostem non habet, domi invenit, ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, 9 quantum ad privatas res pertinet, nec in iis quicquam acrius quam pecuniæ damnum stimulat. Itaque quum spolia victæ 10 Carthagini detrahebantur, quum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit; nunc quia tributum ex privato conferendum est, 11 tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiat, levissimo in malo vos hodie lacrimasse! Hæc Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio, contione advocata, Masinissam ad regnum pater- 12 num Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cor- 13 nelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ a se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in 45 Siciliam Lilybæum traiecit. Inde magna parte militum navi- 2 bus missa, ipse per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti 3 tulit in ærarium pondo centum viginti tria millia. Militibus ex præda quadringenos æris divisit. Morte subtractus specta- 4 culo magis hominum quam triumphantis gloriæ Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haud- 5 quaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo,

omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem
6 coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularis
aura celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii
patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum
7 compertum habeo; primus certe hic imperator nomine victæ
a se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam
victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina
familiarum ceperunt.

MAG 201866

Sumptibus librariæ **Gyldendaliansæ** prodierunt :

M. T. Ciceronis

orationes tres de lege agraria

contra P. Servilium Rellum Tr. Pl. In usum scholarum recensuit *I. L. Ussing*. — 32 sol.

M. T. Ciceronis

de oratore libri tres.

Edidit et illustravit *R. Y. F. Henrichsen*. — 2 thal. 64 sol.

M. T. Ciceronis

de finibus bonorum et malorum

libri quinque. Ex recensione *I. N. Madvigii*. — 1 thal.

Gaji Julii Cæsaris

de bello Gallico.

Commentariorum libri septem et octavus A. Hirtii. Recensuit et præfatus est *J. K. Whitte*. — 56 sol.

P. Terentii

comoediæ. Edidit *C. G. Elberling*. — 72 sol.

M. Tullii Ciceronis
de finibus bonorum et malorum
libri quinque.

Recensuit et enarravit *Jo. Nic. Madvigius*.

Editio Nova.

Cette nouvelle édition de „*Ciceronis de finibus bonorum et malorum libri quinque*.” Recensuit et enarravit *J. N. Madvigius* contiendra environ 60 feuilles, grand 8vo et paraîtra pendant cette année (1867). Le prix sera c. 6 Risdals.

(1 Risd. Danois = 2 fr. 75 c. = 2 sh. 3 d. = 22½ ngr.)

Saxonis Grammatici

Historia Danica. Recensuit et commentariis illustravit Dr. *P. E. Müller*. Opus morte Mölleri interruptum absolvit Mag. *I. M. Velschow*. Pars I. vol. 1—2 & Pars II, cum quinque tabulis æneis. — 8 thal.

Scriptores rerum Danicarum

partim hactenus inediti, partim emendatius editi ab *I. Langebek*.

Ed. cur. *P. F. Suhm, L. Engelstoft & E. C. Werlauff*.

To. 1—8. — 36 thal.